

Zicht op natuur- en landschapsorganisaties

Achtergronddocument bij Natuurverkenning 2011

Wot
Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu werkdocumenten

J. Vader, J.L.M. Donders & H.W.B. Bredenoord

Zicht op natuur- en landschapsorganisaties

De reeks 'Werkdocumenten' bevat tussenresultaten van het onderzoek van de uitvoerende instellingen voor de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu (WOT Natuur & Milieu). De reeks is een intern communicatiemedium en wordt niet buiten de context van de WOT Natuur & Milieu verspreid. De inhoud van dit document is vooral bedoeld als referentiemateriaal voor collega-onderzoekers die onderzoek uitvoeren in opdracht van de WOT Natuur & Milieu. Zodra eindresultaten zijn bereikt, worden deze ook buiten deze reeks gepubliceerd.

Dit werkdocument is gemaakt conform het Kwaliteitshandboek van de WOT Natuur & Milieu en is goedgekeurd door Paul Hinssen (deel)programmалеider WOT Natuur & Milieu.

WOT-werkdocument **205** is het resultaat van een onderzoeksopdracht van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL), gefinancierd door het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV). Dit onderzoeksrapport draagt bij aan de kennis die verwerkt wordt in meer beleidsgerichte publicaties zoals Natuurbalans, Milieubalans en thematische verkenningen.

Zicht op natuur- en landschapsorganisaties

Achtergronddocument bij
Natuurverkenning 2011

J. Vader

J.L.M. Donders

H.W.B. Bredenoord

Werkdocument 205

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

Wageningen, september 2010

Referaat

Vader, J. J.L.M. Donders & H.W.B. Bredenoord (2010). *Zicht op natuur- en landschapsorganisaties; Achtergrond-document bij Natuurverkenning 2011*. Wageningen, Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, WOt-werkdocument 205. 104 blz. 3 fig.; 12 tab.; 20 ref.; 9 bijl.

Er is in de maatschappij veel draagvlak voor particuliere organisaties die zich bezighouden met bescherming en ontwikkeling van natuur en landschap. Het grote aantal organisaties op dit gebied en hun omvangrijke achterban illustreren dit. Het draagvlak voor het overheidsbeleid ten aanzien van natuur- en landschapsbeleid lijkt echter af te kalven. Vraag is wat het beleid voor draagvlak kan leren van de aanpak van de natuur- en landschapsorganisaties. Dit werkdocument geeft de resultaten weer van een onderzoek onder natuur- en landschapsorganisaties, hun (interactie met de) achterban en de ontwikkelingen waarmee zij zich geconfronteerd zien (worden).

Trefwoorden: natuur- en landschapsorganisaties, maatschappelijk middenveld, bescherming natuur en landschap, achterban, draagvlak en betrokkenheid.

Auteurs:

Janneke Vader, LEI Wageningen UR, gedetacheerd bij het Planbureau voor de Leefomgeving
Josien Donders, Alterra Wageningen UR
Hendrien Bredenoord, Planbureau voor de Leefomgeving

©2010 **LEI Wageningen UR**

Postbus 29703, 2501 LS Den Haag
Tel: (070) 335 83 30; Fax: (070) 361 56 24; e-mail: informatie.lei@wur.nl

Alterra Wageningen UR

Postbus 47, 6700 AA Wageningen
Tel: (0317) 48 07 00; fax: (0317) 41 90 00; e-mail: info.alterra@wur.nl

Planbureau voor de Leefomgeving, vestiging Bilthoven

Postbus 303, 3720 AH Bilthoven
Tel: (030) 274 274 5; Fax: (030) 274 44 79; email: info@pbl.nl

---

De reeks WOt-werkdocumenten is een uitgave van de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, onderdeel van Wageningen UR. Dit werkdocument is verkrijgbaar bij het secretariaat. **Het document is ook te downloaden via www.wotnatuurenmilieu.wur.nl.**

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Postbus 47, 6700 AA Wageningen

Tel: (0317) 48 54 71; Fax: (0317) 41 90 00; e-mail: info.wnm@wur.nl; Internet: www.wotnatuurenmilieu.wur.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Woord vooraf

Dit onderzoek over natuur- en landschaporganisaties is uitgevoerd in opdracht van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) in het kader van de Natuurverkenning 2011. Het uitbrengen van een Natuurverkenning is een wettelijke taak, die onder verantwoordelijkheid valt van het PBL en waaraan Wageningen UR via de WOT Natuur & Milieu een belangrijke bijdrage levert.

De Natuurverkenning heeft tot doel een aantal mogelijke toekomstrichtingen voor natuur en landschap op lange termijn te schetsen, waarbij ingespeeld wordt op ontwikkelingen die op de samenleving kunnen afkomen. Naast het schetsen van die mogelijke ontwikkelingen geeft de Natuurverkenning ook handelingsperspectieven voor het beleid op korte en middellange termijn.

Om verschillende redenen staat het huidige natuurbeleid onder druk. Een van die redenen is dat ondanks beleidsinspanningen de biodiversiteitsdoelen niet worden gehaald. Daarnaast stuit het beleid op weerstand in de uitvoering ervan en is het beleid mogelijk niet bestand tegen ontwikkelingen als klimaatverandering. Ook groeit de aandacht voor het duurzaam gebruik van natuurlijke hulpbronnen en staan de zogenaamde ecosysteemdiensten in de beleidsdossiers. Vanuit de samenleving klinkt het geluid dat het natuurbeleid toe is aan een herijking. De Natuurverkenning 2011 wil hierop inspelen en de maatschappelijke discussie rond het huidige natuurbeleid prikkelen en voeden.

Het onderzoek over natuur- en landschapsorganisaties is uitgevoerd mede naar aanleiding van een verzoek van het kabinet tot een thematisch assessment naar de maatschappelijke betekenis van natuur en landschap. Een groot aantal personen en organisaties heeft bijgedragen in de aanloop naar en uitvoering van dit onderzoek. Wij zijn hen hier zeer erkentelijk voor.

Wij bedanken in eerste instantie de personen en organisaties die hun medewerking hebben willen verlenen door het invullen van de enquête en/of deelname aan een interview (zie bijlage 1 en 2 voor een overzicht). Ook willen we Henk Groenewoud (ministerie van Landbouw, Natuur & Voedselkwaliteit, Petra van Egmond, Rijk van Oostenbrugge (PBL) en Irma Jorritsma (WOT Natuur & Milieu) bedanken voor hun inhoudelijke commentaar op de rapportage.

Tevens hebben de volgende medewerkers van LNV, WOT Natuur & Milieu en PBL in een eerder stadium met ons meegedacht over de invulling van de onderdelen van het thematisch assessment: Roel van Raaij, Stefan Verbunt, Henk Groenewoud, Alexia Michel en Riane Overheem (LNV), Birgit Elands, Frank Veeneklaas, (WOT Natuur & Milieu), Petra van Egmond, Raymond de Niet, Rijk van Oostenbrugge en Marijke Vonk (PBL).

*Janneke Vader
Josine Donders
Hendrien Bredenoord*

Inhoud

Woord vooraf	5
Samenvatting	9
1 Inleiding	13
1.1 Achtergrond	13
1.2 Onderzoeksvragen	13
1.3 Leeswijzer	14
2 Werkwijze	15
2.1 Inleiding	15
2.2 Werkwijze onderzoek naar natuur- en landschapsorganisaties	15
2.3 Definiëring	16
2.4 Deskstudie ontwikkeling particuliere natuur- en landschapsbescherming	17
2.5 Identificeren van maatschappelijke organisaties voor enquête en interviews	17
2.6 Identificatie van vragen voor enquête en interviews	18
2.7 Opzet, verwerking en analyse van de enquête	18
2.8 Opzet en analyse van de interviewvragen	19
3 Ontwikkeling van het maatschappelijk middenveld	21
3.1 Inleiding	21
3.2 Eerste ontwikkelingen	21
3.3 De oprichting van Natuurmonumenten	21
3.4 Meer organisaties volgen	22
3.5 Na de Tweede Wereldoorlog	22
3.6 Ecosystemen en natuurontwikkeling	23
3.7 Natuur- en landschapsorganisaties nu	24
4 Resultaten enquête- en interviews	27
4.1 Inleiding	27
4.2 Beschrijving van de organisaties aan de hand van de enquête en de interviews	27
4.2.1 Leeftijd en omvang	27
4.2.2 Waar richten de organisaties zich op?	29
4.3 Hoe ziet de burgerparticipatie eruit bij diverse natuur- en landschapsorganisaties?	30
4.3.1 De achterban	30
4.3.2 De relatie met de achterban	35
4.3.3 Succes- en faalfactoren bij het aanspreken, binden en onderhouden van contacten met de achterban	39
4.3.4 Doelgroepen	41
4.4 Draagvlak	42
4.5 Trends over de afgelopen tien jaar	44
4.6 Draagvlak vergroten	48

5	Conclusies	51
5.1	Inleiding	51
5.2	Het maatschappelijk middenveld	51
5.3	Samenstelling van de achterban	51
5.4	Interactie organisatie en achterban	52
5.5	Draagvlak	53
5.6	Trends en ontwikkelingen	54
5.7	Boodschappen richting beleid	55
	Literatuur	57
Bijlage 1	Aan enquête deelgenomen organisaties	59
Bijlage 2	Geïnterviewden	61
Bijlage 3	Vragenlijst enquête	63
Bijlage 4	Vragenlijst interviews	75
Bijlage 5	Inventarisatie draagvlakonderzoek	77
Bijlage 6	Missies volgens de 47 organisaties	91
Bijlage 7	Overzicht van de Vroege Vogels Parade in 2007, 2008 en 2009	93
Bijlage 8	Beleid voor verschillende doelgroepen	97
Bijlage 9	Uitgevoerde correcties in data vragenlijst	99

Samenvatting

Inleiding

In deze studie staan natuur- en landschapsorganisaties en hun omgang met de achterban centraal. Aanleiding daarvoor was een verzoek van het kabinet aan het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) om de maatschappelijke betekenis van natuur en landschap te onderzoeken. Het draagvlak voor het natuur- en landschapsbeleid van de overheid lijkt af te nemen (zo zijn er bijvoorbeeld bezwaren tegen de beheerplannen van Natura 2000-gebieden). Draagvlak voor het beleid van particuliere organisaties die zich inzetten voor bescherming en ontwikkeling van natuur en landschap kan, gezien de grote achterban, nog wel rekenen op een stevig draagvlak. Voor het beleid is het interessant om te kijken hoe de interactie tussen natuur- en landschapsorganisaties en hun achterban wordt vormgegeven, wie hun achterban is en welke ontwikkelingen op hen en hun binding met natuur en landschap (sorganisaties) van invloed zijn. Deze inzichten worden gebruikt bij de eigen interactie met de achterban om beleid en maatschappij dichter bij elkaar te brengen. Tevens dienen de resultaten als input voor de Natuurverkenning 2011 van het PBL.

In dit onderzoek staan de volgende vragen centraal:

- Hoe ziet de samenstelling van de achterban van natuur- en landschapsorganisaties eruit?
- Hoe ziet de interactie tussen natuur- en landschapsorganisaties en hun achterban eruit?
- Welke trends identificeren deze organisaties die van invloed kunnen zijn op het draagvlak van de achterban?

Deze vragen zijn onderzocht door middel van een schriftelijke enquête onder 47 natuur- en landschapsorganisaties en interviews met tien van hen.

Ontwikkeling particuliere natuurbescherming

Van der Windt beschrijft in 'En dan: wat is natuur nog in dit land?' dat in de 18^e en 19^e eeuw de waardering voor de wilde natuur toeneemt, terwijl er steeds meer van verdwijnt. In de 19^e eeuw worden de eerste natuurbeschermingsorganisaties opgericht. De inhoudelijke en sociale basis voor de particuliere natuurbeschermingsbeweging wordt gelegd door de natuurhistorische lekenbeweging bestaande uit adel, zakenlieden en onderwijzers (van der Windt, 1995). Vanaf de jaren veertig van de twintigste eeuw begint ook de bescherming van het (cultuur)landschap aandacht te krijgen, waardoor de natuurbescherming een verbreding ondergaat. In de jaren zeventig wordt milieu een aanpalend thema. Het maatschappelijk middenveld voor natuur- en landschapsbescherming ontwikkelt zich van enkele organisaties met een aanhang van bescheiden omvang tot een veelvoud van organisaties met een brede maatschappelijke achterban van enkele miljoenen.

Er is in de loop der tijd veel discussie over wat natuur is, wat landschap is, welke gebieden beschermd moeten worden, hoe en door wie. De rol van de overheid wordt groter, onder andere op gebied van wet- en regelgeving en financiering, en natuur- en landschapsbescherming wordt (beleids)technischer van aard. In de jaren tachtig doet het concept natuurontwikkeling zijn intrede.

De mens staat mede centraal

De 47 geënquêteerde organisaties laten een grote verscheidenheid zien op gebied van ouderdom, grootte, achterban, juridische vorm, missie en werkwijze. Zo bestaat de oudste al 163 jaar en is de jongste nog maar één jaar oud, heeft de grootste 875.000 leden en de

kleinste drie. Zij hebben allemaal gemeen dat de mens een belangrijke rol speelt in hun beleid en/of missie en ze richten zich op:

- Natuur, landschap en/of milieu met de mens als instrument om het doel te bereiken, of:
- De mens, leefwijze en hoe er met natuur en landschap wordt omgegaan, of:
- De belangen die verband houden met natuur of landschap.

Een deel richt zich daarbij in eerste plaats op bescherming van natuur en/of landschap. Een ander deel richt zich op de mens en de houding en het gedrag van de mens ten aanzien van natuur en landschap, terwijl ook een behoorlijk aantal organisaties zich bezighoudt met belangenbehartiging met als doel het behoud en gebruik van natuur en landschap en/of het scheppen van optimale mogelijkheden voor de achterban om dit te kunnen doen.

Achterban

De achterban is voor de meeste organisaties van belang en vaak is de afhankelijkheid ervan groot. Ze hebben bijna allemaal leden of donateurs en vrijwilligers, vaak ook sponsors en soms abonnees. Deze zorgen voor een financiële basis, maatschappelijke massa, geven inhoudelijke input en helpen bij uitvoering. Dit laatste wordt vooral vorm gegeven door vrijwilligers (bijvoorbeeld voorlichting, begeleiding, bestuurswerk, werkgroepen, onderhoud, tellingen en inventarisaties). Het valt op dat de balans tussen vraag naar en aanbod van vrijwilligers behoorlijk gunstig is bij deze organisaties. Het sponsorschap staat nog wat in de kinderschoenen, maar gaat een steeds belangrijker rol spelen.

Het begrip achterban blijkt best moeilijk te definiëren en verschilt per organisatie. De interesse van de achterban sluit aan bij de missie en werkwijze van de organisatie. Belangrijkste motieven om betrokken te zijn, betreffen: willen bijdragen aan behoud en ontwikkeling van natuur en landschap en iets nuttigs doen. De respondenten beschrijven de achterban als breed en betrokken, maar gemiddeld gezien wat ouder, hoger opgeleid, vaker man en vrijwilligers komen meestal uit de buurt. De achterban is dus geen representatieve weergave van de maatschappij. Kinderen, jongeren, jong-volwassenen en allochtonen zijn minder vertegenwoordigd en blijken voor veel organisaties moeilijk te bereiken.

Er worden meestal wel doelgroepen (onder andere op basis van leeftijd, locatie, interesse, beroep en potentiële invloed) en doelgroepenbeleid gedefinieerd (dat vooral tot uitdrukking komt in de activiteiten die er voor deze groepen worden ondernomen). De moeilijk bereikbare groepen worden niet altijd als doelgroep beschouwd en/of geambieerd, bijvoorbeeld omdat inspanningen om ze te bereiken te weinig opleveren. Deze groepen zullen straks een (relatief) groot deel van de bevolking uitmaken, terwijl de huidige achterban zal vergrijzen. Het is naar verwachting, bijvoorbeeld met het oog op toekomstig draagvlak en massa, voor de overheid en/of maatschappelijke organisatie van belang om zich af te vragen wat men met de moeilijk bereikbare groepen wil en wie hierin welke rol moet/kan spelen.

De achterban is bij de meeste natuur- en landschapsorganisaties in de loop der jaren in omvang gegroeid. Internet gaat bij de werving een steeds belangrijker rol spelen. Ook alle andere vormen van communicatie blijven nodig voor werving, maar vooral ook voor contact. De aard, kwaliteit en frequentie van contact is de belangrijkste succesfactor voor een natuur- en landschapsorganisatie. Daarbij gaat het om persoonlijk, direct en oprecht contact, evenals het contact zoeken. Verder wordt genoemd dat het behalen van resultaten (kan zowel materieel als immaterieel van aard zijn) en het communiceren daarvan bijdragen aan behoud en uitbreiding van de achterban, evenals het gevoel dat je samen verantwoordelijk bent voor dat succes.

Het wordt als vanzelfsprekend beschouwd dat de directe achterban draagvlak heeft voor natuur en landschap. Andersom geldt deze vanzelfsprekendheid niet: iemand die draagvlak heeft voor natuur en landschap hoeft dat niet te hebben voor de organisaties die deze willen beschermen.

Draagvlak (en betrokkenheid) zijn begrippen die door de betrokken organisaties op diverse wijzen worden gedefinieerd en geïnterpreteerd. Hun beschrijvingen lopen uiteen van actieve naar passieve handelingsperspectieven tot het kennis nemen en beleven van natuur en landschap. Er wordt op diverse manieren uiting gegeven aan draagvlak en betrokkenheid, bijvoorbeeld via lidmaatschap, vrijwilligerswerk, natuurbezoek, etc.

(Maatschappelijke) ontwikkelingen

De groei van de achterban wordt onder andere verklaard vanuit de maatschappelijke ontwikkelingen zoals de klimaatcrisis en de toegenomen druk op natuur en landschap door bijvoorbeeld verstedelijking, die de belangstelling voor natuur en landschap vergroten. Tegelijkertijd dreigen steeds meer mensen het (in)directe contact met natuur kwijt te raken, wat interesse en draagvlak kan doen afnemen. Natuur is verder weg dan in het recente verleden en er groeit een generatie op die minder dan ooit met natuur en landschap in aanraking komt. Dit is niet alleen het gevolg van de fysieke omgeving, maar ook van veranderingen in de maatschappij. Zo komen kinderen minder buiten en wordt de virtuele wereld belangrijker (Vader en De Heer, interne notitie¹). Omdat natuurbeleving vaak een eerste elementaire vorm van betrokkenheid is die aanleiding kan geven tot handelen, kan bescherming, behoud en ontwikkeling van natuur problematisch worden als men de structurele ervaringen ermee kwijtraakt.

De laatste twee jaar is de achterban volgens de Vroegevogelsparade in omvang afgenomen. Het is niet duidelijk of deze afname zal doorzetten. De respondentenorganisaties geven aan dat economische ontwikkelingen geen belangrijke rol spelen bij de ontwikkeling van ledenaantallen².

Boodschappen richting beleid

Uit de resultaten van de enquête en interviews is een aantal boodschappen te destilleren die kunnen bijdragen aan het draagvlak voor natuur en landschap(sbeleid). De belangrijkste betreffen:

De mens staat mede centraal

- Zet de mens mede centraal naast natuur en landschap, zowel vanuit het oogpunt van wat de mens voor natuur en landschap kan doen, als vanuit het belang dat natuur en landschap voor de mens kan hebben.

Communicatie en contact

- Houd het onderscheid tussen natuur en landschap niet zo scherp en integreer waar mogelijk milieu en cultuurhistorie.
- Onderhoud contact, bij voorkeur direct en frequent, maar ook indirect en via een diversiteit aan kanalen. Sluit aan bij de door de doelgroepen gebruikte taal, media en communicatiekanalen en geef daarbij een rol aan groeperingen die invloed hebben op de publieke opinie.

---

¹ Vader, J. & M. de Heer. Maatschappelijke ontwikkelingen en hun relatie met natuur en landschap; Bijdragen van stakeholders aan de Natuurverkenning; een analyse van interviews. Interne notitie 9, WOT Natuur & Milieu, Wageningen (niet openbaar).

² Gemeld moet worden dat de enquête en gesprekken eind 2008/begin 2009 hebben plaatsgevonden. Op dat moment was de economische crisis nog niet op een hoogtepunt.

- Informeer, laat resultaten zien en leg beslissingen uit.
- Vertel een begrijpelijk verhaal over natuur- en landschapsbeleid, dat aansluit op de belevingswereld en handelingsperspectieven van burgers en aandacht heeft voor successen.

Doelgroepen

- Bepaal wie je doelgroepen zijn.
- Er zullen altijd moeilijk bereikbare groepen zijn. Vraag je af wie je wilt en wie je kan bereiken, hoe, via wie en tegen welke inzet. Deze vragen gaan op voor nu en voor de toekomst. Het is een uitdaging om ook in de toekomst een voldoende grote achterban en draagvlak te hebben, terwijl deze in potentie (deels) ligt bij de moeilijk bereikbare groepen van nu, zoals jeugd, jongvolwassenen en allochtonen.

Natuur dichtbij

- Zorg ervoor dat mensen structureel natuur en landschap tegenkomen bij alledaagse dingen zodat het weer een integraal deel van de werkelijkheid wordt. Daarbij gaat het om het creëren van bereikbare natuur dichtbij, onder ander via het programma Groen en de Stad, maar ook door de link tussen voedsel en natuur te herstellen (fruitbomen in de straat, moestuin in het park, etc.) en door kennisontwikkeling en -overdracht. Natuur- en milieueducatie (NME) kan helpen om kinderen en volwassenen weer met natuur in aanraking te laten komen en de kennis erover te vergroten. Om dat te bereiken, moeten NME een belangrijkere plek in de school/opleiding krijgen.

Natuur binnen andere beleidsvelden

- Internaliseer natuur en landschap in andere sectoren en departementen en koppel het aan belangrijke maatschappelijke issues (zoals gezondheid, voedsel, veiligheid, etc.) zoals VROM heeft gedaan met milieu.
- Communiceer via groepen, organisaties die invloed kunnen hebben op de publieke opinie.

Met andere woorden: contact met de burger, een helder natuurverhaal, natuur dichtbij natuur- en milieueducatie en integraliteit worden als belangrijke randvoorwaarden gezien om draagvlak voor natuur- en landschap(sbeleid) te behouden en toe te laten nemen.

1 Inleiding

1.1 Achtergrond

Het Kabinet heeft via de kaderbrief het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) verzocht een thematisch assessment uit te voeren naar de maatschappelijke betekenis van natuur en landschap. Dit onderwerp sluit onder meer aan bij de verantwoordelijkheid 'Vermaatschappelijking van het natuurbeleid en faciliteren en stimuleren van activiteiten gericht op het generieke landschapsbeleid' van LNV zoals verwoord in de begroting van 2009 (LNV, 2008, p 103 en 123). Maatschappelijk draagvlak voor natuur en landschap en natuur- en landschapsbeleid zijn daarbij belangrijke elementen en de aandacht hiervoor is de afgelopen jaren toegenomen.

Er zijn ontwikkelingen gaande die erop lijken te wijzen dat het draagvlak voor het natuur- en landschapsbeleid afneemt, zoals het ter discussie stellen van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) en bezwaren tegen de aanwijzingen en beheerplannen van Natura 2000. Maar het maatschappelijk draagvlak voor natuur en landschap zelf lijkt nog steeds groot. Aanwijzingen hiervoor zijn bijvoorbeeld het grote aantal lidmaatschappen en vrijwilligers van natuur- landschapsorganisaties, de grote deelname aan de natuurwerkdag en de omvang van het recreatieve gebruik van natuur en landschap.

Het is de vraag of de maatschappelijke en de beleidsbetrokkenheid op gebied van natuur en landschap op elkaar aansluiten. Zo wordt in *Van Picknickplek tot ecoduct* gesteld dat het natuurbeleid onvoldoende aansluit bij de natuurbeleving van mensen en dat het beleid te complex is en te veel gericht op natuur zelf in plaats van ook op mensen (LNV, 2009). Uit de Huiskamergesprekken 'als buiten je lief is..... ' (Schuttelaar en Partners, 2008) blijkt dat burgers waardering hebben voor landschap, zich ervoor in willen zetten, maar dat ze zich soms 'buitenspel gezet' voelen door het beleid en bij eigen initiatieven aanlopen tegen een muur van wet- en regelgeving.

Om beleid meer bij de maatschappij te laten aansluiten en er steviger draagvlak voor te krijgen, kan het beleid waarschijnlijk veel leren van het maatschappelijk middenveld, ofwel de natuur- en landschapsorganisaties. Veel van deze organisaties zijn in staat om een grote achterban aan te spreken en aan zich te binden en draagvlak te krijgen voor natuur en landschap en hun beleid daarop.

Als onderdeel van het thematische assessment maatschappelijke betekenis van natuur en landschap wordt daarom een aantal natuur- en landschaporganisaties en hun omgang met de achterban en maatschappelijke ontwikkelingen nader bekeken.

1.2 Onderzoeksvragen

Hoofdvragen voor dit onderzoek betreffen:

- Hoe ziet de samenstelling van de achterban van natuur- en landschapsorganisaties eruit?
- Hoe ziet de interactie tussen natuur- en landschapsorganisaties en hun achterban eruit?
- Welke trends identificeren deze organisaties die van invloed kunnen zijn op het draagvlak van de achterban?

Deze vragen zijn onderzocht door middel van een enquête en interviews onder een aantal maatschappelijke organisaties (zie bijlage 1 en 2 voor de organisaties die hebben deelgenomen aan de enquête en/of interviews). De vragenlijst is gericht aan natuur- en landschapsorganisaties en bevat vragen over de achterban en de interactie tussen organisatie en achterban. In de interviews is er, naast deze interactie, ook aandacht voor ontwikkelingen (heden en toekomst) binnen de organisatie en maatschappij die van invloed zijn op de organisatie, de achterban en draagvlak voor natuur en landschap.

Dit onderzoek vormt tevens input voor de Natuurverkenning 2011 waarin de maatschappelijke betekenis van natuur en landschap een belangrijke rol speelt.

1.3 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 wordt de werkwijze van het onderzoek beschreven. In hoofdstuk 3 volgt een korte beschrijving van de ontwikkeling van het maatschappelijk middenveld op het gebied van natuur en landschap en de burgerparticipatie daarbij. In hoofdstuk 4 worden de resultaten van de enquête en interviews gepresenteerd. De rapportage wordt afgesloten met conclusies en aanbevelingen.

2 Werkwijze

2.1 Inleiding

Dit onderzoek maakt deel uit van een thematisch assessment 'Maatschappelijke betekenis natuur en landschap'. Onderzoek en andere activiteiten binnen dit thematisch assessment vormen mede input voor de Natuurverkenning 2011. Als voorbereiding op het thematisch assessment zijn tussen maart en december 2008 enkele gesprekken gevoerd met diverse beleidsmedewerkers van LNV. Uit deze gesprekken kwam onder meer naar voren dat:

- De relatie mens-natuur/landschap belangrijker wordt binnen beleid en maatschappij. Beleid had aanvankelijk vooral een ecologische insteek;
- LNV het onderwerp maatschappelijke betekenis van natuur en landschap steviger op de kaart wil hebben;
- Er aanwijzingen zijn dat het draagvlak voor natuur en landschap onder burgers stevig is;
- Een gevoel heerst dat het draagvlak voor natuur- en landschapsbeleid kleiner wordt;
- Er weinig zicht is op wat mensen willen ten aanzien van natuur en landschap en natuur- en landschapsbeleid, waardoor het niet duidelijk is of beleid daarop aansluit, met andere woorden: levert het beleid datgene waar de maatschappij behoefte aan heeft?
- Er bij de beleidsmakers behoefte is aan meer draagvlak voor natuur en landschapsbeleid;
- Er bij beleidsmakers behoefte is aan meer zicht op trends die van invloed zijn op de maatschappelijke betekenis van natuur en landschap(sbeleid);
- Er geen behoefte is aan een nieuwe draagvlakmeting voor natuur en landschap.

Op basis van deze gesprekken is er onder meer voor gekozen om onderzoek te doen naar natuur- en landschapsorganisaties en (de omgang met) hun achterban, waarvan deze rapportage de schriftelijke weergave is. Ook is binnen het PBL onderzoek van start gegaan dat zich richt op de economische betekenis van natuur en landschap (hier is onder andere de brochure 'Wat natuur de mens biedt' (PBL & Wageningen UR, 2010) uit voortgekomen). Tevens is er een inventarisatie gemaakt van onderzoek van Wageningen UR naar maatschappelijk draagvlak voor natuur en landschap en aanverwante zaken³ (deze inventarisatie is opgenomen in bijlage 3 van dit rapport).

2.2 Werkwijze onderzoek naar natuur- en landschapsorganisaties

Dit onderzoek is opgebouwd uit de volgende stappen:

- Definiëring van begrippen, zoals draagvlak en achterban;
- Korte schets van de ontwikkeling van het maatschappelijk middenveld op gebied van natuur en landschap;
- Identificeren van potentiële respondenten;
- Ontwikkelen en uitzetten van de vragenlijsten;
- Afnemen van interviews;
- Analyse van de enquête en interviews.

In de volgende paragrafen wordt een korte uiteenzetting gegeven van deze stappen.

---

³ Deze inventarisatie is uitgevoerd door Birgit Elands (Wageningen Universiteit), Frank Veeneklaas (Alterra) en Janneke Vader (LEI).

2.3 Definiëring

Er is geen eenduidige definitie voorhanden van het begrip maatschappelijk draagvlak voor natuur en landschap. Dit gaat ook op voor daarmee samenhangende begrippen zoals betrokkenheid, waardering, beleving, medeverantwoordelijkheid en participatie. Er is ook geen eenduidige set van indicatoren waarmee draagvlak en andere begrippen kunnen worden gemeten.

Volgens Van Dale is maatschappelijk draagvlak “ondersteuning, goedkeuring door de gemeenschap”. Het uiten van deze ondersteuning of goedkeuring kan op verschillende wijzen. Een eerste manier om draagvlak voor natuur en landschap te benaderen is door het inzichtelijk maken van normen, waarden en grondhoudingen van mensen tegenover natuur en landschap.

Draagvlak kan ook worden benaderd vanuit gedragspraktijken van mensen. Het gaat er dan niet zozeer om wat mensen vinden van natuur en landschap, maar hoe ze zich feitelijk gedragen ten opzichte van natuur en landschap. In dit verband wordt wel gesproken van “natuurbetrokken activiteiten” waarbij de mens drie rollen kan vervullen, de rol van medenatuurbeschermer, de rol van gebruiker en de rol van beslisser. Deze benadering is ontleend aan Van Koppen (2002).

Draagvlak voor natuur en landschap bestaat uit een diversiteit van beelden en gedragspraktijken, zowel actief als passief.

In de enquête worden geen definities gegeven van begrippen als draagvlak⁴, betrokkenheid, natuur, etc., maar deze begrippen worden, ter ondersteuning van de respondenten, wel toegelicht. Begrippen als leden, donateurs, sponsors en vrijwilligers worden wel gedefinieerd. In de enquête staat het volgende vermeld:

Onder achterban verstaan wij in ieder geval: leden/donateurs, abonnees, sponsors en vrijwilligers. Daarbij hanteren wij de volgende definities:

- *Leden/donateurs: mensen/organisaties die bij de organisatie geregistreerd staan als contributie betalend.*
- *Abonnees: mensen die een abonnement hebben op een blad van de organisatie zonder dat er sprake is van een lidmaatschap.*
- *Sponsors: personen/organisaties die geld, tijd, ruimte of producten beschikbaar stellen in ruil voor publiciteit of andere tegenprestatie. Het betreft geen overheidssubsidies, giften, donaties of schenkingen.*
- *Vrijwilligers: mensen die op enigerlei wijze actief zijn in/voor de organisatie, zowel incidenteel (bijvoorbeeld via de Natuurwerkdag, bedrijfsuitjes, etc.) als structureel (meerdere dagen per jaar).*

En:

In de volgende vragen worden begrippen gebruikt als ‘natuur en landschap’ en ‘betrokkenheid bij natuur en landschap’. Dit zijn geen duidelijk afgebakende begrippen, waardoor ze op verschillende manieren opgevat kunnen worden. Voor de één is een Rode Lijstsoort een typisch voorbeeld van natuur, voor de andere het recreatiebos aan de rand van het dorp, en voor weer een ander een koe in de wei. Ook betrokkenheid kan op diverse manieren worden opgevat. Betrokkenheid kan zich richten op onder andere beleving, gebruik, ontwikkeling en bescherming van natuur en landschap, maar ook uiteenlopende vormen hebben van passief

---

⁴ Zie voor een definitie van draagvlak De Bakker en Van Koppen (2009)

tot actief zoals kennis hebben van natuur en landschap (en/of -beleid), bewust zijn van de aanwezigheid van natuur en landschap (en/of -beleid) of waardering ervoor hebben, erin recreëren, natuur en landschap exploiteren, financiële participatie in de vorm van giften en lidmaatschappen, actieve inzet in de vorm van vrijwilligerswerk, natuur en landschap betrekken in de politieke keuze, etc. Betrokkenheid en draagvlak gaan dus over houdingen, meningen en gedragingen ten aanzien van natuur en landschap(sbeleid).

2.4 Deskstudie ontwikkeling particuliere natuur- en landschapsbescherming

Er is aan de hand van Van der Windt: 'En dan: wat is natuur nog in dit land?' (1995) een samenvatting gemaakt van de ontwikkeling van de particuliere natuur- en landschapsbescherming vanaf eind 19^e eeuw tot heden. Dit laat onder meer zien welke discoursen er zijn geweest voor natuur en landschap. Deze discoursen gaan onder andere over: wat is natuur is, wat is landschap, wat moet wel en wat niet beschermd worden en hoe moet er worden beschermd?. Verder laat dit zien hoe particuliere natuur- en landschapsbescherming zich heeft ontwikkeld van een klein aantal organisaties met beperkte en elitaire achterban tot meer dan 100 organisaties in de 21ste eeuw met een achterban van enkele miljoenen Nederlanders (zie hoofdstuk 3).

2.5 Identificeren van maatschappelijke organisaties voor enquête en interviews

Op basis van het eigen netwerk van het PBL en internetanalyse is een groot aantal maatschappelijke organisaties geselecteerd die een duidelijke link hebben met natuur, milieu en/of landschap. Dit zijn er in totaal 112. De selectie bevat landelijk en regionaal opererende organisaties. Sommige hebben een landelijke koepelorganisatie en regionale afdelingen. In dat geval zijn ook regionale afdelingen benaderd. De organisaties richten zich op Nederlandse natuur, landschap en leefomgeving (niet op dierenbescherming). De organisaties zijn in de volgende werkcategorieën ingedeeld⁵:

- Terreinbeheer;
- Agrarisch natuurbeheer;
- Praktische samenwerking met particulieren;
- Educatie en studie;
- Natuuractiviteiten;
- Bescherming en inventarisatie;
- Milieu en leefomgeving.

De Natuur- en landschapsorganisaties hebben de vragenlijst (per post) toegestuurd gekregen, met het verzoek tot medewerking aan het onderzoek. Na een aantal weken is er een herinneringsbelronde geweest. In totaal zijn er 47⁶ vragenlijsten ingevuld en geretourneerd (zie bijlage 1 voor een overzicht van deze organisaties).

---

⁵ Sommige organisaties kunnen onder meerdere categorieën worden gerangschikt.

⁶ Dit is inclusief *vijf* vragenlijsten die via CLM zijn geretourneerd en inclusief de vragenlijsten die door de geïnterviewden zijn ingevuld. Dit maakt het responspercentage 43%.

Er is uit de selectie van aangeschreven organisaties een deelselectie gemaakt voor de interviews. Met tien organisaties is een gesprek gevoerd bij hen op kantoor (zie bijlage 2 voor een overzicht van de geïnterviewden en hun betrokken organisaties). De onderzoekers hebben, op basis van de interviews, de enquêtevragen voor deze organisaties ingevuld. De respondenten hebben deze gecheckt en waar nodig gecorrigeerd en aangevuld. De notulen van de interviewverslagen zijn ter controle en goedkeuring voorgelegd aan de gesprekspartners.

Tegelijkertijd met dit onderzoek heeft CLM Onderzoek en Advies (CLM) in opdracht van het PBL een onderzoek uitgevoerd onder agrarische natuurverenigingen (ANV's). Hierbij werd onder andere ingegaan op draagvlak voor natuur en landschap en de rol van de achterban door middel van een enquête en interviews. Omdat ANV's ook tot de natuur- en landschapsorganisaties behoren, heeft het CLM de PBL-vragenlijst onder tien van deze verenigingen uitgezet en in de gesprekken enige aandacht besteed aan de onderwerpen uit onderhavig onderzoek. De resultaten van het CLM-onderzoek zijn opgenomen in Joldersma *et al.* (2009).

2.6 Identificatie van vragen voor enquête en interviews

Voor het onderzoek naar het maatschappelijk middenveld is een aantal hoofd- en deelvragen geïdentificeerd. De hoofdvragen betreffen:

- Hoe ziet de samenstelling van de achterban van natuur- en landschapsorganisaties eruit?
- Hoe ziet de interactie tussen natuur- en landschapsorganisaties en hun achterban eruit?
- Welke trends identificeren deze organisaties?

De deelvragen betreffen:

- Wat voor soort organisaties vormen het maatschappelijk middenveld voor natuur en landschap?
- Wat doen deze organisaties (missie, doel, activiteiten, etc.)?
- Hoe ziet de achterban van deze organisaties eruit?
- Wat is de interactie met de achterban (communicatie, activiteiten, etc.)?
- Wat is de rol van de achterban van maatschappelijke organisaties die zich op natuur en landschap richten?
- Wat doen de betrokken organisaties op het gebied van burgerparticipatie en draagvlak?
- Welke ontwikkelingen (sociaaleconomisch, beleid, etc.) waren van invloed op de organisatie en achterban en welke invloedrijke ontwikkelingen verwacht men voor de toekomst?
- Hoe kunnen burgerparticipatie en draagvlak voor natuur en landschap en voor natuur- en landschapsbeleid worden vergroot?

Deze vragen zijn verwerkt in een enquête en interviewvragen. De vragen zijn eerst voorgelegd aan planbureamedewerkers, LNV-beleidsmedewerkers en onderzoekers van het CLM. Tevens heeft een natuur- en landschapsorganisatie een testversie van de enquête ingevuld. De vragenlijsten zijn op basis van opmerkingen en suggesties aangepast. Zie voor de enquête en de interviewvragen respectievelijk bijlage 4 en 5.

2.7 Opzet, verwerking en analyse van de enquête

De enquête bestaat uit vier onderdelen, namelijk vragen over de organisatie zelf, over de achterban en de interactie met de achterban, vragen van administratieve aard en afsluitend een open vraag naar eventuele opmerkingen.

Het deel over de organisatie zelf betreft onder andere de leeftijd, de juridische vorm, de omvang naar aantallen beroepskrachten, de schaal van opereren en de missie.

Het deel over de achterban betreft de aard en omvang en hoe er wordt omgegaan met de (potentiële) achterban, bijvoorbeeld met betrekking tot de communicatie, evenals waargenomen trends en ontwikkelingen. Daarbij is in de enquête vermeld dat onder achterban in ieder geval wordt verstaan: leden/donateurs, abonnees, sponsors en vrijwilligers en is een definitie van deze begrippen toegevoegd. (zie voor de definities paragraaf 2.3 en/of de vragenlijst in bijlage 4). Verder is in dit onderdeel een beschrijving gegeven van de begrippen 'natuur', 'landschap', 'draagvlak' en 'betrokkenheid', voorafgaand aan vragen over burgerparticipatie en betrokkenheid. Daarin is aangegeven dat de begrippen 'natuur en landschap' en 'betrokkenheid en draagvlak' breed kunnen worden opgevat.

De vragenlijst bevat voor het grootste deel meerkeuzevragen, maar ook enkele open vragen. Bij een aantal vragen worden voorbeelden gegeven die de respondent kan gebruiken of die kunnen helpen bij het beantwoorden van de vraag. Waar dit het geval is, wordt dit bij de bespreking van de resultaten vermeld.

Representativiteit

Het is niet mogelijk vast te stellen in welke mate de organisaties die hebben deelgenomen aan de enquête, representatief zijn voor het hele veld van natuur- en landschapsorganisaties. Het hele veld (lokaal, regionaal, nationaal en internationaal) is namelijk breed en moeilijk af te bakenen en/of te definiëren. Het aantal organisaties en de verscheidenheid daarbinnen (omvang, focus, werkwijze, doelstelling, etc.) is groot. De enquête is niet naar lokale organisaties verstuurd. Ook ontbreekt de reactie van één van de drie grote ledenorganisaties. De in dit rapport gepresenteerde resultaten kunnen dan ook niet als representatief worden beschouwd. Wel zijn de organisaties die aan de enquête hebben deelgenomen op meerdere punten zeer divers (zie de beschrijving van de organisaties in 4.2).

Verwerking resultaten

De resultaten van de geretoureerde enquêtes zijn verwerkt in een SPSS-databestand. Niet alle vragen in de enquête zijn volledig of consequent door de respondenten beantwoord. Vooral de vraag 'heeft uw organisatie leden/donateurs, abonnees, sponsors en/of vrijwilligers' springt er wat dat betreft uit. Soms is deze vraag niet of negatief beantwoord, maar worden andere vragen betreffende de verschillende typen achterban wel door de respondent beantwoord. In die gevallen zijn de data gecorrigeerd aan de hand van het beantwoorden van die overige vragen over de achterban. (Deze en andere wijzigingen in de data zijn te vinden in bijlage 9). De oorzaak van de inconsequente beantwoording van eerder genoemde vraag kan voor een deel liggen in het feit dat sommige organisaties zowel een verenigingsvorm als een stichtingsvorm hebben en wisselend vanuit een van beide of beide posities de vragen hebben beantwoord. De resultaten zijn op de gecorrigeerde data gebaseerd. Vergelijkbare antwoorden op de open vragen in de enquête zijn bij elkaar gezet en aan de hand van trefwoorden gerubriceerd.

2.8 Opzet en analyse van de interviewvragen

De enquêteresultaten geven een breed beeld van de betrokkenheid van burgers bij natuur- en landschapsorganisaties en de manier waarop de organisaties omgaan met hun achterban.

Voor dit onderzoek is ook bij een aantal natuur- en landschapsorganisaties een interview afgenomen. Deze gesprekken gaven de mogelijkheid om dieper op een aantal aspecten

rondom draagvlak/betrokkenheid en achterban in te gaan. Ze gaven ook inzicht in maatschappelijke ontwikkelingen die van invloed zijn op de organisaties en achterban. Er is met een tiental organisaties gesproken, waarbij is gestreefd naar een zekere mate van diversiteit (divers ten aanzien van grootte, missie, doel, werkwijze, activiteiten en soort organisatie) (zie bijlage 2 voor een overzicht van gesprekspartners).

Vragen

De gesprekken verliepen aan de hand van een checklist met thema's en vragen (zie bijlage 5). Daarbij ging het om:

- De relatie van de organisatie met natuur en landschap;
- Het thema draagvlak;
- Achterban en doelgroepen;
- Maatschappelijke ontwikkelingen;
- Toekomst.

De thema's en vragen werden, indien gewenst, van tevoren toegestuurd. Tijdens het gesprek zijn aantekeningen gemaakt. Deze zijn verwerkt in een verslag, dat ter controle en goedkeuring is teruggestuurd naar de gesprekspartners.

3 Ontwikkeling van het maatschappelijk middenveld

3.1 Inleiding

Beelden over wat natuur is en wat landschap is, hoe ermee om te gaan en te beschermen, verschillen en veranderen in de loop der jaren, mede onder invloed van maatschappelijke ontwikkelingen. Vanaf de tweede helft van de 19^e eeuw ontstaan in de westerse wereld initiatieven om natuur en landschap te beschermen en ontstaat ook het fundament van de Nederlandse particuliere natuur- en landschapsbescherming. Er zijn diverse discoursen geweest over wat te beschermen, waarom en hoe. In dit hoofdstuk wordt een korte schets gemaakt van de ontwikkeling van de particuliere natuur- en landschapsbescherming in Nederland aan de hand van Van der Windt (1995). Voor dit onderwerp raden wij ook de voor de Natuurverkenning in voorbereiding zijnde publicatie met de werktitel 'Wisselend Getij; omgang met natuur en landschap in heden en verleden' van Jan Klijn (2010) aan.

3.2 Eerste ontwikkelingen

In de 18^e eeuw neemt de waardering voor de wilde natuur toe en komt er meer besef dat delen hiervan beschermd moeten worden. Maar vooral in de 19^e eeuw komen er initiatieven en groepen die betrekking hebben op de bescherming van natuur. Ook ontstaan er verenigingen voor dierenbescherming, vooral gericht op vogels (Van der Windt, 1995).

Nederland was geen koploper op gebied van natuurbescherming. Maar ook hier kwam de ontwikkeling van natuurbescherming op, onder andere als reactie op natuuraantastende ontwikkelingen als industrialisatie, verstedelijking, ontwikkeling van infrastructuur en ontwikkelingen in de landbouw (onder meer ontginningen). Het eind van de 19^e eeuw was daarbij een belangrijke periode. Zo wordt in 1880 de 'Wet tot bescherming van diersoorten, nuttig voor Landbouw of Houtteelt' ingesteld en ontstaat de eerste Nederlandse organisatie die zich met de bescherming van delen van de vrije natuur bezighoudt: de Nederlandsche Vereeniging tot Bescherming van Dieren (1864) (Van der Windt, 1995). Deze is vooral gericht op vogelbescherming. Frederik Willem van Eeden is één van de belangrijkste voorlopers van de natuurbeschermingsbeweging. Hij publiceert in het Album der Natuur, suggereert om 'monumenten der natuur' in stand te houden en pleit ervoor om een aantal vogelsoorten te beschermen.

3.3 De oprichting van Natuurmonumenten

Thijssen en Heimans, geïnspireerd door Van Eeden, legden de basis voor een aanzwellende lekenbeweging voor natuurstudie, een nieuwe benadering van natuur, en uiteindelijk voor verschillende natuurbeschermingsorganisaties, waaronder het latere Natuurmonumenten. Zij vormden een belangrijke basis voor het natuurbeschermingscollectief in Nederland. Zij schrijven verschillende (school)boeken over de natuur en richten het blad 'De Levende Natuur' (in 1896) op. Naar aanleiding van een oproep in dit blad wordt de Nederlandsche Natuurhistorische Vereniging opgericht (in 1901). Het doel van de organisatie is in de eerste plaats het bestuderen van de natuur. Maar de organisatie uit ook zorg over de toekomst. Eén van de doelstellingen in de statuten betreft: *het aanwenden van pogingen om terreinen, die uit een natuurhistorisch oogpunt belangrijk zijn, te beschermen* (Van der Windt, 1995). Dit neemt

voor het eerst concrete vormen aan tijdens de protestacties in 1903/1904 rond de plannen van de gemeente Amsterdam om het Naardermeer op te kopen en als vuilstortplaats te gaan gebruiken. Onder andere deze ontwikkeling leidde tot de oprichting van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland. Aankoop en beheer van natuurgebieden is het belangrijkste doel van deze organisatie. Het Naardermeer is het eerste gebied dat wordt aangekocht (in 1906).

Het aankoopbeleid wordt grotendeels bepaald door rentabiliteit van de terreinen en de contacten met bevriende landgoedeigenaren en zakenlieden. Er was sprake van een brede samenwerking, onder andere met jagers, ontginners en de overheid. Vooral de opvattingen van de gegoede standen waren dominant in de natuurbescherming. Adel, zakenlieden en biologen bepaalden wat natuur was en wat beschermenswaardig was. Natuurbescherming was apolitiek en vooral een aangelegenheid van Natuurmonumenten en niet van het brede publiek.

3.4 Meer organisaties volgen

In de jaren twintig en dertig van de 20^e eeuw ontstond een groot aantal organisaties met natuurbescherming als hoofd- of nevendoeel (onder andere de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurbescherming en de provinciale landschappen). De positie van natuurbescherming is in de tussentijd sterker geworden. Het aantal mensen dat betrokken is bij natuurbescherming, is gegroeid, maar het absolute aantal leden van natuurbeschermingsorganisaties is nog klein.

In 1932 wordt de Contact Commissie (CC) opgericht. Er sluiten zich aanvankelijk twintig organisaties bij aan. Dit aantal groeit later uit tot meer dan 100. De CC heeft een brede taakstelling. Ze stelt bijvoorbeeld voor dat bij publieke werken die natuur of landschap aantasten, eerst advies wordt gevraagd, ze wil natuurterreinen behoeden voor ontginning en maakt een overzicht van het belangrijkste natuurschoon in Nederland en een urgentielijst.

Vanaf ongeveer 1940 verbreedt de natuurbescherming zich door zich ook te richten op de bescherming van het (cultuur)landschap (mede doordat de ruilverkaveling een belangrijke stempel gaat drukken op het landschap). Er is al geruime tijd discussie over wat natuur is en wat landschap, welke belangen mee moeten spelen (wetenschappelijk, recreatie, etc.) en wanneer iets prioriteit heeft in relatie tot de landbouw. Ideeën over belang, waardering en prioritering veranderen in de tijd. Er ontstaan twee stromingen in de natuurbeschermingsbeweging: één gebaseerd op een biologische benadering en één met een ruime opvatting, waarin het onderscheid tussen landschap en natuur vervaagt. Deze laatste ontwikkeling zet zich later verder door.

De Heidemaatschappij en de Grontmij worden lid van de CC en de CC zoekt nauwer contact met de landbouworganisaties die in de periode daarvoor als tegenstanders werden gezien.

3.5 Na de Tweede Wereldoorlog

Natuur- en landschapsbescherming wordt vooral een ruimtelijke aangelegenheid en kent een klassieke benadering: inventarisatie, aankoop en beheer. Zowel in financiële als in planologische zin wordt natuurbescherming ook een overheidsaangelegenheid. Natuurbescherming en de Natuurbeschermingsraad zijn ondergebracht bij het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (OKW). Er wordt in 1948 door de CC een overzicht

gemaakt van 'bijzondere natuurmonumenten' die beschermd zouden moeten worden en er wordt een ruimteclaim geopperd van ruim 50.000 hectare.

In de jaren vijftig komt er meer nadruk op functionele aspecten van natuur (o.a. voorkómen van ziekten en plagen, onderzoek, wild, hout), zoals de huidige benadering van ecosysteemdiensten. Ging het daarvoor vooral om het beschermen van natuur tegen economische ontwikkelingen vanuit vooral esthetisch oogpunt, nu gaat het ook om natuur als bron van inkomsten en maatschappelijk belang.

Mede als gevolg van overproductie in de landbouw stoppen de ontginningen. Er vinden in de jaren zestig echter wel veel ruilverkavelingen plaats. Hierdoor worden oude cultuurlandschappen zeldzamer. Tegelijkertijd nemen recreatie en toerisme toe. De aandacht voor het cultuurlandschap neemt, mede door de ontwikkeling van recreatie en toerisme toe, evenals de vervaging tussen natuur en landschap. De CC komt met een nieuwe typologie van gebieden met ieder een eigen beschermingsstrategie. Hiermee wil de CC een synthese tot stand brengen tussen de vaak contrasterende belangen van landbouw, recreatie, natuurwetenschap, cultuurhistorie en landschappelijke aspecten (Van der Windt, 1995).

In de jaren zeventig ontstaan er ideeën om een stelsel van Nationale (Landschaps)parken te ontwikkelen en om boeren te betalen voor agrarisch natuurbeheer. Er komt meer overheidsgeld beschikbaar en meer gebieden worden aangewezen, begrensd en planologisch bestemd. Maar er komt ook kritiek op deze strategie, onder andere vanuit de landbouw. Tevens verlopen de aanwijzingen en begrenzingen langzaam.

In de jaren zeventig ontstaat een nieuwe categorie in het maatschappelijk middenveld: de milieuorganisatie. Ook komen er in deze tijd veel nieuwe natuurbeschermingsorganisaties bij en groeit de achterban van bestaande organisaties. Milieuproblematiek en andere issues worden meer geïntegreerd bij natuurbeschermingsorganisaties. De CC wordt met twee andere organisaties samengevoegd tot de Stichting Natuur en Milieu.

Er komt aandacht voor de mogelijke rol van de landbouw bij natuur- en landschapsbeheer, vooral omdat vogels niet via reservaten alleen te beschermen zijn. Maar de meningen zijn verdeeld over integratie en segregatie. Vooral weidevogels gaan rond 1975 een belangrijke rol spelen in de discussie of natuur en landbouw gescheiden of verweven moeten worden.

3.6 Ecosystemen en natuurontwikkeling

Eind jaren zestig gaan bosbouwers meer belang hechten aan andere functies dan productie, waaronder recreatie en natuur. Veel bossen zijn in de tussentijd eigendom geworden van de staat. Begin jaren zeventig slaan zware stormen grote kale vlaktes in de bossen en ontstaat een discussie over het bosbeheer met betrekking tot de volgende vragen:

- Was dit ook gebeurd bij een meer natuurlijk beheer?
- Hoe moeten de vlaktes worden opgevuld?

De Landelijke Werkgroep Kritisch Bosbeheer (LWKB) pleit voor meer natuurlijkheid in de Nederlandse bossen, voor de 'terugkeer' van het oerbos. Het begrip ecosysteem wordt in Nederland geïntroduceerd. Er is enerzijds kritiek op de ideeën van de LWKB, maar er is ook interesse. De bosbeheerdiscussie resulteert erin dat in de jaren zeventig en tachtig een deel van de bossen meer 'natuurlijk' wordt beheerd. Dit betekent onder andere dat dood hout niet meer wordt afgevoerd. 'Natuurlijk' betekent in deze zin soms nietsdoen, maar soms is het ook natuurtechnisch wat inhoudt dat natuurlijke processen worden geïntroduceerd of nagebootst

als ze afwezig zijn. Ook buiten bossen gaat men vaker op natuurlijk beheer over en worden er grote grazers geïntroduceerd.

Als gevolg van de ontwikkeling van de Oostvaardersplassen ontstaat het besef van de maakbaarheid van natuur, komt er aandacht voor het begrip 'grote eenheid natuur' en voor het veiligstellen van natte natuur. De term natuurontwikkeling wordt actueel. Vanuit de overheid komt er meer interesse in natuurontwikkeling en de bescherming van grote natuurgebieden. Natuurontwikkeling wordt een aanvulling op bestaand beschermingsbeleid. In 1990 wordt in het Natuurbeleidsplan het begrip Ecologische Hoofdstructuur (EHS) geïntroduceerd. Velen zijn enthousiast over het begrip natuurontwikkeling. Zo komt het Wereld Natuur Fonds met de lancering van het plan en de publiekscampagne Levende Rivieren waarmee nieuwe natuur wordt ontwikkeld. Andere organisaties volgen. De afstoot van landbouwgronden vormt een aantrekkelijke context en natuurontwikkeling wordt maatschappelijk breed gedragen. Maar natuur krijgt met de introductie van natuurontwikkeling ook een meer technocratisch en beleidstechnisch karakter.

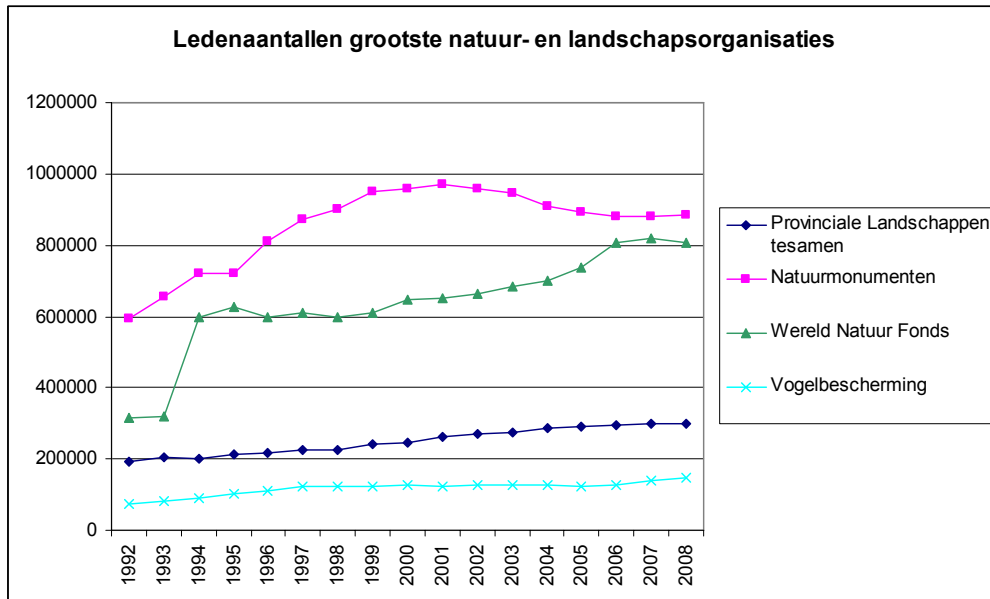
De laatste tijd wordt de burger meer centraal gesteld. Overheid en natuur- en landschapsorganisaties streven naar een vergroting van burgerdraagvlak voor en betrokkenheid bij natuur en landschap.

3.7 Natuur- en landschapsorganisaties nu

Het aantal groene organisaties dat zich richt op de leefomgeving is vooral in het laatste kwart van de vorige eeuw snel toegenomen, zowel in aantal als in omvang van leden. Het is niet precies bekend hoeveel groene organisaties er in totaal zijn en hoeveel leden zij hebben. Er zijn namelijk ook veel lokale verenigingen en stichtingen. De groene organisaties richten zich niet alleen op bescherming en ontwikkeling van natuur en landschap, maar ook op milieu en dieren/diersoorten. Natuur- en landschapsorganisaties hebben wel de overhand, zowel in aantal als in omvang van de achterban. Volgens de Vroege Vogels Parade van de Vara hebben ruim 100 diverse groene organisaties gezamenlijk ruim vier miljoen leden. De drie grootste organisaties (2% van het totaal) hebben bijna 60% van alle leden. Het ledenaantal is de laatste twee jaar wel aan het dalen. Vooral de grote organisaties laten verliezen zien (zie bijlage 7 voor een overzicht van de Vroege Vogels Parade in 2007, 2008 en 2009). Figuur 3.1 geeft een beeld van de ontwikkeling van de grootste natuur- en landschapsorganisaties tussen 1992 en 2008.

Vooraf Wereld Natuur Fonds (WNF) en Natuurmonumenten hebben een sterke groei laten zien. WNF laat een opvallende groei zien tussen 1993 en 1994 als gevolg van een campagne. Natuurmonumenten kende een duidelijke daling in aantal leden begin van deze eeuw.

Het volgende hoofdstuk geeft de resultaten weer van de enquête en interviews onder een aantal natuur- en landschapsorganisaties, waarbij er vooral aandacht uitgaat naar de achterban en de omgang daarmee.

Noot: bij het Wereld Natuur Fonds zijn de jeugdleden niet weergegeven (dit waren er 119.000 in 2008).

Figuur 3.1: Ledenaantallen grootste natuur- en landschapsorganisaties (Bron: webdocument 1281, versie 08, 19-02-2010, www.compendiumvoordeleefomgeving.nl)

4 Resultaten enquête- en interviews

4.1 Inleiding

De organisatiegraad van Nederlanders op het gebied van natuur, landschap en milieu is groot. Nederland heeft een groot aantal organisaties dat zich hiermee bezighoudt. Zij hebben, zowel in absolute als relatieve zin, een omvangrijke achterban in de vorm van leden, donateurs en vrijwilligers. Deze aantallen zijn in de loop der jaren gegroeid. De natuur- en landschapsorganisaties zijn in staat om een grote achterban aan te spreken en duurzaam aan zich te binden en spelen een belangrijke rol bij ontwikkeling en behoud van draagvlak voor natuur en landschap. Voor het beleid is het interessant om meer zicht te krijgen op hoe de organisaties dit doen. Door middel van een enquête en interviews is hiernaar gevraagd.

In de enquête en de interviews wordt ingegaan op de diverse uitingen van draagvlak, zoals lidmaatschap of inzet van tijd en geld, op wat mensen aanspreekt op het gebied van natuur en landschap, wat ze ervoor over hebben/willen doen, welke communicatiemethoden worden gebruikt en welke maatschappelijke ontwikkelingen en trends van belang zijn.

4.2 Beschrijving van de organisaties aan de hand van de enquête en de interviews

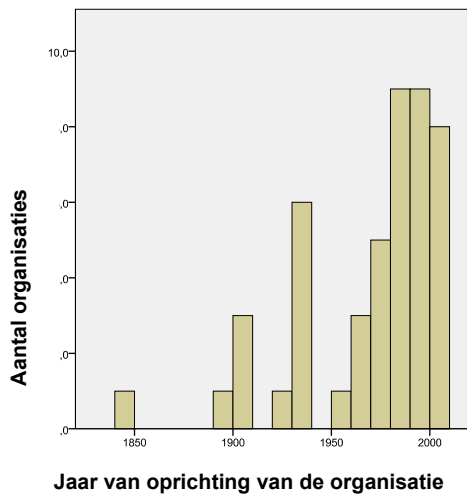
Aan de enquête hebben 47 organisaties deelgenomen die sterk variëren op het gebied van leeftijd en grootte (onder andere in de zin van schaal waarop de organisaties opereren, de aantallen mensen in dienst en de omvang van de achterban). Er zijn ook verschillen wat de aard van de achterban (leden/donateurs, abonnees, sponsors en/of vrijwilligers) betreft en de juridische vorm van de organisaties. Verder is er verscheidenheid in focus: waar richten de organisaties zich op. Dit gaat in grote lijnen ook op voor de geïnterviewde organisaties. Ondanks de grote variatie van de respondentorganisaties, mogen de resultaten niet als representatief worden beschouwd.

In deze paragraaf wordt een beeld gegeven van respondentenorganisaties aan de hand van de aspecten leeftijd en omvang. Vervolgens wordt gekeken naar de focus van de organisaties aan de hand van de missie en/of doelstellingen en komt de juridische vorm aan de orde.

4.2.1 Leeftijd en omvang

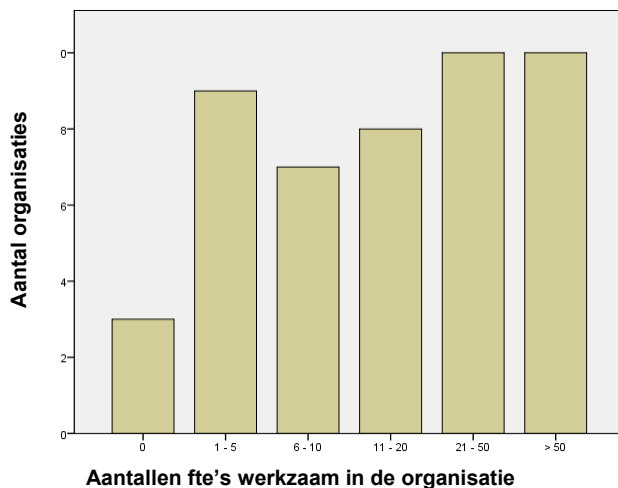
In hoofdstuk 3 over de ontwikkeling van het maatschappelijk middenveld staat beschreven dat er vooral in de jaren zeventig en later veel organisaties zijn opgericht. De organisaties die de enquête hebben ingevuld lijken dit te bevestigen. Ze zijn tussen de 1 en 163, maar voornamelijk tussen de 1 en 109 jaar oud. Een ruime helft (27) is jonger dan 30 jaar, zeven organisaties zijn 30 tot 50 jaar, en dertien organisaties zijn 50 jaar of ouder (zie figuur 4.1).

Kijkend naar de omvang van het gebied waar de organisaties zich op richten, gaat het deels om landelijk opererende organisaties (19), waarvan vier ook een internationale blik hebben. In één geval gaat het om de Nederlandse vestiging van een internationale organisatie. De overige zijn regionaal (28), gericht op bijvoorbeeld de eigen provincie, een specifiek gebied, of regionale afdelingen van landelijke organisaties (4).

Figuur 4.1: Jaar van oprichting van de geënquêteerde organisaties

De organisaties verschillen in omvang, gerekend naar aantallen fte's in dienst, van 0 tot meer dan 50 fte (zie figuur 4.2). Drie organisaties hebben geen mensen in dienst.

Figuur 4.2: Omvang van de geënquêteerde organisaties naar aantallen fte 's in dienst

Tabel 4.1: Aantal organisaties met type achterban en omvang van de achterban: hoogste en laagste aantal bij de organisaties en het totaal, voor alle organisaties waarvan de aantallen in 2008 bekend zijn.

Achterban	Aantal org	Minimum aantal	Maximum aantal	Totaal aantal ⁷
Leden/donateurs	36	3	875.000	2.348.153
Abonnees	8	163	85.000	112.535
Sponsors	14	2	100	354
Vrijwilligers incidenteel	19	15	6106	18.108
Vrijwilligers structureel	39	2	20.000	79.205

⁷ Het is niet duidelijk in welke mate er sprake is van dubbeltellingen. Volgens de organisaties is er sprake van veel overlap tussen de leden/donateurs (zie paragraaf 5.3).

Ook wat de samenstelling en omvang van de achterban betreft verschillen de organisaties. Er zijn er met wel of geen leden/donateurs, abonnees, sponsors en/of vrijwilligers. In 4.3.1 wordt hier verder op ingegaan. Tabel 4.1 laat zien dat de verschillen wat de aantallen betreft onderling heel groot kunnen zijn. Figuur 4.3 geeft een beeld van de verschillen per type achterban. De aan de enquête deelnemende organisaties hebben samen in totaal 2.348.153 leden/donateurs in 2008⁵ (van vier organisaties is het ledenaantal in 2008 niet bekend).

4.2.2 Waar richten de organisaties zich op?

Uit de interviews en enquête blijkt dat de organisaties zich allemaal, zij het in verschillende mate, richten op:

- Natuur, landschap en/of milieu met de mens als instrument om het doel te bereiken (ruim tweederde van de organisaties), of:
- Op de mens, leefwijze en hoe er met natuur en landschap wordt omgegaan (ongeveer eenzesde), of:
- Op belangen die verband houden met natuur of landschap (ongeveer eenzesde).

Zie bijlage 6 voor een overzicht van de door de organisaties ingevulde missies en doelstellingen.

'Natuur', soms een specifiek onderdeel van de natuur, bijvoorbeeld zoogdieren of weidevogels, of een bepaald type natuur als 'agrarische natuur', is het belangrijkste thema waar de organisaties zich mee bezig houden. Daarnaast is landschap een belangrijk thema. Verder richten ze zich op 'milieu' en 'cultuurhistorie'. In hoofdstuk 3 is beschreven dat in de 20^e eeuw het onderscheid tussen natuur en landschap vervaagt, bescherming van het cultuur- en agrarische landschap aan belang wint en uiteindelijk ook milieubescherming zijn intrede doet en door veel organisaties wordt geïntegreerd. Dit is terug te zien in de missies van de meeste organisaties in de enquête, die meerdere van bovengenoemde thema's combineren.

Bescherming

Een deel van de organisaties zet zich in de eerste plaats in voor de bescherming van natuur, een specifiek deel van de natuur, (cultuur)landschap soms in combinatie met cultuur, bijvoorbeeld door aankoop en/of beheer en/of onderhoud van terreinen, ontwikkeling, of het genereren van kennis. Daarvoor worden intern beroepskrachten en vrijwilligers getraind en ondersteund en wordt samengewerkt met en steun verleend aan collega-organisaties.

Er is daarbij aandacht voor de relatie tussen mens en natuur of landschap. Vogelbescherming Nederland geeft bijvoorbeeld aan dat na bescherming van vogels en natuur, het organiseren en faciliteren van mensen bij het beschermen en genieten een belangrijke doelstelling is. Vereniging Nederlands Cultuurlandschap zet zich in voor een rijk geschakeerd en verscheiden cultuurlandschap, van deze tijd, met respect voor verleden en mensen die daar nu werken, wonen en recreëren'. De 'beschermingsorganisaties' houden zich over het algemeen ook bezig met voorlichting, het werven van mensen en er wordt samengewerkt met overheden, bedrijven en particulieren. De gedachte is dat de bescherming van natuur en cultuur ook bijdraagt aan het welzijn van de mens. Lobby is ook een belangrijk onderdeel van het werk van sommige van deze organisaties.

Houding

Een deel van de organisaties houdt zich (ook) bezig met (het vergroten van) draagvlak voor natuur, milieu en landschap door zich te richten op kennis, houding en gedrag van burgers, het bevorderen van verantwoordelijkheidsbesef, bewustwording, belangstelling en begrip.

Jongeren en nieuwe Nederlanders worden daarbij als één van de doelgroepen genoemd door bijvoorbeeld Stichting wAarde en Tema-NL. Veldwerk Nederland en IVN Natuur- en Milieueducatie (IVN) hebben specifieke doelgroepen maar zeggen ook dat natuureducatie bestemd is 'voor iedereen, van 0 tot 100', of hebben projecten en activiteiten voor het 'brede publiek'. De gedachte is ook hier dat betrokkenheid van mensen bij natuur voor beide goed is. Deze organisaties houden zich bezig met de participatie en de leefstijl van mensen door middel van:

- Educatie;
- Voorlichting;
- Het genereren van kennis;
- Bieden van handelingsperspectieven;
- Mens en natuur met elkaar in contact te brengen;
- Het inzetten van praktijkervaring;
- Als netwerkorganisatie, productontwikkelaar en/of uitvoerder.

Daarvoor worden vrijwilligers en beroepskrachten getraind. Deze organisaties richten zich op de 'uiteindelijke doelgroep', het brede publiek, of bereiken hen via intermediairs zoals leerkrachten. Stichting wAarde omschrijft de eigen rol als een 'makelaarsfunctie' tussen bijvoorbeeld jongeren en overheden of collega- natuurorganisaties. Het uiteindelijke doel is het bevorderen van een duurzame leefstijl en zorg voor natuur en landschap door mensen in contact te brengen met natuur en landschap, educatie en voorlichting, en het bieden van handelingsperspectieven.

Belangenbehartiging

De organisaties die zich bezig houden met belangenbehartiging hebben als doel het behoud en (duurzaam) gebruik van natuur en landschap (of een specifiek deel daarvan) of het scheppen van optimale mogelijkheden voor de achterban. Ook deze organisaties houden zich bezig met het genereren van kennis, het initiëren van projecten, lobbyen, educatie, communicatie of beheer. Zo combineert De Federatie Particulier Grondbezit het belang 'het behoud van economisch en maatschappelijk rendabel duurzaam vermogensbeheer van grondbezit' met 'behoud en gebruik van natuur en landschap voor de maatschappij.' Andere belangen die bijvoorbeeld worden behartigd, hebben betrekking op de jacht en sportvisserij in Nederland.

4.3 Hoe ziet de burgerparticipatie eruit bij diverse natuur- en landschapsorganisaties?

4.3.1 De achterban

In de enquête is voorafgaand aan de vragen over 'de achterban', aangegeven dat daar in ieder geval onder wordt verstaan: leden/donateurs, abonnees, sponsors en vrijwilligers, en zijn deze begrippen gedefinieerd (zie bijlage 3 voor de enquête). De vragen in de enquête over de achterban richten zich op deze categorieën.

Van de 47 aan de enquête deelnemende organisaties hebben 40⁸ organisaties leden/donateurs, 9 abonnees, 20 sponsors en 41 vrijwilligers. De aantallen leden/donateurs, abonnees, sponsors en vrijwilligers variëren sterk tussen de organisaties (zie tabel 4.1). De

---

⁸ In ieder geval 40 organisaties omdat van drie organisaties duidelijk is dat zij zowel een verenigings- als stichtingsvorm hebben, waarbij soms de leden in de vereniging zijn ondergebracht en de rest in een stichting. Dit is bij meer organisaties mogelijk dan uit de enquête blijkt.

vrijwilligers zijn niet per se het actieve deel van de leden/donateurs: niet alle organisaties met leden/donateurs hebben vrijwilligers en vice versa, maar ook zijn er soms meer, tot wel tweemaal zoveel vrijwilligers dan leden/donateurs. Meestal echter ligt het aantal leden/donateurs hoger.

Er zit veel overlap tussen de leden/donateurs van de verschillende organisaties. 21 organisaties denken dat 50% of meer van de leden/donateurs ook lid is van een andere natuur- of landschapsorganisatie. Volgens drie organisaties is zelfs 100% van hun leden/donateurs ook elders lid, één organisatie denkt dat dit bij minder dan 1% van hun leden/donateurs het geval is.

Karakterisering achterban

Om een beeld te krijgen van de achterban is in de enquête de organisaties gevraagd of zij de achterban kunnen karakteriseren. Tabel 4.2 geeft de categorieën die de respondenten daarbij gebruiken. Van alle categorieën die in de enquête als voorbeeld worden gegeven, wordt afkomst het minst (eenmaal) gebruikt.

Tabel 4.2: Categorieën gebruikt door de respondenten voor het karakteriseren van de achterban

	Categorie
Als voorbeeld in het enquêteformulier gegeven:	interesse opleidingsniveau afkomst woongebied
De belangrijkste categorieën door de respondenten zelf toegevoegd:	leeftijd belangen/beroepen betrokkenheid/actief

De meeste organisaties geven aan dat zij de achterban kunnen karakteriseren. Over het algemeen is achterban vooral wat leeftijd, opleiding en afkomst betreft niet representatief voor de samenleving (zie de volgende alinea's).

Qua interesse sluit de achterban aan bij de missie van de organisaties. Wat de spreiding/woongebied betreft, zijn volgens ongeveer eenderde van de organisaties vooral de vrijwilligers meestal lokale mensen en gaat het bij de leden/donateurs soms ook om mensen of bedrijven uit het hele land. De vraag de achterban te karakteriseren is zeker met betrekking tot vrijwilligers en sponsors overwegend door regionale organisaties beantwoord. In vrijwel alle gevallen sluit de karakterisering van de achterban hiermee aan bij de schaal van opereren van de betreffende organisatie. Er zijn een paar uitzonderingen van tweeërlei aard: één regionale organisatie heeft vrijwilligers en leden verspreid over Nederland en één landelijke organisatie met internationale blik en een regionale afdeling van een landelijke organisatie hebben lokale vrijwilligers: "meestal wonend in directe omgeving van natuurgebieden" en "vaak lokaal betrokken", of "De achterban zoek je daar waar de terreinen liggen".

De leeftijd van de leden/donateurs en de vrijwilligers is gemiddeld genomen wat 'ouder', maar 'jongeren' en 'jong en oud' worden wel een enkele maal genoemd. Voor de leden/donateurs en vrijwilligers geldt ook dat zij vooral hoger zijn opgeleid. Het is niet verrassend dat betrokken/actief bij de vrijwilligers veel vaker wordt genoemd dan bij de overige typen achterban. Voor het beschrijven van de abonnees is de categorie belang/beroep belangrijker dan voor de overige typen achterban.

Karakterisering achterban in de interviews

De achterban verschilt dus per organisatie, zowel in samenstelling als in omvang en ook verschillen de mogelijkheden om tot de achterban te kunnen behoren. Uit de interviews komt naar voren dat wanneer het begrip 'achterban' niet vooraf wordt gedefinieerd de organisaties hier verschillend tegenaan kijken. Leden, donateurs, vrijwilligers en sponsors worden als achterban gezien, maar niet alleen. Soms gaat het om de maatschappij als geheel, bijvoorbeeld omdat het van belang is dat de maatschappij accepteert en/of waardeert wat de organisatie doet.

Onderstaande groepen worden allemaal, maar niet door iedere individuele geïnterviewde organisatie genoemd als behorende tot de achterban. Tussen haakjes de rol binnen of het belang voor de organisatie:

- Vrijwilligers/actieven (zij geven mede vorm aan/wetenschappelijke onderbouwing/nemen deel aan werkgroepen/werkzaamheden/organiseren activiteiten voor bijvoorbeeld leden/vormen de basis, het hart van de organisatie);
- Leden/donateurs (financieel/geven massa/nemen deel aan activiteiten);
- Mensen die worden bereikt (dankzij vrijwilligers bijvoorbeeld via excursies, tentoonstellingen, lesprogramma's etc.);
- De afnemers van de (educatieve) producten, de intermediairs (financieel/bereiken van uiteindelijke doelgroepen);
- De groep wiens belangen wordt behartigd, bijvoorbeeld sportvissers;
- Een schil van mensen om de directe achterban heen (familie, vrienden, collega's), soms potentiële leden;
- Bedrijven die de organisatie steunen (tot op zekere hoogte achterban. 'Het is niet helemaal de manier waarop ernaar wordt gekeken, maar met bepaalde bedrijven of partners realiseer je wel bepaalde doelen');
- Collega-organisaties (kunnen ideeën of campagnes overnemen)
- Informeel netwerk;
- De groep mensen die normaal gesproken niet bewust over natuur denkt en praat: jongeren, mensen in de binnensteden, nieuwe Nederlanders (leveren de organisatie informatie die niet gemist mag worden bij beleidsontwikkeling);
- De maatschappij als geheel.

De laatste twee groepen zijn naar het oordeel van de onderzoekers deels potentiële achterban.

De achterban betreft dus meer dan alleen mensen die bewust hebben gekozen voor de organisatie. Het kan ook gaan om mensen die zich los daarvan verbonden voelen met/verantwoordelijk voelen voor natuur, zich inzetten voor natuur, mensen die graag de natuur in gaan, of mensen met een onbewuste betrokkenheid. Een ander onderscheid wordt bijvoorbeeld gemaakt bij de sportvissers. De aanwezigheid van natuur en landschap is essentieel voor het sportvissen. Het is enerzijds het decor waarin de hobby wordt beoefend, anderzijds is iemand bij het vissen onderdeel van de natuur.

De achterban van de meeste geïnterviewde organisaties is op zich heterogeen, maar niet representatief voor de samenleving. Er is volgens sommige respondenten sprake van vergrijzing, een zeer klein deel is allochtoon, uitzondering daargelaten zoals Tema-NL en de achterban is overwegend meer dan gemiddeld/hoger opgeleid. Het gaat voor zover dat genoemd wordt wel om mensen uit diverse lagen van de bevolking (beroepen en economische status), soms om meer mannen dan vrouwen.

Gezien de gemiddelde hogere leeftijd van de achterban valt op dat het aantal kinderen dat regelmatig vist toeneemt en dat jonge jagers een nieuwe categorie leden van de KNJV (Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging) vormen.

Motieven van de achterban

De belangrijkste reden om lid of actief te zijn, zo blijkt uit de enquête, is het willen bijdragen aan behoud en ontwikkeling van natuur en landschap. Vrijwilligers vinden het daarnaast ook belangrijk om nuttig en buiten bezig te zijn. Meer willen weten over natuur en landschap is voor abonnees de belangrijkste reden. Sponsors willen in de eerste plaats 'iets goeds doen voor de maatschappij', maar naamsbekendheid is ook een belangrijk motief.

Wat doet de achterban

Zonder achterban, geen natuur- en landschapsorganisaties. De achterban zorgt vaak voor een aanzienlijk deel van de inkomsten en vormt het bestaansrecht. Een deel van de achterban is actief als vrijwilliger binnen of voor de organisatie en soms is de organisatie in haar bestaan ervan afhankelijk, zoals de Vereniging IVN Natuur- & Milieueducatie).

Uit de enquête blijkt dat een ruime helft van de organisaties vindt dat zij wat betreft het bestaansrecht en bij uitvoeringsactiviteiten afhankelijk is van de achterban (zie tabel 4.3). Ongeveer de helft noemt zich afhankelijk met betrekking tot politieke invloed en in financieel opzicht. Eén organisatie noemt zich niet afhankelijk, maar vindt de achterban wel belangrijk met betrekking tot het draagvlak.

Tabel 4.3: Afhankelijkheid van de achterban

Vorm van afhankelijkheid	Aantal organisaties*
Bij uitvoeringsactiviteiten	29
Bestaansrecht	29
(Politieke) invloed	22
Financieel	20
Anders	6

* op basis van 44 respondenten

Vrijwilligers

Los van inkomsten en bestaansrecht zijn het met name de vrijwilligers die letterlijk actief betrokken zijn bij de organisaties en deze mede vormgeven. Er wordt behoorlijk veel van vrijwilligers gevraagd. 'Het is wel vrijwillig, maar niet vrijblijvend'. De aantallen vrijwilligers per organisatie varieert sterk, het gaat soms om duizenden tot zelfs 20.000 vrijwilligers. In kader 4.1 staan de activiteiten en werkzaamheden die door vrijwilligers worden uitgevoerd vermeld.

De respondenten in de enquête is gevraagd of bepaalde vrijwilligersactiviteiten plaatsvinden en of zij daarbij teveel, voldoende of te weinig vrijwilligers hebben (zie tabel 4.4). In de meeste gevallen (26 respondenten van de 41) verschilt het per activiteit of een organisatie voldoende of te weinig vrijwilligers heeft, maar er zijn ook organisaties met voor alle aangekruiste activiteiten voldoende (10) of onvoldoende (5) vrijwilligers.

De enige activiteit waarbij meerdere organisaties aangeven een tekort aan vrijwilligers te hebben, is bij het begeleiden van groepen. Bij alle andere activiteiten ligt dit andersom. De balans tussen de behoefte aan vrijwilligers en het aanbod is het gunstigst bij onderhoudswerkzaamheden aan natuur en landschap, gevolgd door deelname aan commissies en werkgroepen, het geven van voorlichting en bestuurswerk. Iets ongunstiger maar nog steeds positief ligt de balans voor tellingen/inventarisaties en de begeleiding van groepen (zie tabel 4.4). Dat neemt niet weg dat toch driekwart van de organisaties aangeeft voor één of meer activiteiten tekorten te hebben.

Kader 4.1: Activiteiten/werkzaamheden die door vrijwilligers worden uitgevoerd (tussen haakjes het aantal organisaties)

- voorlichting (31)
- begeleiding van groepen (29)
- bestuurswerk (27)
- commissies, werkgroepen (25)
- onderhoudswerkzaamheden natuur en landschap (23)
- tellingen, inventarisaties (27)
- anders (10), waaronder:
  - onderzoek/ bijdragen aan wetenschappelijke onderbouwing
  - advies
  - beleidsbeïnvloeding van de overheid
  - actievoeren/actieteam
  - verkoop
  - praktische hulp bij evenementen
  - administratie
  - onderhoud erf/gebouwen
  - inhoudelijk meehelpen
  - organisatie excursies/wedstrijden/cursussen/wandelingen

Tabel 4.4: Vrijwilligersactiviteiten met voldoende, teveel, of een tekort aan vrijwilligers; N is het aantal organisaties dat de vraag voor de betreffende activiteit heeft beantwoord

Activiteiten	Aantal organisaties				
	N	tekort	voldoende	teveel	weet niet
Begeleiding van groepen	31	18	12		1
Tellingen/inventarisaties	27	11	13		3
Bestuurswerk	30	13	17		
Voorlichting	31	11	19		1
Onderhoudswerkzaamheden natuur en landschap	23	6	15		2
Commissies/werkgroepen	26	8	18		
anders	10	4	5		1

De kleinere (minder fte in dienst) organisaties lijken meer tekorten te hebben voor het geven van voorlichting dan de grotere, terwijl voor tellingen en inventarisaties de grotere juist meer tekorten aangeven.

Sponsors

Sponsors dragen in ieder geval in financieel opzicht bij aan de organisaties, maar leveren in bijna de helft van de gevallen ook materialen zoals projectmateriaal, drukwerk en diensten, media(ruimte), machines, zonnepanelen, hout en voedsel. Bijna eenderde van de organisaties wordt gesponsord door middel van kennis of menskracht bijvoorbeeld over zaken als de boekhouding, organisatieontwikkeling of catering. Voorbeelden van andere zaken die worden genoemd door bijna een derde van de organisaties met sponsoring zijn publiciteit, donateurwerving, korting op leges, diensten, vliegtuigtickets en verblijf in hotels. Ook de samenwerking met de Nationale Postcodeloterij wordt hier genoemd.

De helft van de organisaties waarvan sponsorinkomsten op beide peildata (1998 en 2008) bekend zijn (zes van de twaalf), ontvangt in 2008 meer sponsorgeld dan in 1998, de andere helft blijft in dezelfde categorie (zie tabel 4.5).

Tabel 4.5: Aantallen organisaties met financiële (in 1998 en 2008), of andere vormen van sponsoring

	Aantal organisaties met sponsoring				
	<1000 €	1000 tot 10.000 €	10.000 tot 100.000 €	100.000 tot 1 miljoen €	>1 miljoen €
1998 (12 organisaties)	4	5	3		
2008 (16 organisaties)		13	1	2	

Een ruime helft (twaalf van de negentien) van de organisaties heeft criteria waaraan de sponsors moeten voldoen voor acceptatie. In drie gevallen wordt van de sponsor verlangd dat deze zich conformeert aan, of raakvlakken heeft met de doelstellingen van de organisatie. Andere criteria liggen op het vlak van 'maatschappelijk verantwoord ondernemen' en hebben betrekking op natuur, milieu, duurzaamheid en mensenrechten. Verder worden nog genoemd: inhoudelijke aansluiting bij gesponsorde activiteiten en geen bemoeienis met de inhoudelijke werking van de organisatie.

De organisaties leveren ook tegenprestaties richting de sponsors. Reclameuitingen/naamsbekendheid wordt daarbij door alle respondenten door wie de vraag is beantwoord genoemd (negentien keer). Een officiële sponsorstatus, gezamenlijke promotie en toegang tot een netwerk van bedrijven en andere zakenrelaties (bijvoorbeeld via netwerkdagen voor sponsors) worden respectievelijk negen, acht en zeven maal genoemd. Andere voorbeelden van tegenprestaties zijn het verstrekken van gratis toegangskarten, het houden van een jaarlijkse bijeenkomst, het organiseren van bedrijfsuitjes/excursies/een jaarlijkse bijeenkomst, maar ook het gebruik van bijvoorbeeld vergaderlocaties.

4.3.2 De relatie met de achterban

De juridische vorm van de organisaties bepaalt mede de mogelijkheden voor de achterban om invloed uit te oefenen op de organisatie. Zo heeft een vereniging wel en een stichting geen leden. Leden hebben invloed op het beleid van de vereniging via een algemene (leden)vergadering die minstens jaarlijks wordt gehouden en waarvoor elk lid wordt uitgenodigd en stemgerechtigd is. Een stichting kan donateurs hebben, maar zij hebben geen zeggenschap. Zowel stichtingen, als verenigingen kunnen vrijwilligers hebben. Van de 47 respondenten in de enquête hebben 23 organisaties een stichting-, en 20 een verenigingsvorm. Drie organisaties hebben de vrijwilligers/leden in een vereniging en de beroepskrachten in een stichting ondergebracht. In één geval gaat het om een zelfstandig bestuursorgaan (ZBO)⁹

De achterban heeft bij zeventien van de negentien verenigingen invloed door middel van stemrecht en verkiesbaarstelling voor het bestuur. Bij vijftien organisaties kan invloed worden uitgeoefend door deelname aan commissies en werkgroepen. Een andere mogelijkheid die wordt genoemd, is publiceren in één van de verenigingstijdschriften.

Bij de stichtingen is verkiesbaarstelling en deelname aan commissies en werkgroepen mogelijk bij respectievelijk drie en vier van de veertien stichtingen. Twee organisaties geven aan dat de achterban invloed heeft door middel van (direct) contact door klachten, opmerkingen en wensen, informatieavonden, brieven, telefoon en dergelijke. Verder worden genoemd: het houden van enquêtes, invloed via het afdelings-, districts- en landelijk bestuur,

⁹ een ZBO: Een zelfstandig bestuursorgaan op het niveau van de centrale overheid dat niet hiërarchisch ondergeschikt is aan een minister. (<http://almanak.zboregister.overheid.nl/>)

maar ook 'door vrijwilliger te worden' en de mogelijkheid om als vrijwilliger te adviseren over deelprojecten.

Onder de stichtingen is er één waar de achterban toch de mogelijkheid heeft om invloed uit te oefenen door middel van stemrecht en verkiesbaarstelling voor het bestuur (mogelijk is ook hier sprake van een combinatie van stichting en vereniging) en is bij drie andere stichtingen verkiesbaarstelling mogelijk. Van de drie organisaties met zowel een verenigings- als stichtingvorm is in één geval sprake van zowel stemrecht als verkiesbaarstelling, in de andere twee gevallen of stemrecht, of verkiesbaarstelling.

Het werven van leden/donateurs, abonnees, sponsors en vrijwilligers

De website is het meest gebruikte middel om leden/donateurs, abonnees en vrijwilligers te werven. Voor sponsors is dat de persoonlijke benadering, ook vaak gebruikt bij het werven van vrijwilligers, daarna is netwerken belangrijk. Alleen voor abonnees is aanschrijven belangrijker. (zie tabel 4.6).

Tabel 4.6: Manieren van werven van leden/donateurs, abonnees, sponsors en vrijwilligers

Manieren van werven	Leden/ donateurs <i>(beantwoord door 37 v.d. 40 organisaties)</i>	Abonnees <i>(beantwoord door 9/9 organisaties)</i>	Sponsors <i>(beantwoord door 19/20 organisaties)</i>	Vrijwilligers <i>(beantwoord door 40/41 organisaties)</i>
Website	29 (0.78)	6 (0.67)	5 (0.26)	29 (0.73)
Netwerken	20 (0.54)	3 (0.33)	12 (0.63)	22 (0.55)
Aanschrijven	15 (0.41)	5 (0.56)	9 (0.47)	9 (0.23)
Advertenties	13 (0.35)	2 (0.22)	0	12 (0.30)
Persoonlijk	13 (0.35)	2 (0.22)	14 (0.74)	23 (0.58)
Bijeenkomsten	11 (0.30)	3 (0.33)	3 (0.16)	18 (0.45)
Telefonisch	7 (0.19)	0	4 (0.21)	8 (0.20)
Anders	13 ¹⁰	1 ¹¹	1 ¹²	12 ¹³

De persoonlijke één-op-één-benadering springt er voor bijna alle typen achterban uit als de beste manier van werven. Voor het werven van sponsors werkt netwerken net zo goed. Leden/donateurs en vrijwilligers werven door bijeenkomsten te houden wordt ook vaak genoemd (tabel 4.7). Hoewel de website het meest wordt gebruikt voor het werven van de achterban, wordt dit middel pas op de zesde en vierde plaats gezet als beste manier van werven van respectievelijk leden/donateurs en vrijwilligers, en helemaal niet als het gaat om het werven van sponsors en abonnees.

¹⁰ media: krant; radio; TV (visTV); PR; spreekbeurten; mond tot mond; digitale nieuwsbrieven; folders, brochures (in eigen tijdschrift); cursus/excursies/activiteiten; acties; grondgebonden; men wordt lid als men agrarisch natuurbeheer wil uitvoeren

¹¹ visTV

¹² brochure in eigen tijdschrift

¹³ mond tot mond; periodiek; mediacampagne; digitale nieuwsbrieven; free publicity; vrijwilligers-centrales; visTV

Tabel 4.7: Beste manier van werven volgens de respondenten

Beste manier van werven	Leden/donateurs (beantwoord door 36 v.d. 40 organisaties)	Abonnees (beantwoord door 8/9 organisaties)	Sponsors (beantwoord door 19/20 organisaties)	Vrijwilligers (beantwoord door 37/41 organisaties)
Advertenties	4	0	1	4
Aanschrijven	5	1	0	1
Telefonisch	5	1	0	1
Persoonlijk	15 (0.42)	2	9 (0.47)	22 (0.60)
Bijeenkomsten	7	2	1	11 (0.30)
Netwerken	9 (0.25)	2	9 (0.47)	12 (0.32)
Website	4	0	0	5
Anders	8	0	1	3
Weet niet	3	3	2	2

De persoonlijke benadering, netwerken en bijeenkomsten als beste manieren van werven van leden/donateurs gaat niet voor alle organisaties in dezelfde mate op. In de enquête hebben alleen organisaties met 10.000 of minder leden/donateurs voor deze opties gekozen¹⁴. Netwerken is alleen de beste manier volgens organisaties tot 500 leden/donateurs. Volgens de grotere organisaties is aanschrijven of het telefonisch benaderen van mensen beter. Dit zijn ook allemaal organisaties met 21 of meer fte in dienst.

Toch zegt ook een grotere organisatie als Vogelbescherming Nederland dat de website vaak aanleiding is om persoonlijk of telefonisch contact met de organisatie te zoeken en dat mensen dan lid worden na een dergelijk één op één contact.

Ten aanzien van vrijwilligers zijn de persoonlijke benadering en netwerken de beste manieren van werven, zowel voor organisaties met veel of weinig leden/donateurs en vrijwilligers. Bijeenkomsten werken vooral goed volgens organisaties met meer dan 1500 leden/donateurs of met 100 of meer vrijwilligers¹⁵.

Communicatie met de achterban

De website is voor communicatie met alle typen achterban (relatief) belangrijk. Voor communicatie met de leden/donateurs worden alle in de enquête genoemde communicatiemiddelen gebruikt, maar vooral hier springt de website eruit, gevolgd door een ledenblad en een digitale nieuwsbrief (tabel 4.8). Voor de abonnees en sponsors is een blad belangrijk, maar (vooral voor de abonnees) toch ook de website. Voor communicatie met de vrijwilligers komt de digitale nieuwsbrief op de eerste plaats. Een website en themabijeenkomsten worden ongeveer even vaak genoemd als communicatiemiddel.

Naast een deel van de in de tabel 4.8 genoemde communicatiemiddelen worden in de interviews ook de eigen producten die verkocht worden, trainingen en lespakketten genoemd als middelen die worden gebruikt voor werving en communicatie. In de interviews wordt het belang van zichtbaarheid van de organisatie genoemd onder meer door middel artikelen en deelname aan congressen, aanwezigheid op relevante plekken en momenten zoals fairs en tentoonstellingen. De ondertekening van het Akkoord van Apeldoorn en Countdown 2010 worden ook in dit verband genoemd. (zie kader 4.2 voor een overzicht).

¹⁴ De organisaties die deze vraag uit de enquête hebben beantwoord, hebben tussen de 19 en 875.000 leden/donateurs

¹⁵ De organisaties die deze vraag hebben beantwoord, hebben tussen de twee en 20.000 structurele vrijwilligers

Tabel 4.8: Overzicht van gebruikte communicatiemiddelen

	Leden/donateurs (39 v.d. 40 organisaties)	Abonnees (8/9 organisaties)	Sponsors (19/20 organisaties)	Vrijwilligers (38/41 organisaties)
Nieuwsbrief digitaal	26	3	5	26
Nieuwsbrief papier	19	0	0	16
E-mailberichten	18	1	0	18
Website	33	5	4	24
Ledenblad/sponsorblad	27	5	7	19
Ledenvergadering	20	0	0	9
Themabijeenkomsten	20	1	4	23
Anders	8	0	3	5

Kader 4.2: Overig genoemde communicatiemiddelen

- Bekendheid via berichten in de krant
- Artikelen
- Rapporten
- Mediacampagne (radio),
- VisTV
- PR
- Spreekbeurten/presentaties
- Mond tot mond
- Folders, brochures
- Cursussen/trainingen/lespakketten
- Periodieken
- Natuurexcursies,
- Activiteiten, zoals aanwezigheid/stands op fairs, tentoonstellingen, etc.
- Via bezoekers op activiteiten
- Acties
- Akkoord van Apeldoorn
- Countdown 2010
- Verkoop van producten
- Deelname aan kenniskringen en werkgroepen

Activiteiten voor de achterban

De meeste organisaties (43 van de 47) organiseren activiteiten voor de achterban. Rekening houdend met zowel het aantal organisaties als ook de aantallen activiteiten, zijn ze het meest actief voor de leden/donateurs, gevolgd door de vrijwilligers. Er worden meer activiteiten georganiseerd voor niet-leden, dan voor sponsors en abonnees. Eén organisatie maakt geen onderscheid tussen leden en niet-leden bij het organiseren van activiteiten. In kader 4.3 staat een overzicht van de aangeboden cursussen en overige activiteiten.

In ieder geval 28 van de 42 organisaties die de vraag over maatschappelijke stages hebben beantwoord bieden mogelijkheden voor dit soort stages.

Kader 4.3: Activiteiten voor de achterban (tussen haakjes het aantal respondenten dat deze activiteit noemt)

- voorlichting (31)
- begeleiding van groepen (29)
- bestuurswerk (27)
- commissies, werkgroepen (25)
- onderhoudswerkzaamheden natuur en landschap (23)
- tellingen, inventarisaties (27)
- anders (10):
  - onderzoek/ bijdragen aan wetenschappelijke onderbouwing
  - advies
  - beleidsbeïnvloeding van de overheid
  - actievoeren/actieteam
  - verkoop
  - praktische hulp bij evenementen
  - administratie
  - onderhoud erf/gebouwen
  - inhoudelijk meehelpen
  - organisatie excursies/wedstrijden/cursussen/wandelingen

4.3.3 Succes- en faalfactoren bij het aanspreken, binden en onderhouden van contacten met de achterban

In de enquête is de respondenten gevraagd de drie belangrijkste succes- en faalfactoren voor het aanspreken, binden en onderhouden van de achterban van de organisatie te noemen. De vraag is respectievelijk door 32 en 24 organisaties beantwoord. Voor de succesfactoren kijken de organisaties vooral naar de eigen mogelijkheden. Ook wat de faalfactoren betreft wordt de hand in eigen boezem gestoken (15), maar de overheid wordt ook genoemd (6).

Genoemde succes- en faalfactoren

Succesfactor: Contact en communicatie

De aard/kwaliteit en frequentie van het contact met de achterban is de belangrijkste succesfactor. Het gaat vooral om persoonlijk, oprecht en direct contact (korte lijnen, het samen delen), maar ook om contact zoeken, mensen direct erbij betrekken.

Het is belangrijk hoe en wat er gecommuniceerd wordt, bijvoorbeeld dat er terugkoppeling plaatsvindt en dat waardering ook wordt uitgesproken. Gebrekkige communicatie, beslissingen niet goed uitleggen, of meer beloven dan er kan worden waargemaakt werkt negatief.

Over het algemeen is publiciteit in de vorm van (positieve) media-aandacht, advertenties en websites, maar ook mond tot mond reclame een succesfactor, evenals een mooi vormgegeven tijdschrift.

Succesfactor: Resultaten

Resultaten kunnen in belangrijke mate bijdragen aan het succes van de organisaties richting de achterban. Een heel scala aan verschillende aspecten en voorbeelden van resultaten wordt genoemd. Zowel materieel als immaterieel, concreet (meerwaarde (opbrengst) voor bedrijven, het resultaat van de inspanningen van vrijwilligers voor natuurbeleid en -beheer, een succesvol

project), maar ook bijvoorbeeld 'waardevol', levenservaring, of een balans tussen verschillende belangen. Deze resultaten moeten wel zichtbaar gemaakt worden. Enkele organisaties met eigen terreinen, of verbonden aan een specifiek gebied, noemen ook de gebieden zelf, de natuur als inspiratiebron, of het leren van de natuur.

Succesfactor: Samen

Saamhorigheid, samenwerking en verbondenheid, bijvoorbeeld als gevolg van een gedeelde belangstelling, gedeeld inzicht, of door de homogeniteit van de groep, deels in combinatie met actieve inzet zijn belangrijk als het gaat om het vinden en binden van de achterban. Bij verbondenheid kan het gaan om verbondenheid van de organisatie met de omgeving, geworteld zijn in de samenleving, of om 'de enorme persoonlijke binding van vrijwilligers'. Het bieden van actieve, gezonde participatiemogelijkheden (in de eigen omgeving), en nuttige/leuke, regelmatige activiteiten waar de achterban aan mee kan doen of kan ondersteunen, zijn hoe dan ook sterke punten. Utrechts Landschap bijvoorbeeld, combineert een en ander van bovenstaande door activiteiten exclusief voor beschermers te houden, want "de leden moeten het idee hebben dat het hun terreinen zijn".

Succesfactor: Persoonlijk en dichtbij

Persoonlijk en 'dichtbij' worden letterlijk in positieve zin genoemd, maar 'afstand', vooral in de opvatting tussen vrijwilligers en organisatie, of professionals is iets om alert op te zijn: "wat goed is voor natuurbeleid/beheer is niet altijd leuk voor vrijwilligers".

Succesfactor: Overig

Overige succesfactoren zijn kennis/deskundigheid, maatwerk, sfeer, service en tot slot: de mate van urgentie.

Faalfactor: Binnen de eigen organisatie

Faalfactoren die met de eigen organisatie samenhangen, hebben betrekking op: (verkeerde) keuzes die gemaakt worden, de organisatiestructuur, weinig daadkracht, routineus handelen en niet meegaan met je tijd.

Faalfactor: Overheid

Een aantal faalfactoren hangt met de overheid samen: (dis)continuïteit van regelingen met onzekerheid als gevolg, (juridisering) van het beleid, bureaucratie en (ander) beleid

Faalfactor: Overig

Van de overige faalfactoren is onvoldoende financiën het grootste probleem. Verder wordt genoemd: hoeveelheid werk/tijd/complexiteit, onderlinge concurrentie, gebrek aan sanctiemogelijkheden, weinig bereik (bv media-aandacht), werven specifieke groep (30-40 jarigen) en (on)toegankelijkheid gebieden.

Interne en externe communicatie

Bovenstaande laat zien dat zowel in- als externe communicatie belangrijk is. Toch staat marketing evenals communicatie soms in de kinderschoenen. Het ontwikkelen van beleid en plannen op deze terreinen is vaak moeilijk omdat de werknemers van dit soort organisaties zich het liefst met de inhoud bezig houden. Veel organisaties zijn ook klein en hebben geen of weinig communicatiemedewerkers in dienst.

Veldwerk Nederland stelt zich zelf in ieder geval een grotere zichtbaarheid tot doel, door middel van publicaties en deelname aan congressen, kenniskringen, werkgroepen, relatiedagen, zoals de Nationale Onderwijs Tentoonstelling en de SBNL-dag (SBNL is een organisatie voor particulier en agrarisch natuurbeheer).

Sportvisserij Nederland noemt voorlichting een core business. Zij vinden het belangrijk om de samenleving te laten zien wat de georganiseerde sportvisserij inhoudt en waar het voor staat, politici en beleidsmakers van duidelijke informatie te voorzien en zoveel mogelijk mensen bij de sportvisserij te betrekken.

IVN werkt momenteel aan de ontwikkeling van een strategie om zich te profileren omdat een brede inzet niet altijd handig is. Ook volgens de Federatie Particulier Grondbezit (FPG) is naast het hebben van mogelijkheden om te communiceren ook van belang dat de organisatie iets specifiek te bieden heeft. Zij zien bijvoorbeeld een toegenomen belangstelling voor cultuurhistorie als een interessante trend waarop kan worden ingespeeld.

4.3.4 Doelgroepen

Het begrip doelgroep is in de enquête niet nader gedefinieerd, maar de organisaties is gevraagd aan te geven voor welke van de doelgroepen, genoemd in tabel 4.9, zij een doelgroepenbeleid hebben. 27 van de 47 organisaties geven aan een doelgroepenbeleid te hebben, negentien niet, één organisatie is bezig met het opzetten ervan.

Tabel 4.9: Doelgroepen waarvoor beleid aanwezig is

Doelgroepen	Aantal resp. vraag 31 (incl. vraag 32)
Jongeren	16
Agrariërs	12 (13)
Niet-agrarische grondeigenaren	8
Bewoners van het buitengebied	8
Recreanten	7
Ouderen	7
Gezinnen	7
Stedelingen	5
Ecologen	5
Allochtonen	3
Anders (onder andere): onderwijs; overheid; collega-organisaties	10 (12 incl 31a)

Voor alle doelgroepen behalve de ecologen houdt het doelgroepenbeleid onder meer in dat er 'activiteiten' worden georganiseerd. Waar specifieke activiteiten worden genoemd, verschillen deze per doelgroep. Zo worden de aspecten gezondheid en bewegen bij ouderen genoemd en voor jongeren worden zaken met name gekoppeld aan school of Natuur- en Milieueducatie (NME). Adviezen en kennisoverdracht worden vermeld voor agrariërs, ecologen/collega-organisaties, onderwijs en overheid. Behalve (speciale) media worden ook netwerken/ bestaande netwerken vrij algemeen genoemd (zie bijlage 8 voor een specifiek overzicht).

Uit de interviews blijkt dat organisaties doelgroepen onderscheiden binnen de eigen achterban, maar vaker worden de doelgroepen breder geformuleerd/gedefinieerd en hebben ze een grotere omvang dan de directe achterban. Soms betreft het in potentie alle Nederlanders of 'het brede publiek'. Het IVN bereikt op diverse manieren bijvoorbeeld zo'n twee miljoen Nederlanders per jaar. Veldwerk Nederland richt zich weliswaar op onderwijs, kindercentra, zorg, NME en recreatie via intermediairs (leerkrachten en medewerkers van dit soort instellingen, bedrijven en overheden), maar zegt ook daarmee de uiteindelijke doelgroep, 'in principe iedereen' te willen bereiken. Andere organisaties onderscheiden wel degelijk een 'rest' en vinden dat het niet voor de hand ligt om daar veel in te investeren. Dit zijn dan bijvoorbeeld mensen met weinig of geen interesse in natuur, of mensen die wel interesse hebben maar met een andere beleving daarvan als de organisatie.

De doelgroepen worden onderscheiden, op basis van leeftijd en/of plek waar zij te bereiken zijn, bijvoorbeeld schoolkinderen, ouderen, onderwijsinstellingen of zorginstellingen, op basis van de invloed die de groep kan hebben op natuur en landschap in samenhang met de te bereiken doelstellingen zoals, agrariërs, landeigenaren, terreinbeheerders, collega organisaties, of politiek en overheden, op basis van interesse/recreatie zoals tuinbezitters, (sport)vissers, jagers, actieve vogelaars, mensen die van de natuur genieten.

Sommige doelgroepen zijn moeilijker te bereiken dan andere. Zo kan de specifieke behoefte van een groep bijvoorbeeld onbekend zijn of alleen latent aanwezig. Allochtonen, lagere welvaartsklassen, lager opgeleiden, de leeftijdsgroep 20-30 en jongeren/jeugd zijn voorbeelden (soms ook te combineren) van moeilijk te bereiken groepen. Meer dan de helft van de organisaties uit de enquête met een doelgroepenbeleid (16 van de 27), vindt met name de jeugd wel een zeer belangrijke doelgroep. Zij proberen met de jeugd in gesprek te komen, ontwikkelen materiaal en organiseren activiteiten voor jeugd en scholen. Dit wordt vooral gedaan om de jeugd in eerste instantie (weer) met natuur en landschap in contact te brengen. Dit lukt sommige organisaties niet onverdienstelijk, zo zijn er bijvoorbeeld 500.000 kinderen die aan sportvissen doen en verkocht Veldwerk Nederland in 2007 de miljoenste zoekkaart.

Voor allochtone groepen speelt onbekendheid een rol: "Initiatieven met betrekking tot natuur en milieu vanuit allochtone kringen worden vaak in de kiem gesmoord omdat er op het moment dat er behoefte is aan ondersteuning van een dergelijk initiatief, onvoldoende bekendheid is met de autochtone natuur- en milieuorganisaties." Taal speelt ook rol. Allochtone groepen maken vaak gebruik van eigen media in de eigen taal. Deze gebruiken de meeste natuur- en milieuorganisaties vooralsnog niet.

4.4 Draagvlak

Draagvlak en betrokkenheid zijn begrippen die de meeste geïnterviewde organisaties niet specifiek hebben gedefinieerd en die verschillend worden geïnterpreteerd. De begrippen worden soms in elkaars verlengde gelegd, waarbij betrokkenheid als actieve participatie wordt gezien en draagvlak als de bereidheid rekening te houden met. Voor anderen gaat het bij draagvlak om acceptatie, terwijl betrokkenheid bijvoorbeeld een emotionele betrokkenheid (roots) is, of het hebben van bepaalde kennis van de natuur. Eén van de organisaties brengt een fasering aan in betrokkenheid en draagvlak. Een prettige (jeugd)herinnering aan, of beleving van natuur en/of landschap is dan een voorbeeld van een eerste, vaak impliciete, elementaire vorm van betrokkenheid. Volgende fases bestaan uit handelingsperspectieven, politieke betrokkenheid en beïnvloeding van eigen gedrag. Betrokkenheid is in deze opvatting in de mensen zelf aanwezig en draagvlak is de operationalisering daarvan. Natuur en landschap worden hierbij niet gezien als aparte hoofdstukken in een mensenleven maar ze vormen een (onbewust) onderdeel van de levensstijl. Behalve de prettige jeugdherinnering worden door sommige gesprekspartners het genieten van natuur en afhankelijkheid van natuur genoemd als basis voor draagvlak.

Mensen geven op verschillende manieren vorm aan draagvlak. Lid, donateur of sponsor zijn, of zich op één of meerdere manieren willen inzetten, zijn uitingen van draagvlak voor natuur en landschap en voor de organisatie. Andersom heeft het hebben van draagvlak ook de betekenis van 'veranker' zijn: bijvoorbeeld via 'bedrijfsvrienden' in het plaatselijke bedrijfsleven. Samenwerkingsverbanden tussen de verschillende organisaties onderling worden aangegaan op grond van strategische overwegingen, maar zijn daarnaast ook uitingen van draagvlak voor elkaar.

Uitingen van draagvlak bestaan ook buiten de natuur- en landschapsorganisaties om, via andere organisaties, of activiteiten elders, bijvoorbeeld op eigen erf, via bestuurlijke processen, politieke keuzes, of acceptatie van natuur- en landschapsbeleid, maar ook heel persoonlijk als bewustzijn van de aanwezigheid van natuur en landschap, het ervan kunnen genieten, erin aanwezig willen zijn, er meer over te weten willen komen, enzovoorts. Opgemerkt wordt dat draagvlak voor de organisatie (en leden) vanzelf draagvlak betekent voor natuur en landschap, terwijl dat andersom niet zo hoeft te zijn. Hetzelfde geldt voor draagvlak voor natuur- en landschapsbeleid van de overheid.

Al de verschillende vormen van draagvlakuitingen kunnen van belang zijn als het gaat om de acceptatie, missie, positie en activiteiten van de organisatie. Met name de belangenorganisaties, maar zij niet alleen, hebben hier dagelijks mee te maken bijvoorbeeld op het gebied van wet- en regelgeving, beheer en samenleving. De jacht en sportvisserij hebben bijvoorbeeld lange tijd in een negatief daglicht gestaan. Aan het eind van de twintigste eeuw was er sprake van een krachtige anti-jachtlobby. Inmiddels heeft de jacht een ontwikkeling doorgemaakt van levensonderhoud via vrijetijdsbesteding naar faunabeheer. Vooral vanwege de faunabeheertaak is het maatschappelijk draagvlak voor de jacht toegenomen. Ook de wildconsumptie neemt toe. De sportvisserij heeft een soortgelijke ontwikkeling doorgemaakt. Een organisatie als FPG is van mening dat de samenleving voldoende betrokken moet worden bij de activiteiten van grondeigenaren om draagvlak voor particulier grondeigendom en ontwikkelingen daarbinnen nu en in de toekomst te behouden.

Utrechts Landschap heeft en zorgt mede voor draagvlak voor natuur en landschap onder het bredere publiek. Zij zet daarvoor in op begrip en communicatie. Er is contact met gebruikers, bewoners en recreanten en er wordt rekening gehouden met hun wensen. Dat betekent niet dat ernaar wordt gestreefd dat iedereen het eens is met wat de stichting doet. De mogelijkheden van het gebied blijven het uitgangspunt. Beleving is echter een randvoorwaarde van de maatschappij en ook voor Utrechts Landschap. In tabel 4.10 een overzicht van de verschillende aspecten van draagvlak en betrokkenheid die door de geïnterviewde organisaties zijn genoemd.

Tabel 4.10: Aspecten van draagvlak en betrokkenheid volgens de geïnterviewde organisaties

Basis	Operationalisering daarvan
Emotionele betrokkenheid Kennis van de natuur (betrokkenheid) Bewustzijn van de aanwezigheid van de natuur Erin aanwezig willen zijn Genieten van natuur Afhankelijkheid van natuur	acceptatie draagvlak
Bereidheid om rekening te houden met (draagvlak)	actieve participatie (betrokkenheid)
Jeugdherinnering Beleving van natuur ((impliciete) betrokkenheid)	handelingsperspectieven en politieke betrokkenheid → beïnvloeding van eigen gedrag
Verankerd zijn in samenleving (organisatie)	draagvlak
Draagvlak	samenwerking (organisaties) lidmaatschap/ donateurschap, sponsoring actieve participatie

Om zich met draagvlak te kunnen bezighouden zijn een maatschappelijke positie, overzicht, een groot netwerk en een vrije rol/relatieve vrijheid belangrijk. Voor de ene organisatie is het belangrijk eerst draagvlak in de directe omgeving te krijgen en vervolgens onder overheden. Een ander begint juist met draagvlak onder bestuurders om in een vroeg stadium betrokken te kunnen worden bij bijvoorbeeld planvorming, of richt zich op de politiek omdat gekozen politieke vertegenwoordigers draagvlak hebben en ervoor kunnen zorg kunnen dragen dat plannen ook (kunnen) worden uitgevoerd.

4.5 Trends over de afgelopen tien jaar

In de enquête is de respondenten gevraagd welke veranderingen zij over de afgelopen tien jaar hebben waargenomen die van invloed kunnen zijn op burgerparticipatie/betrokkenheid bij natuur en landschap onder hun achterban. Voorafgaand aan deze vraag zijn de begrippen natuur en landschap, en draagvlak en betrokkenheid nader toegelicht (zie paragraaf 2.7)

De vraag is door 42 respondenten beantwoord. Daarvan geven 29 organisaties aan dat zij inderdaad veranderingen hebben waargenomen. Het valt op dat ruim de helft daarvan (zeventien respondenten) een toegenomen of stabiele betrokkenheid, belangstelling of participatie waarneemt, soms op meerdere terreinen. (De enquête is eind 2008 ingevuld. De economische crisis was toen nog niet op een hoogtepunt). Slechts één organisatie geeft te kennen dat er sprake is van een afname, eenmaal wordt er op gewezen dat jongeren moeilijk bereikt worden en dat kinderen minder in de natuur komen.

In de volgende paragraaf wordt hier nader op ingegaan, evenals op de factoren die in de interviews in dit verband zijn genoemd.

Maatschappelijke ontwikkelingen

Er wordt toenemende belangstelling voor natuur en landschap en daaraan gerelateerde zaken geconstateerd:

- De klimaatcrisis en stedelijke groei worden genoemd als achterliggende oorzaken voor een toename van de belangstelling voor en betrokkenheid bij natuur en landschap.
- Als gevolg van een toegenomen druk op het landschap neemt de belangstelling voor natuur- en landschapsbeleid, vooral op gemeentelijk niveau toe.
- Meerdere organisaties zien een toegenomen belangstelling, voor specifieke zaken als rust, stilte en gezondheid, cultuurhistorie, of voor landschap en de leefomgeving, volgens één respondent in toenemende mate als integraal onderdeel van de leefwereld en levensstijl.
- Vooral de belangstelling 'via' internet neemt toe.
- De aandacht voor de eigen omgeving is gegroeid, soms in combinatie met meer aandacht voor het eigen belang. Er wordt gewezen op een grote opkomst van 'NIMBY-groepen' en er wordt opgemerkt dat burgers vinden dat ze meer rechten hebben in natuurgebieden. Daarbij zijn mensen mondiger en kritischer geworden.
- Tegelijkertijd wordt geconstateerd dat er meer behoefte is om het landschap te kunnen beleven en er meer behoefte is aan toegankelijkheid en mogelijkheden tot recreatief gebruik van natuur en landschap.

Er zijn ook ontwikkelingen in omgekeerde richting genoemd:

- Een ander effect van verstedelijking, genoemd in de interviews, is dat meer mensen het directe en indirecte contact met natuur en landschap kwijtraken. Natuur is niet meer vanzelfsprekend en je komt er niet meer vanzelf mee in aanraking. Natuur beleven wordt steeds meer een bewuste keuze.
- Natuur is verder weg dan in het recente verleden en dat geldt vooral voor kinderen. Er groeit een generatie op die minder dan ooit met natuur en landschap te maken heeft

gehad, onder ander doordat er minder wordt buitengespeeld en de wereld virtueel wordt (Vader en De Heer, interne notitie¹⁶). De kinderen van nu zijn de beleidsmakers van later. Bescherming, behoud en ontwikkeling van natuur kan in de toekomst problematisch worden als men de structurele, vanzelfsprekende ervaringen ermee kwijtraakt.

- Tegelijkertijd staat de relatie tussen natuur en mensen onder druk als gevolg van het grote aantal impulsen dat mensen krijgen. Natuur moet concurreren met veel andere zaken, bijvoorbeeld met de economische crisis of met andere recreatieve consumptiegoederen.
- Belangen die te maken hebben met verschillende grondgebruikfuncties als wonen en landbouw spelen een rol bij draagvlak voor natuur. Projecten waar woningbouw bij betrokken is, zijn gevoelige projecten en met name grootschalige landbouw kan een bedreiging vormen voor landschap en cultuurhistorisch erfgoed. Recreatie en toerisme kunnen behalve inkomen ook verstoring betekenen. De recreant stelt ook eisen aan de inrichting, faciliteiten en communicatie.

Achterban

Soms verandert de samenstelling van de achterban, ontstaat een nieuwe achterban of wordt de achterban breder (agrarische natuurverenigingen richten zich behalve op de oorspronkelijke achterban, de agrariërs, ook steeds meer op burgers uit de regio).

Vooraf ouderen zijn actief binnen organisaties. Met name kinderen en jongeren vormen dan ook een belangrijke, maar moeilijk te bereiken doelgroep. Zeker voor jongeren geldt dat betrokkenheid en lidmaatschap niet altijd meer vanzelfsprekend aan elkaar gekoppeld zijn. Natuurorganisaties staan voor de uitdaging om een vorm te vinden die mensen in staat stelt om betrokken te zijn, los van langdurige gebondenheid. Wel blijkt uit de interviews dat steeds meer jongeren zich behalve voor sportvissen ook voor jagen interesseren.

De vergrijzing van de Nederlandse bevolking speelt zich ook af onder de vrijwilligersbestanden van de organisaties. Dit kan in de toekomst tot een tekort aan vrijwilligers leiden. Bij de geïnterviewde organisaties is er over het algemeen nog geen sprake van tekort. Een van de deelnemers aan de enquête meldt dat juist het iets ouder worden van de achterban betekent dat zij meer tijd hebben om zich in te zetten. Daar staat tegenover dat er ook gemeld wordt dat mensen minder (vrije) tijd hebben.

Participatie

Participatie is meer dan in het verleden gericht op fysieke inzet, praktijk/doegericht werk, met concreet, zichtbaar resultaat, en soms gaat dat ten koste van bestuurs- of organisatorisch werk. Actieve inzet levert mensen sociale contacten op of het is bijvoorbeeld boeiend om meer kennis te krijgen van de natuur. Mensen hebben tegenwoordig wel minder tijd beschikbaar en het gaat dan ook meer om (intensieve) betrokkenheid binnen een relatief kort tijdbestek en minder om langdurige 'loyaliteit'.

Participatie lijkt verder toe te nemen als middel om een baan te vinden. Ook is de belangstelling onder scholen toegenomen, onder andere als gevolg van de mogelijkheid van het doen van maatschappelijke stages.

Organisatie

In de enquête worden de kwaliteit van de aansturing en organisatie en maatwerk genoemd als factoren die een rol spelen bij het krijgen en behouden van betrokkenheid en participatie:

---

¹⁶Vader, J. & M. de Heer. Maatschappelijke ontwikkelingen en hun relatie met natuur en landschap; Bijdragen van stakeholders aan de Natuurverkenning; een analyse van interviews. Interne notitie 9, WOT Natuur & Milieu, Wageningen (niet openbaar).

“Naast de traditionele benadering van natuur en landschap letten we vooral op wat mensen boeit en kan binden: daarbij gaan we uit van de identiteit, betrokkenheid bij de specifieke zaken in het landschap en houden we meer rekening met een diversiteit aan idealen van mensen en benadrukken samenwerkingsmogelijkheden.” De organisatie staat meer midden in de samenleving, er wordt meer gecommuniceerd en verantwoording afgelegd.

Ook in de interviews komen deze aspecten aan de orde. Zichtbaarheid van de organisatie is belangrijk. Sportvisserij Nederland ziet de beperkte zichtbaarheid van het sportvissen als nadelig voor betrokkenheid bij beleid, subsidies en maatschappij. De sportvisserij heeft overigens wel een positie gekregen in het water- en natuurbeheer. Het gaat niet alleen om zichtbaarheid. Er is meer draagvlak en begrip voor jagen en sportvissen. De KNJV hecht eraan deze positie te borgen en verder uit te bouwen en streeft hiervoor naar een positie midden in de samenleving. Ook de FPG stimuleert leden om oog te hebben voor de rol die zij in de omgeving spelen onder meer omdat begrip voor de positie van landeigenaren niet altijd gemakkelijk te verkrijgen is.

Samenwerking of veelvuldige contacten tussen de natuur- en landschapsorganisaties onderling nemen toe, soms ook internationaal. Vogelbescherming Nederland bijvoorbeeld, werkt in Europees verband samen in Birdlife International en Veldwerk Nederland is bezig met het opzetten van een mondiaal netwerk rondom het thema: natuur en het jonge kind. Aan de andere kant zijn organisaties ook bevreesd dat onderlinge concurrentie een grotere rol gaat spelen.

Een voorbeeld van een bredere samenwerking is de Club van 10. Drie zelfstandige ondernemers hebben in 2006 het initiatief genomen om de sector te prikkelen en te stimuleren om zelf initiatieven te nemen die leiden tot verdere kwaliteitsverbetering en professionalisering. Veldwerk Nederland en tien grote NME-centra hebben deze uitdaging opgepakt onder de naam de Club van 10. Het doel is gezamenlijk optreden richting minister en beleid.

Communicatie en voorlichting worden steeds belangrijker. Niet alleen op dit vlak maar ook in het algemeen wordt ingezet op professionalisering en kwaliteitsverbetering van het personeel en de organisatie. Met name de sector natuur- en milieueducatie gaat op dit vlak een emancipatietraject door.

Wetenschappelijke kennis en een cijfermatige onderbouwing als uitgangspunt zijn belangrijker geworden. Een aantal organisaties noemt zichzelf kenniscentrum, kennismakelaar, en/of doet onderzoek, alhoewel praktijkervaring niet wordt vergeten. Behalve de activiteiten voor de achterban in het algemeen wordt veel aandacht geschonken aan de begeleiding en opleiding van vrijwilligers.

Overheid en regelgeving

Over de overheid wordt opgemerkt dat de wet- en regelgeving complexer zijn geworden. Dit heeft voor sommige natuur- en landschapsorganisaties en/of voor hun achterban administratieve gevolgen. Voorbeelden zijn het aanvragen van vergunningen en ontheffingen voor ingrepen in en bij natuur (ook in het kader van natuurontwikkeling). ‘Brussel’ is belangrijker geworden op gebied van natuur en landschap (en bescherming en ontwikkeling daarvan), onder andere via wet- en regelgeving (bijvoorbeeld voor Natura 2000) en subsidies (natuurbeheer). Aan de andere kant, vindt decentralisatie plaats, wat leidt tot versnippering. Behalve een toegenomen complexiteit en bureaucratie zorgen regels ook voor het ontstaan van spanningsvelden: het is eervol als een terrein wordt aangewezen als Natura 2000-gebied, maar er is ook de angst voor een te beperkte ontwikkelruimte als gevolg daarvan. Natuurbeschermingsrecht heeft veel invloed gehad op de (on)mogelijkheden en activiteiten van

een aantal organisaties en/of op de achterban. Als gevolg van de invoering van de Flora- en faunawet mag er zonder ontheffing op minder soorten worden gejaagd, maar is er bijvoorbeeld ook meer nadruk komen te liggen op dienstverlening door leden van de jagersvereniging en is die dienstverlening daardoor zichtbaarder geworden, wat bijdraagt aan acceptatie.

Economische ontwikkelingen

Economische ontwikkelingen lijken van invloed te zijn op ledenaantallen (www.vroegevogelsparade.nl) en fondsenwerving. Dit wordt door de geënquêteerde organisaties niet bevestigd. De enquête vond eind 2008 plaats. Toen was de economische crisis nog niet op een hoogtepunt.

Ontwikkelingen voor de omvang van de achterban

Volgens het SCP (zijn de tien grootste natuur- en milieuorganisaties tussen 1980 en 2006 met 444% gegroeid¹⁷. Zij zijn daarmee de grootste groeiers in het maatschappelijk middenveld (Van den Berg en De Hart, 2008). Ook figuur 3.1 in hoofdstuk 3 laat een stijging zien. Het is moeilijk om algemene uitspraken te doen over de ontwikkeling van de omvang van de achterban van de geënquêteerde en geïnterviewde organisaties. Maar de organisaties die al in 1998 bestonden laten over het algemeen een groei zien, die in overeenstemming is met de algemene tendens. Tussen 2007 en 2009 is volgens de Vroegevogelsparade het aantal leden echter gedaald (zie verder tabel 4.11).

Tabel 4.11 Laagste, hoogste en gemiddelde toe- en afname van leden/donateurs in aantallen en in percentages

	Aantal organisaties	Grootste in aantallen	Grootste in %	Kleinste in aantallen	Kleinste in %	Gemiddeld in %
Leden/donateurs (21/40)						
groei	14	170.000	141	20	5	51
afname	5	1.171	19	1	4	11
stabiel	2					
Abonnees (5/9)						
groei	2	5.000	42	50	33	38
afname	2	476	75			25
stabiel	1					
Sponsors (6/20)						
groei	5	80	400	16	67	185
afname	2	11	61			11
stabiel	0					
Vrijwilligers (25/41)						
groei	14	3300	6567	6	12	53
afname	2	50	7	2	1	4
stabiel	9					

¹⁷ leden/donateurs

Van een deel (21) van de organisaties die zijn opgericht in 1998 of eerder zijn gegevens beschikbaar over de aantallen leden/donateurs zowel in 1998 als 2008. Hieruit blijkt dat er bij 14 van de 21 van deze organisaties sprake is van een toename, met gemiddeld 51%, en bij 5 van de 21 van een afname met gemiddeld 11%. In tabel 4.11 is een overzicht opgenomen van de minimale en maximale groei en afname van de aantallen leden/donateurs. Twee organisaties blijven stabiel. Groei van aantallen door het ontstaan van nieuwe organisaties na 1998 of afname als gevolg van het mogelijke wegvallen is hierbij niet meegenomen.

Wel of niet actief werven is de belangrijkste factor die wordt genoemd die van invloed is op de groei of afname van de omvang van de achterban. Media-aandacht is iets belangrijker of net zo belangrijk als het imago van de organisatie. Economische groei of achteruitgang wordt als de minst belangrijke factor gezien. Dit geldt voor alle typen achterban (zie tabel 4.12).

Tabel 4.12 verklaringen van groei en/of afname van aantallen van de verschillende typen achterban (tussen haakjes het aantal organisaties dat de vraag heeft beantwoord en het aantal organisaties dat bij de categorie hoort)

	Leden/donateurs (N=34/40)	Abonnees (N=7/9)	Sponsors (N=17/20)	Vrijwilligers (N=34/41)
(Geen) actieve werving	23 (0.68)	2 (0.29)	10 (0.59)	17 (0.50)
Media-aandacht voor de organisatie	16 (0.47)	2 (0.29)	5 (0.29)	12 (0.35)
Economische groei/achteruitgang	4 (0.12)	0	3 (0.18)	1 (0.03)
Imago organisatie	12 (0.35)	0	5 (0.29)	12 (0.35)
Anders	9 ¹⁸	2 ¹⁹	1 ²⁰	6 ²¹
Weet niet	2	1	?	1

4.6 Draagvlak vergroten

Er zijn volgens de respondenten in potentie veel mogelijkheden om draagvlak, burgerparticipatie en betrokkenheid voor natuur en landschap te vergroten. Zowel in de enquête als in de interviews wordt gewezen op (on)mogelijkheden voor burgers om natuur en landschap te beleven. Mensen moeten vaker, structureel, natuur en landschap tegenkomen bij alledaagse dingen, waardoor het weer een “vanzelfsprekend”, integraal deel van hun werkelijkheid wordt. Dat kan alleen worden bereikt als natuur dichtbij is, bijvoorbeeld in de straat. Als mensen altijd natuur tegenkomen, ook los van educatie, bouwen ze er automatisch een band mee op. Natuur in en om de stad biedt wat dat betreft mogelijkheden. Natuur- en milieueducatie zou weer een belangrijkere plek in de school/opleiding moeten krijgen.

¹⁸ leeftijd; website; gewinning en bekendheid; deelname evenementen; activiteiten; groter gebied; taak/rol is gerealiseerd; daling aantal jachtaktes; PSAN/PSN/GPL; belang van boeren, vogelaars en jagers

¹⁹ samenwerking groene organisatie

²⁰ de spoeling is dunner

²¹ meer projecten voor vrijwilligers; internet/website; vergrijzing; gewinning en bekendheid belang van boeren, vogelaars en jagers

De organisaties zien een belangrijke rol voor de overheid, in ieder geval bij het agenderen en faciliteren (kennis, menskracht, financieel), het in gang zetten van processen in het algemeen en meer in het bijzonder voor:

Natuur (structureel) dichtbij:

- LNV zou natuur en landschap meer kunnen internaliseren in andere sectoren en actoren dan de 'gebruikelijke' zoals VROM heeft gedaan met milieu;
- Ruimte creëren voor toegankelijke natuur dichtbij: bijvoorbeeld door het opkopen van een strook langs de weg van boeren om mensen zo een brede berm te bieden waar zij, vrij en ongepland, dus zonder picknickbanken en dergelijke, toegang hebben;
- Door middel van het programma Groen en de Stad;
- De link tussen natuur en voedsel herstellen bijvoorbeeld door middel van fruitbomen in de straat, ruimte voor een boer, moestuin of kippen in het park.

Communicatie:

- Er is behoefte aan "een simpel en begrijpelijk verhaal voor natuur- en landschapsbeleid", waarin "mensen zichzelf kunnen herkennen";
- LNV zou op een eenvoudige, positieve manier het belang moeten laten zien van investeren in biodiversiteit en natuur, ook in internationaal perspectief;
- Het enthousiasme vasthouden, het levend houden van het verhaal achter zaken als de EHS, bijvoorbeeld door het communiceren van successen is belangrijk;
- Communiceer via groeperingen die invloed hebben op de publieke opinie: OCW zou bijvoorbeeld bepalingen kunnen opleggen aan de publieke omroepen ten aanzien van de hoeveelheid aandacht die moet worden besteed aan natuur, vergelijkbaar met bepalingen die er zijn ten aanzien van cultuur en actualiteiten;
- Communicatiekanalen benutten die door de doelgroep worden gebruikt.

Educatie:

- Meer, langdurige investeringen door OCW in de jeugd op het vlak van natuur- en milieueducatie, of de organisaties die zich hiervoor inzetten, zodat dit onderwerp weer een belangrijkere plaats kan innemen binnen de educatie.

Samenwerking:

- Voorbeeld is het akkoord van Apeldoorn, Countdown 2010, maar ook door middel van andere samenwerkingsvormen tussen bedrijfsleven, overheid en natuurorganisaties;
- Organisaties meer betrekken bij beleidsontwikkeling;
- Lokale samenleving meer betrekken bij de uitvoering van beleid.

Regelgeving:

- Het vereenvoudigen/verminderen van regels/regelgeving;
- Meer balans tussen bescherming en ontwikkeling;
- Decentralisatie leidt tot versnippering, bijvoorbeeld op het gebied van ontheffingen. Decentralisatie maakt ook dat beleid, plannen en ontheffingen kwetsbaarder zijn voor rechtzaken. Een strakkere centrale regie zal bij de uitvoering tot meer draagvlak leiden;
- Overheden op alle niveaus zouden landschapsbehoud-, -beheer en -ontwikkeling via regelgeving moeten stimuleren, opleggen en/of afdwingen, onder andere via planologische bescherming, rood voor groen, bovenplanse verevening.

Draagvlak regionaal en onder specifieke groepen:

- Investeren (LNV, VROM, VWS, Rijkswaterstaat) in het verkrijgen van regionaal draagvlak voor natuurbeschermingsplannen ter plekke waar deze omstreden zijn en onder de mensen waar draagvlak onder druk staat onder invloed van economische belangen.

Ook voor zichzelf zien de organisaties mogelijkheden om draagvlak te vergroten. Een aantal zaken is vergelijkbaar met de wensen die worden geuit voor de overheid. Bijvoorbeeld het belang van een eenduidige/eenvoudige boodschap naar de burgers. Organisaties moeten hiervoor de krachten beter bundelen, al is dat lastig in verband met de externe profilering van de organisatie naar de achterban. Tegelijkertijd wordt ook ingezet op professionalisering van de organisatie wat onder meer zou moeten leiden tot een betere focus waar de organisatie naar toe wil. Al eerder is genoemd dat marketing en communicatie bij een deel van de organisaties nog in de kinderschoenen staat. Verder worden mogelijkheden gezien in meer voorlichting, PR, meer educatie, meer werven en netwerken.

Onder andere het communiceren van concrete resultaten en handelingsperspectieven wordt als zinvol beschouwd. Er is behoefte aan metaforen voor natuur en landschap en de rol van de burger in dat kader. Natuur en landschap (en natuur- en landschapseducatie) zijn niet erg 'sexy' onderwerpen, en imagoverbetering is nodig.

Een grote uitdaging ligt in het vinden van alternatieven voor 'het lidmaatschap' om betrokkenheid, los van langdurige gebondenheid, mogelijk te maken. Met name jongeren zijn minder geneigd een langetermijnverbinding met een organisatie aan te gaan en worden meer aangetrokken tot een projectmatige aanpak voor de korte termijn.

5 Conclusies

5.1 Inleiding

In deze studie stond de achterban en de omgang met de achterban van organisaties op gebied van natuur- en landschapsbescherming centraal. Aanleiding daarvoor was een verzoek van het kabinet via de kaderbrief aan het PBL om een thematisch assessment maatschappelijke betekenis natuur en landschap. Diverse beleidsmedewerkers hebben het gevoel dat het draagvlak voor natuur- en landschapsbeleid onder burgers afneemt, terwijl er wel groot draagvlak lijkt te bestaan voor het maatschappelijk middenveld op het gebied van natuur en landschap (de natuur- en landschapsorganisaties) en voor natuur en landschap in het algemeen. Voor het beleid is het nuttig om te kijken hoe de interactie tussen natuur- en landschapsorganisaties en hun achterban wordt vormgegeven, wie hun achterban is en welke ontwikkelingen van invloed zijn op de achterban en hun binding met natuur- en landschap(sorganisaties). Deze inzichten kan het beleid gebruiken voor de eigen interactie met de burgers om beleid en maatschappij dichter bij elkaar te brengen.

Door middel van een enquête (47) onder en gesprekken (10) met natuur- en landschapsorganisaties wordt antwoord gegeven op de volgende centrale vragen:

- Hoe ziet de samenstelling van de achterban van natuur- en landschapsorganisaties eruit?
- Hoe ziet de interactie tussen natuur- en landschapsorganisaties en hun achterban eruit?
- Welke trends identificeren deze organisaties die van invloed kunnen zijn op het draagvlak van de achterban?

5.2 Het maatschappelijk middenveld

Het maatschappelijk middenveld op het gebied van natuur en landschap is gegroeid van enkele organisaties met een bescheiden achterban tot meer dan 100 met een achterban van enkele miljoenen. De resultaten van de enquête en interviews geven een beeld (dat niet als representatief mag worden beschouwd) van (een deel) van deze organisaties en hun achterban.

De organisaties zijn allemaal gericht op natuur, landschap en/of milieu, maar variëren in missie, doel en werkwijze. Het gaat om:

- Natuur, landschap en/of milieu met de mens als instrument om het doel te bereiken, of
- De mens, de leefwijze, hoe er met natuur en landschap wordt omgegaan, of
- Belangen die verband houden met natuur of landschap.

Het idee dat het beschermen van natuur en landschap bijdraagt aan het welzijn van de mens speelt daarbij een belangrijke rol. Binnen het natuur- en landschapsbeleid is het mede centraal stellen van de mens en/of het belang van de mens relatief nieuw, terwijl dit bij de natuur- en landschapsorganisaties al veel langer gang van zaken is.

5.3 Samenstelling van de achterban

De natuur- en landschapsorganisaties zijn zeer divers en dit geldt ook voor hun achterban. De 47 aan de enquête deelgenomen organisaties hebben gezamenlijk 2,4 miljoen leden. Dit niet zeggen het ook om 2,4 miljoen personen gaat, want iemand kan meerdere lidmaatschappen hebben.

Het is voor de respondenten moeilijk om de achterban te specificeren. De onderzoekers zien in ieder geval leden, donateurs, abonnees, sponsors en vrijwilligers als directe achterban. Veel organisaties geven een bredere invulling aan het begrip. Voorbeelden die worden genoemd zijn:

- Mensen en organisaties waarmee wordt samengewerkt;
- Mensen die positief staan tegenover het werk/beleid van de organisatie;
- Mensen die zich verbonden voelen en/of verantwoordelijkheid voelen voor natuur en landschap;
- Mensen die worden bereikt met producten, resultaten, beleid van de organisatie;
- De maatschappij als geheel.

De afhankelijkheid van de directe achterban is groot. De meeste organisaties zijn van hen afhankelijk op het gebied van uitvoering en als het gaat om bestaansrecht. Het hart van de organisaties wordt veelal gevormd door de vrijwilligers. Zij maken veel van de uitvoeringstaken mogelijk. Het aantal vrijwilligers groeit, maar er blijft altijd wel sprake van tekorten voor sommige taken. De leden en donateurs geven massa en maken de uitvoering financieel mogelijk. Sponsors spelen nog niet een heel grote rol binnen dit maatschappelijk middenveld, maar maken wel een opmars. Vooral de grotere en veelal ook meer professionele (meer fte's) organisaties hebben een behoorlijk aantal sponsors en sponsorbedragen en –producten.

De directe achterban is breed en divers, doch niet representatief voor de Nederlandse samenleving. Ze bestaat uit relatief veel ouderen, hoger opgeleiden en autochtone Nederlanders en waarschijnlijk uit meer mannen dan vrouwen. Het zijn mensen (en organisaties) die zich verbonden voelen met natuur en landschap en er wat goeds voor willen doen. Een deel is lid/betrokken vanwege de belangenbehartiging. Vrijwilligers komen over het algemeen uit de nabije omgeving van de gebieden waar de organisatie zich op richt, ook als deze landelijk opereert. De leden van regionale organisaties komen vooral uit de directe omgeving en de landelijke organisaties hebben leden door het hele land.

Allochtonen, lager opgeleiden, jong volwassenen, jongeren en kinderen vormen voor de betrokken organisaties maar een klein deel van de achterban of ontbreken. Dit zijn veelal ook de groepen die voor het overheidsbeleid moeilijk te bereiken zijn. Omdat deze groepen, in ieder geval op gebied van massa, een belangrijke positie in de toekomst zullen innemen, is het voor het beleid van belang om na te denken of en hoe deze groepen moeten worden bereikt.

De meeste organisaties hebben doelgroepen(beleid). Soms is dat beleid juist gericht op groepen die moeilijk te bereiken zijn, maar veelal op de groepen waar de organisatie het meest mee te maken heeft, of die het makkelijkst te bereiken zijn. Jongeren en agrariërs worden het vaakst genoemd als doelgroep waar op wordt ingezet. Andere doelgroepen die worden genoemd zijn: bewoners, recreanten, ouderen, gezinnen, allochtonen, onderwijs, overheid, ecologen en collega-organisaties, vissers, jagers, vogelaars. Iemand kan natuurlijk tot meerdere doelgroepen behoren.

5.4 Interactie organisatie en achterban

De juridische vorm bepaalt mede de mogelijkheden voor de achterban om invloed uit te kunnen oefenen op de organisatie. De organisaties zijn stichtingen en verenigingen. Bij de laatste vorm kunnen de leden invloed uitoefenen op het beleid van de vereniging via de algemene ledenvergadering en ze kunnen zich verkiesbaar stellen. Verder zijn er meestal werkgroepen en commissies waar leden deel van kunnen uitmaken.

De communicatie met de achterban is erg belangrijk. De website is van alle communicatiemiddelen één van de belangrijkste geworden, maar ook alle andere vormen van communicatie worden gebruikt: nieuwsbrieven, email, ledenbladen, vergaderingen, bijeenkomsten, excursies en cursussen. Tevens verschijnen er artikelen en oproepen in bladen, tijdschriften en kranten, items in televisie- en radioprogramma's, worden er presentaties gegeven op congressen en wordt er deelgenomen aan fairs. Verder worden er diverse producten gemaakt die mede een communicatiedoelstelling hebben (bijvoorbeeld les-pakketten).

De achterban is bij veel organisaties in omvang toegenomen. Werven van nieuwe leden, vrijwilligers, abonnees en sponsors gebeurt via diverse kanalen. De website is daarvoor een belangrijk middel. Netwerken en persoonlijk contact werken echter het beste. Voor de achterban worden diverse activiteiten georganiseerd. Het kan gaan om zowel belangenbehartiging als om cursussen en/of leuke en leerzame activiteiten in het veld.

Succes- en faalfactoren

Er zijn door de respondenten diverse aspecten genoemd die zij als succes- dan wel als faalfactor zien voor het vinden, aanspreken en behouden van hun achterban. Deze factoren kunnen ook voor het overheidsbeleid interessant zijn.

Zichtbaarheid en contact zijn erg belangrijk. Niet alleen richting achterban, maar ook richting maatschappij of maatschappelijke groepen. Dit kan alleen worden bereikt door een diversiteit aan kanalen te gebruiken. De aard, kwaliteit en frequentie van het contact met de achterban wordt als belangrijkste succesfactor beschouwd. Daarbij gaat het vooral om korte lijnen en persoonlijk contact. Mensen moeten het gevoel hebben dat ze erbij betrokken worden, op de hoogte worden gehouden, beslissingen moeten duidelijk worden uitgelegd, maar ook de context ervan. Voorlichting is dus van groot belang. Ook klachten, opmerkingen en suggesties moet je serieus behandelen en je moet feeling houden met wat je achterban wil. Deze succesfactor kan ook voor het beleid van belang zijn. Overheidsbeleid, vooral rijksoverheidsbeleid, wordt vaak gezien als een 'ver van mijn bedshow' en het is burgers niet altijd duidelijk wat de achtergrond van beleidskeuzes is. Betrokkenheid en draagvlak worden juist ontwikkeld en vergroot door direct contact.

Hierop aansluitend, is het zichtbaar maken van resultaten. Resultaten kunnen divers van aard zijn: bijvoorbeeld de aankoop en inrichting van gebieden, maar ook het behoud ervan, het bereiken van mensen, aanpassing en/of verduidelijking van wet- en regelgeving, bijdragen aan de politieke discussie, of een samenwerkingsverband.

Ondanks dat communicatie als één van de belangrijkste succesfactoren wordt genoemd, geeft een aantal organisaties aan dat (onder)delen hiervan nog in de kinderschoenen staan. Vooral marketing, bestuur, profilering en het bereiken van nieuwe/specifieke groepen is moeilijk.

Als faalfactoren worden onder meer genoemd: maken van verkeerde keuzes, te weinig daadkracht tonen, routineus handelen en niet meegaan met je tijd. Tevens is het belangrijk om je ervan bewust te zijn dat er een afstand kan zijn tussen wat goed is voor natuur en wat goed is voor vrijwilligers.

5.5 Draagvlak

Draagvlak (en betrokkenheid) zijn begrippen die door de betrokken organisaties op diverse wijzen worden gedefinieerd en geïnterpreteerd. Hun beschrijvingen lopen uiteen van actieve naar passieve handelingsperspectieven tot het kennis nemen en beleven van natuur en

landschap. Er wordt op diverse manieren uiting gegeven aan draagvlak en betrokkenheid, bijvoorbeeld via lidmaatschap, vrijwilligerswerk en natuurbezoek.

Het wordt als vanzelfsprekend beschouwd dat de achterban ook draagvlak heeft voor natuur en landschap. Andersom is dit, net als bij natuur- en landschapsbeleid, geen vanzelfsprekendheid. Draagvlak vanuit de niet-directe achterban is relevant voor veel organisaties, omdat dit mede van invloed kan zijn op hun positie en mogelijkheden. Draagvlak is niet statisch en kan onder invloed van maatschappelijke ontwikkelingen veranderen.

5.6 Trends en ontwikkelingen

De achterban van natuur- en landschapsorganisaties is door de jaren heen toegenomen, maar lijkt de laatste tijd te stabiliseren en de laatste twee jaar zelfs af te nemen. Is er slechts sprake van een pauze in de groei, vist men steeds meer in dezelfde vijver, of zal in de toekomst een structurele daling optreden? Het is niet duidelijk welke kant het op zal gaan. De organisaties geven aan dat de economische ontwikkelingen geen belangrijke rol spelen bij de ontwikkeling van de omvang en samenstelling van hun achterban. Het wel of niet actief werven zou wel van grote invloed zijn op groei of afname. Daarnaast speelt aandacht in de media een rol. Hierbij moet wel worden gemeld dat de enquête en interviews aan het begin van de economische crisis plaatsvonden.

De achterban is in de loop der tijd breder geworden, maar vormt nog geen representatieve afspiegeling van de Nederlandse bevolking. Groepen die nu ondervetegenwoordigd zijn binnen dit maatschappelijk middenveld, zoals jongeren, jongvolwassenen en allochtonen zijn moeilijk te bereiken. Organisaties hebben niet altijd tijd en middelen om hier sterk op in te zetten. Deze groepen zullen straks een (relatief) groot deel van de bevolking uitmaken, tegelijkertijd zal de huidige achterban verder vergrijzen en uiteindelijk afnemen. Het is, in ieder geval met het oog op draagvlak en massa, van belang om je af te vragen wat je met de moeilijk bereikbare groepen wilt en wie hierin een rol zou moeten/kunnen spelen. Overheid en/of maatschappelijke organisaties? Het lukt sommige organisaties wél om bijvoorbeeld de jeugd te bereiken. Een groot deel van de kinderen vist bijvoorbeeld regelmatig. Tema-NL is succesvol in het bereiken van de Turks-Nederlandse samenleving, met name doordat ze gebruik maakt van Turkstalige media en netwerken.

Een aantal organisaties wijst erop dat het met betrekking tot bovenstaande belangrijk is dat natuur dichtbij en vanzelfsprekend is. Als de kans op spontaan contact met natuur en landschap afneemt, kan dit van invloed zijn op het draagvlak. Een prettige herinnering aan, of beleving van natuur en/of landschap is namelijk een voorbeeld van een eerste, vaak impliciete elementaire vorm van betrokkenheid die aanleiding kan geven tot handelen en/of verandering van gedrag. De bereikbaarheid van natuur en landschap is in die zin ook erg belangrijk.

Maar het gaat niet alleen om de fysieke omgeving. Ook de maatschappij verandert. Kinderen komen minder vaak in de natuur. Dat heeft niet alleen met bereikbaarheid te maken, maar ook met aspecten als tijdsindeling en de keuzes die er gemaakt kunnen en moeten worden. Soms is een georganiseerde natuurervaring, bijvoorbeeld via natuur- en milieueducatie, nodig om in te zien dat natuur leuk is.

Jongeren en (jong-)volwassen hebben minder tijd en er is sprake van minder langdurige betrokkenheid, en loyaliteit. Lidmaatschap is voor hen niet vanzelfsprekend. Het zal in de toekomst dan wellicht ook een grotere uitdaging worden om duurzame betrokkenheid van de achterban te realiseren. Vergrijzing speelt zich ook af binnen vrijwilligersbestanden. Voorlopig

wordt de vergrijzing als een kans gezien omdat deze een grote potentiële groep vrijwilligers oplevert. Maar op termijn kunnen er tekorten aan vrijwilligers ontstaan.

De maatschappelijke acceptatie voor bepaalde zaken verandert. Zo wordt de landbouw steeds meer geaccepteerd als natuur- en landschapsbeheerder. Vissen en jagen waren activiteiten die niet zo lang geleden veel weerstand opriepen. Onlangs is de acceptatie wat toegenomen, zowel onder burgers als andere natuur- en landschapsorganisaties, evenals het aantal mensen dat deze activiteiten beoefent.

De belangstelling voor natuur en landschap is volgens sommige geïnterviewden toegenomen, ook op lokaal niveau. Mensen willen de natuur in en deze beleven. Aan de andere kant staat de relatie ook onder druk door de grote hoeveelheid impulsen die mensen krijgen, onder andere op gebied van vrijetijdsbesteding. Dit zal in de toekomst waarschijnlijk alleen nog maar toenemen. Verder worden mensen mondiger en durven ze natuur ook steeds meer en vaker als hindermacht te hanteren om daarmee door hen ongewenste ruimtelijke ontwikkelingen tegen te houden.

Natuur en landschap worden vaak ook geassocieerd met een toename aan wet- en regelgeving, bureaucratie en wetenschappelijke kennis.

5.7 Boodschappen richting beleid

Er zijn veel lessen en boodschappen voor het overheidsbeleid te destilleren uit de werkwijzen van natuur- en landschapsorganisaties, vooral op gebied van hun omgang met hun achterban en ideeën over het vergroten van het draagvlak voor natuur- en landschap(sbeleid).

Een bredere kijk

Zet de mens mede centraal naast natuur en landschap, zowel vanuit het oogpunt van wat de mens voor natuur en landschap kan doen, als vanuit het belang dat natuur en landschap voor de mens kan hebben. Houd het onderscheid tussen natuur en landschap niet zo scherp en integreer waar mogelijk milieu en cultuurhistorie.

Communicatie en contact

Communicatie en contact, vooral direct en frequent contact en het zoeken van contact zijn belangrijk. Veel organisaties doen hun best om hun achterban te informeren, hen te betrekken en hen beslissingen uit te leggen. Ze laten zien dat de resultaten samen met en dankzij de achterban worden bereikt. Dit zorgt voor een gevoel van saamhorigheid en verbondenheid. Er wordt gebruik gemaakt van diverse communicatiekanalen.

Ook hier liggen kansen voor het overheidsbeleid. Mensen hebben behoefte aan een begrijpelijk verhaal over natuur- en landschapsbeleid, dat aansluit op hun belevingswereld en handelingsperspectieven en aandacht heeft voor successen. Dat kan via de taal en communicatiekanalen die de doelgroepen gebruiken en via de groeperingen die invloed hebben op de publieke opinie.

Doelgroepen

Natuur- en landschapsorganisaties geven aan dat de achterban breed en divers is ondanks dat er ook groepen in de samenleving zijn die moeilijk te bereiken zijn. Niet alle groepen worden en/of kunnen als doelgroep worden beschouwd. Dit geldt waarschijnlijk ook voor de overheid. Je moet je afvragen wie je doelgroepen zijn en wie niet, wie je wel en niet wilt en/of kunt bereiken, op welke manier en wie/welke organisatie dat het beste kan. Deze vragen gaan op voor nu en voor de toekomst. Zoals eerder al stond aangegeven, is de uitdaging om ook in de

toekomst een achterban te hebben, terwijl deze in potentie (deels) ligt bij de moeilijk bereikbare groepen van nu, zoals jeugd, jongvolwassenen en allochtonen.

Natuur dichtbij

Zorg ervoor dat mensen structureel natuur en landschap tegenkomen bij alledaagse dingen, zodat het weer een integraal deel van hun werkelijkheid wordt. Daarbij gaat het om het creëren van bereikbare natuur dichtbij, onder ander via het programma Groen en de Stad, maar ook bijvoorbeeld door de link tussen voedsel en natuur te herstellen (fruitbomen in de straat, moestuin in het park) en door kennisontwikkeling en overdracht. Natuur- en milieueducatie lijken meer dan ooit nodig, omdat natuur steeds minder een vanzelfsprekendheid wordt in de dagelijkse leefomgeving. Natuur- en milieueducatie kunnen helpen om kinderen en volwassenen weer met natuur in aanraking te laten komen en de kennis erover te vergroten. Ze zouden daarvoor een belangrijkere plek in de school/opleiding moeten krijgen.

Natuur binnen andere beleidsvelden

Internaliseer natuur en landschap in andere sectoren en koppel het aan belangrijke maatschappelijke issues (zoals gezondheid, voedsel en veiligheid) zoals VROM heeft gedaan met milieu. Communiceer via groepen/organisaties die invloed kunnen hebben op de publieke opinie.

Met andere woorden; contact met de burger, een helder natuurverhaal, natuur dichtbij, natuur- en milieueducatie en integraliteit worden belangrijke randvoorwaarden gezien om draagvlak voor natuur- en landschap(sbeleid) te behouden en toe te laten nemen.

Literatuur

- Bakker, H.C.M., de & C.S.A. van Koppen (2009). Draagvlakonderzoek in de steigers; Een voorstudie naar indicatoren om maatschappelijk draagvlak voor natuur en landschap te meten, WOt-werkdocument 145, WOT Natuur & Milieu, Wageningen.
- Bakker, H.C.M. de, C.S.A. van Koppen & J. Vader (2007). Het groene hart van burgers; Het maatschappelijk draagvlak voor natuur en natuurbeleid. WOt-rapport 47, WOT Natuur & Milieu, Wageningen.
- Berg, E. van den en J. de Hart (2008). Maatschappelijke organisaties en beeld. Grote ledenorganisaties over actuele ontwikkelingen op het maatschappelijk middenveld. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Bommel, S. van, E. Turnhout, M.N.C. Aarts & F.G. Boonstra (2008). Policy makers are from Saturn, ... Citizens are from Uranus... Involving citizens in environmental governance in the Drentsche Aa area. WOt-rapport 78, WOT Natuur & Milieu, Wageningen.
- Bommel, S., van, M.N.C. Aarts & E. Turnhout (2006). Over betrokkenheid van burgers en hun perspectieven op natuur. WOt-rapport 21, WOT Natuur & Milieu, Wageningen.
- Bredenoord, H.W.B., A. van Hinsberg, B. de Knecht, W. Nieuwenhuizen, M.M.P. van Oorschot, P.J.T.M. van Puijenbroek & F.G. Wortelboer (2008). Evaluatie natuur- en landschapsbeleid; Achtergrondrapport bij de Natuurbalans 2008. PBL-publicatie 500402012. Planbureau voor de Leefomgeving, Bilthoven.
- Buijs, A.E. en C.M. Volker (1997). Publiek draagvlak voor natuur en natuurbeleid. Rapport 546. DLO-Staring Centrum, Wageningen.
- Crommentuijn, L.E.M., J.M.J. Farjon, C. den Dekker & N. van der Wulp (2007). Belevingswaardenmonitor Nota Ruimte 2006; Nulmeting landschap en groen in en om de stad. MNP-rapport 50007300, Milieu- en Natuurplanbureau, Bilthoven.
- Joldersma, R., J. van Vliet, E. van Well & A. J. Guldemond (2009). Belang van agrarische natuurverenigingen; Achtergronddocument bij Natuurbalans 2009. CLM Onderzoek en Advies, Culemborg.
- Klijn, J.A. (2010). Wisselend getij; omgang met natuur en landschap in heden en verleden (werktitel), WOt-rapport in voorbereiding. WOT Natuur & Milieu, Wageningen.
- Koppen, C.S.A. (2002). Echte natuur: een sociaaltheoretisch onderzoek naar natuurwaardering en natuurbescherming in de moderne samenleving. Proefschrift Wageningen Universiteit, Wageningen.
- LNV Consumentenplatform (2009). Van picknickplek tot eco-product, Over mensenwensen voor natuur. Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Den Haag, april 2009.
- LNV (2008). Rijksbegroting 2009, Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Begroting XIV. Sdu Uitgevers, Den Haag.
- PBL & Wageningen UR (2010). Wat natuur de mens biedt; Ecosysteemdiensten in Nederland. PBL-publicatienummer 500414002, Planbureau voor de Leefomgeving, Bilthoven.
- Overbeek, M.M.M., B.N. Somers & J. Vader (2008). Landschap en burgerparticipatie. WOt-rapport 65, WOT Natuur & Milieu, Wageningen, Wageningen.

Salverda, I & R. van Dam (2008). Inventarisatie van voorbeelden van burgerparticipatie en maatschappelijk initiatief in het landschap. Alterra, Helpdeskvraag VLG, Wageningen.

Wagteveld, M. & S. de Jong (2008). Huiskamergesprekken "Als buiten je lief is..."; Actieve burgers over het landschap in Nederland. Eindrapport, Schuttelaar en Partners, Den Haag, 21 juli 2008.

Windt, H.J. van der (1995). En dan: wat is natuur nog in dit land? Natuurbescherming in Nederland 1880-1990. Boom, Amsterdam/Meppel.

www.vroegevogels.vara.nl

Bijlage 1 Aan enquête deelgenomen organisaties

ANOG (ANV Oost Groningen)
ANV De Amstel
ANV de Beerse Overlaet
ANV De Lieuw
ANV Den Haneker
ANV 't Onderholt
BoerenNatuur
Brabantse Milieufederatie
De Fjurlannen
De Vlinderstichting
Federatie Particulier Grondbezit
Geldersch Landschap en Geldersche Kasteelen
Greenpeace
IVN Consulentenschap Fryslan
IVN Regio Zuid
IVN Vereniging Natuur- en Milieueducatie
Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging
Landschap Erfgoed Utrecht
Landschap Noord-Holland
Landschapsbeheer Groningen
Natuur en Milieu Flevoland
Natuurlijk Platteland Nederland
Natuurlijk Platteland West
Nederlandse Entomologische Vereniging (NEV)
SOVON Vogelonderzoek Nederland
Sportvisserij Nederland
Stichting Beheer Natuur en Landelijk gebied (SBNL)
Stichting Het Drentse Landschap
Stichting Landschapsbeheer Flevoland
Staatsbosbeheer Regio Oost
Stichting Het Limburgs Landschap
Stichting Het Noordbrabants Landschap
Stichting Het Zeeuwse Landschap
Stichting Instandhouding Kleine Landschapselementen in Limburg (IKL)
Stichting Landschapsbeheer Zeeland
Stichting Natuur en Milieu
Stichting Natuurbeleving
Stichting RAVON
Stichting Tema-NL
Stichting Veldwerk Nederland
Stichting Vrijwillig Onderhoud van Buitenplaatsen en Landschappen (VOBULA)
Stichting wAarde
Vereniging Natuurmonumenten regio Gelderland
Vereniging Nederlands Cultuurlandschap
Vereniging Milieudefensie
Waddenvereniging
Zoogdiervereniging VZZ

Bijlage 2 Geïnterviewden

Dhr. Van der Es, Hoofd regiodiensten/plaatsvervangend directeur Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging

Mw. De Jong, hoofd communicatie IVN Nederland,

Dhr. Kamman, Coördinator visdocumenten, regelgeving en controle, Bureau Sportvisserij Nederland

Dhr. Köker, directeur Tema NL, Nederlands-Turkse Stichting voor bestijding van bodemerosie, voor herbebossing en bescherming van het natuurlijke milieu

Dhr. Van Gelderen, projectmedewerker Vereniging Nederlands Cultuurlandschap

Dhr. Glastra, directeur Stichting Het Utrechts Landschap

Dhr. Munsters, directeur Stichting Veldwerk Nederland

Dhr. De Pater, hoofd communicatie, Vogelbescherming Nederland

Dhr. Van Slobbe, directeur Stichting wAarde

Dhr. Van Woudenberg, algemeen directeur en secretaris Federatie Particulier Grondbezit

Bijlage 3 Vragenlijst enquête

Vragenlijst Maatschappelijk middenveld en haar achterban, een verkenning naar de betrokkenheid bij natuur en landschap

Deze vragenlijst heeft als doel meer zicht te krijgen op de betrokkenheid van burgers bij natuur en landschap. De enquête maakt onderdeel uit van het onderzoek naar de maatschappelijke betekenis van natuur en landschap dat het Planbureau voor de Leefomgeving uitvoert in 2008 en 2009.

Het invullen van de enquête kost ca. 30 minuten. U kunt de ingevulde lijst door middel van de bijgesloten envelop retourneren.

Wij zien de ingevulde lijst graag terug **voor 19 november 2008**.

Tips bij het invullen van de vragen

- De vragenlijst bevat zowel meerkeuzevragen als open vragen.
- Tenzij anders is aangegeven, verzoeken wij u bij de meerkeuzevragen slechts één antwoord aan te kruisen.
- Dit is een universele enquête waardoor mogelijk niet alle vragen voor uw organisatie van toepassing zijn.
- De vragenlijst kan desgewenst door meerdere personen worden ingevuld.
- Als er op de invulplek te weinig ruimte is, kunt u uw antwoord op het laatste blad toevoegen bij overige opmerkingen of u kunt tekst op een apart vel schrijven en dit bij de retourenvelop voegen. Tevens kunt u opmerkingen, extra informatie, relevante onderzoeksresultaten, etc. toevoegen.

Indien u vragen heeft over de enquête of het onderzoek kunt u contact opnemen met Janneke Vader (030 274 3236 of 070 335 81 10 of janneke.vader@pbl.nl) of Hendrien Bredenoord (030-2743915 of hendrien.bredenoord@pbl.nl).

Deel 1: Administratieve informatie

1. Naam van de organisatie:

.....

2. Straatnaam en huisnummer/postbusnummer:

.....

3. Postcode en plaatsnaam:

.....

4. Naam contactpersoon:

.....

5. Telefoonnummer contactpersoon:

.....

6. E-mailadres contactpersoon:

.....

7. Functie contactpersoon:

.....

Deel 2: Informatie over de organisatie

8. Wanneer is de organisatie opgericht:
.....(jaar)

9. Welke juridische vorm/rechtspersoon is op uw organisatie van toepassing?

- stichting
- vereniging
- coöperatie
- anders:

.....

10. Kunt u hieronder een omschrijving geven van de doelstelling/missie van de organisatie?

11. Hoeveel betaalde beroepskrachten (in fte) zijn in uw organisatie werkzaam (al dan niet betaald uit budget van de eigen organisatie)?

- 0
- 1 – 5
- 6 – 10
- 11 – 20
- 21 – 50
- > 50

Deel 3: De achterban

Dit deel bevat vragen over de achterban. Onder achterban verstaan wij in ieder geval: leden/donateurs, abonnees, sponsors en vrijwilligers. Daarbij hanteren wij de volgende definities:

- Leden/donateurs: mensen/organisaties die bij de organisatie geregistreerd staan als contributie betalend.
- Abonnees: mensen die een abonnement hebben op een blad van de organisatie zonder dat er sprake is van een lidmaatschap.
- Sponsors: personen/organisaties die geld, tijd, ruimte of producten beschikbaar stellen in ruil voor publiciteit of andere tegenprestatie. Het betreft geen overheidssubsidies, giften, donaties of schenkingen.
- Vrijwilligers: mensen die op enigerlei wijze actief zijn in/voor de organisatie, zowel incidenteel (bijvoorbeeld via de Natuurwerkdag, bedrijfsuitjes, etc.) als structureel (meerdere dagen per jaar).

Aantallen en communicatie

12. a Heeft uw organisatie

leden/donateurs	☐ ja	☐ nee	aantal in 1998:	aantal in 2008:
abonnees	☐ ja	☐ nee	aantal in 1998:	aantal in 2008:
sponsors	☐ ja	☐ nee	aantal in 1998:	aantal in 2008:
vrijwilligers incidenteel	☐ ja	☐ nee	aantal in 1998:	aantal in 2008:
vrijwilligers structureel	☐ ja	☐ nee	aantal in 1998:	aantal in 2008:

b. Kunt u een schatting maken welk percentage van de achterban ook lid is van een andere organisatie gericht op natuur en landschap?

.....

13. Wat zijn mogelijke verklaringen voor de toe- of afname in aantallen leden/donateurs, abonnees, sponsors vrijwilligers tussen 1998 en 2008? (**meerdere antwoorden mogelijk**)

	leden/donateurs	abonnees	sponsors	vrijwilligers
(geen) actieve werving	☐	☐	☐	☐
media-aandacht voor de organisatie	☐	☐	☐	☐
economische groei/achteruitgang	☐	☐	☐	☐
imago organisatie	☐	☐	☐	☐
anders, namelijk				
.....	☐	☐	☐	☐
.....	☐	☐	☐	☐
weet niet	☐	☐	☐	☐

14. Is de achterban van de organisatie te karakteriseren (bijv. t.a.v. interesse, opleidingsniveau, afkomst, woongebied, of op een andere manier)?

- nee
 ja, namelijk als volgt:

Leden/donateurs:

Abonnees:

Sponsors:

Vrijwilligers:

15. Hoe worden leden/donateurs, abonnees, sponsors, vrijwilligers geworven? **(meerdere antwoorden mogelijk)**

	leden/donateurs	abonnees	sponsors	vrijwilligers
door middel van advertenties	☐	☐	☐	☐
door middel van aanschrijven	☐	☐	☐	☐
via telefonische benadering	☐	☐	☐	☐
via persoonlijke een-op-een benadering	☐	☐	☐	☐
via georganiseerde bijeenkomsten	☐	☐	☐	☐
netwerken	☐	☐	☐	☐
website	☐	☐	☐	☐
anders, namelijk	☐	☐	☐	☐
.....	☐	☐	☐	☐
.....	☐	☐	☐	☐

16. Welke manier van werven werkt het beste **(geef maximaal 2 antwoorden per type achterban)**

	leden/donateurs	abonnees	sponsors	vrijwilligers
door middel van advertenties	☐	☐	☐	☐
door middel van aanschrijven	☐	☐	☐	☐
via telefonische benadering	☐	☐	☐	☐
via persoonlijke een-op-een benadering	☐	☐	☐	☐
via georganiseerde bijeenkomsten	☐	☐	☐	☐
netwerken	☐	☐	☐	☐
website	☐	☐	☐	☐
anders	☐	☐	☐	☐
weet niet	☐	☐	☐	☐

17. Van welke communicatiemiddelen wordt gebruik gemaakt voor communicatie met de achterban? (**meerdere antwoorden mogelijk**)

	leden/donateurs	abonnees	sponsors	vrijwilligers
nieuwsbrief digitaal	☐	☐	☐	☐
nieuwsbrief papier	☐	☐	☐	☐
e-mailberichten	☐	☐	☐	☐
website	☐	☐	☐	☐
ledenblad/sponsorblad	☐	☐	☐	☐
ledenvergadering	☐	☐	☐	☐
themabijeenkomsten	☐	☐	☐	☐
anders, namelijk				
.....	☐	☐	☐	☐
.....	☐	☐	☐	☐

18. Wat zijn volgens uw organisatie de motieven van de achterban voor hun bijdragen (bijdragen: alle typen zoals geld, tijd, kennis, etc., **meerdere antwoorden mogelijk**)

	leden/donateurs	abonnees	sponsors	vrijwilligers
bijdragen aan behoud en ontwikkeling van natuur en landschap	☐	☐	☐	☐
iets goed doen voor de maatschappij/ maatschappelijk verantwoord ondernemen	☐	☐	☐	☐
om de belangenbehartiging	☐	☐	☐	☐
om toegang te hebben tot specifieke natuurgebieden	☐	☐	☐	☐
om deel te kunnen nemen aan specifieke activiteiten	☐	☐	☐	☐
meer willen weten over natuur en landschap	☐	☐	☐	☐
nuttig bezig zijn	☐	☐	☐	☐
buiten bezig zijn	☐	☐	☐	☐
naamsbekendheid (sponsors)	☐	☐	☐	☐
concurrent doet het ook (sponsors)	☐	☐	☐	☐
anders, namelijk:				
.....	☐	☐	☐	☐
.....	☐	☐	☐	☐
weet niet	☐	☐	☐	☐

19. Zijn er specifieke succesfactoren en faalfactoren voor het aanspreken, binden en onderhouden van de achterban van de organisatie? Zo ja, kunt u de belangrijkste 3 noemen?

<p>Succesfactoren:</p> <p>1</p> <p>2</p> <p>3</p> <p>Faalfactoren:</p> <p>1</p> <p>2</p> <p>3</p>

Leden/donateurs

→ Indien uw organisatie geen leden/donateurs heeft, ga door naar vraag 22

20. Wie kunnen lid/donateur worden?

- iedereen → **ga door naar vraag 21**
- specifieke groepen:

Kunt u hieronder aankruisen welke groepen dit betreft en hoe groot de omvang van deze groepen is ten opzichte van het totaal aantal leden/donateurs (in %)?

Specifieke groep die lid/donateur kan worden:	Percentage:
☐ ieder bedrijf/iedere organisatie	.....%
☐ burger/bedrijf vanuit beroepsmatig oogpunt, namelijk:	.....%
☐ burgers/bedrijven vanuit een bepaalde eigendomssituatie, (bijv. grondeigenaren)	.....%
☐ anders, namelijk:	.....%

21. Welke mogelijkheden hebben leden/donateurs om invloed uit te oefenen op de vereniging? **(meerdere antwoorden mogelijk)**

- stemrecht
- leden/donateurs kunnen zich verkiesbaar stellen voor het bestuur
- deelname aan werkgroepen/commissies
- anders, namelijk

.....

Sponsors

→ Indien uw organisatie geen sponsors heeft, ga door naar vraag 25

22. Zijn er criteria op grond waarvan sponsors wel of niet worden geaccepteerd?

- nee
- ja, namelijk:

.....
.....

23. Op welke wijze vindt sponsoring plaats? **(meerdere antwoorden mogelijk)**

- geld (**kruis hieronder de orde van grootte van het bedrag aan**)

€	< 1000	1000 tot 10.000	10.000 tot 100.000	100.000	> 1 mln
1998	☐	☐	☐	☐	☐
2008	☐	☐	☐	☐	☐

- materiaal, namelijk:

.....

- kennis en/of menskracht

.....

- anders:

.....

24. Welke tegenprestaties levert de organisatie richting de sponsors? (**meerdere antwoorden mogelijk**)

- reclame-uitingen/naamsbekendheid
  - gezamenlijk promotie
  - toegang tot een netwerk van bedrijven en andere zakenrelaties (o.a. via netwerkdagen voor sponsors)
  - officiële sponsor status
  - toegang tot mailinglijsten van de organisatie
  - gratis toegangskaarten
  - anders:
- .....

Vrijwilligers

→ Indien uw organisatie geen vrijwilligers heeft, ga door naar vraag 29

25. Welke typen vrijwilligersactiviteiten vinden plaats en zijn er voldoende, onvoldoende of teveel vrijwilligers voor deze activiteiten? (**meerdere antwoorden mogelijk**)

Type activiteit:	situatie aantallen vrijwilligers:			
	tekort	genoeg	teveel	weet niet
☐ voorlichting	☐	☐	☐	☐
☐ begeleiding van groepen	☐	☐	☐	☐
☐ bestuurswerk	☐	☐	☐	☐
☐ commissies/werkgroepen	☐	☐	☐	☐
☐ onderhoudswerkzaamheden natuur en landschap	☐	☐	☐	☐
☐ tellingen/inventarisaties	☐	☐	☐	☐
☐ anders, namelijk:	☐	☐	☐	☐

.....

26. Zijn er activiteiten die plaatsvinden omdat er te weinig vrijwilligers voor zijn? (**meerdere antwoorden mogelijk**)

- nee
  - ja, namelijk:
  - voorlichting
  - begeleiding van groepen
  - bestuurswerk
  - commissies/werkgroepen
  - onderhoudswerkzaamheden natuur en landschap
  - tellingen/inventarisaties
  - anders:
- .....

27. Wat is de gemiddelde tijdsbesteding van vrijwilligers?

De gemiddelde besteding is ..... uur/maand

- weet niet

28. Zijn er mogelijkheden voor maatschappelijke stages?

- nee
- ja

Algemene vragen met betrekking tot de achterban

29. Worden er activiteiten georganiseerd voor leden, niet-leden, sponsors en vrijwilligers?

- nee → **door naar vraag 30**
- ja

Kunt u in onderstaande aankruisen om welke activiteiten het gaat en hoe vaak een dergelijke activiteit ongeveer voor de verschillende categorieën van de achterban per jaar georganiseerd wordt:

Activiteit voor:	leden	niet-leden	abonnees	sponsors	vrijwilligers
☐ rondleidingen:	.....per jaar	.....per jaar	.....per jaar	.....per jaar	.....per jaar
☐ lezingen:	.....per jaar	.....per jaar	.....per jaar	.....per jaar	.....per jaar
☐ cursussen, namelijk	.....per jaar	.....per jaar	.....per jaar	.....per jaar	.....per jaar
diverse ondersteuning:					
☐ advies/onderzoek:	.....per jaar	.....per jaar	.....per jaar	.....per jaar	.....per jaar
☐ hulp bij aanvragen van subsidies:	.....per jaar	.....per jaar	.....per jaar	.....per jaar	.....per jaar
☐ maken van inrichtingsplannen:	.....per jaar	.....per jaar	.....per jaar	.....per jaar	.....per jaar
☐ overig:	.....per jaar	.....per jaar	.....per jaar	.....per jaar	.....per jaar
☐ anders, namelijk:	.....per jaar	.....per jaar	.....per jaar	.....per jaar	.....per jaar

30. In welke opzichten is de organisatie afhankelijk van de achterban? (**meerdere antwoorden mogelijk**)

- in financieel opzicht:

aandeel leden/donateurs/abonnees in de totale inkomsten van de organisatie:	(%)
aandeel sponsors in de totale inkomsten van de organisatie:	(%)
- bestaansrecht
- (politieke) invloed
- bij uitvoeringsactiviteiten
- anders, namelijk

31. Heeft de organisatie een doelgroepenbeleid?

- nee → **Ga door naar vraag 33**
- ja, namelijk gericht op (**meerdere antwoorden mogelijk**):
- jongeren
- ouderen
- allochtonen
- gezinnen
- stedelingen
- bewoners buitengebied
- ecologen
- recreanten
- niet agrarische grondeigenaren
- agrariërs
- anders, namelijk:

32. Hoe ziet dat doelgroepenbeleid eruit?

Maatschappelijk draagvlak en andere aanverwante begrippen

In de volgende vragen worden begrippen gebruikt als 'natuur en landschap' en 'betrokkenheid bij natuur en landschap'. Dit zijn geen duidelijk afgebakende begrippen die dan ook op verschillende manieren opgevat kunnen worden. Voor de een is een rode-lijst-soort een typisch voorbeeld van natuur, voor de andere het recreatiebos aan de rand van het dorp, en voor weer een ander een koe in de wei. Ook betrokkenheid kan op diverse manieren worden opgevat. Betrokkenheid kan zich richten op onder andere beleving, gebruik, ontwikkeling en bescherming van natuur en landschap, maar ook uiteenlopende vormen hebben van passief tot actief zoals kennis hebben van natuur en landschap (en/of -beleid), bewust zijn van de aanwezigheid van natuur en landschap (en/of -beleid) of waardering ervoor hebben, erin recreëren, natuur en landschap exploiteren, financiële participatie in de vorm van giften en lidmaatschappen, actieve inzet in de vorm van vrijwilligerswerk, natuur en landschap betrekken in de politieke keuze, etc. Betrokkenheid en draagvlak gaan dus over houdingen, meningen en gedragingen ten aanzien van natuur en landschap(sbeleid).

33. Heeft u veranderingen waargenomen met betrekking tot burgerparticipatie/betrokkenheid bij natuur en landschap onder uw achterban in de afgelopen 10 jaar?

- nee → ***Ga door naar vraag 34***
- ja, namelijk:

34. Hoe zou volgens uw organisatie burgerparticipatie/-betrokkenheid bij natuur en landschap kunnen worden vergroot?

A large, empty rectangular box with a thin black border, intended for the respondent to provide their answer to question 34.

Overige opmerkingen

Heeft u opmerkingen, informatie, gegevens, onderzoeksresultaten, vragen, etc. die u aan ons kwijt wilt?

A large, empty rectangular box with a thin black border, intended for the respondent to provide additional comments, information, or questions.

Hartelijk dank voor het invullen van de enquête!

Bijlage 4 Vragenlijst interviews

Doelstelling interviews met organisaties uit Maatschappelijk Middenveld:

Te weten komen:

Waar liggen de behoeften van mensen met betrekking tot natuur en landschap en natuur en landschapsbeleid?

**Wat is draagvlak voor en betrokkenheid bij natuur en landschap?
Kan deze worden vergroot? Hoe?**

Welke (doel)groepen zijn er te onderscheiden? Welke zijn wel of niet te betrekken bij natuur en landschap en hoe?

Aanvang

- Korte schets over doelstelling, missie en werkwijze van de organisatie.

Relatie met natuur en landschap

- Wat voor relatie heeft de organisatie met natuur en landschap? Hoe komt dit tot uiting?

Betrokkenheid en draagvlak

- Wat verstaat de organisatie onder draagvlak voor natuur en landschap?
- Wat verstaat de organisatie onder betrokkenheid van natuur en landschap?
- Wat maakt de grip op draagvlak zo moeilijk?

Doelgroepen

- Wat voor rol heeft de achterban binnen de organisatie?
- Wat voor doelgroepen onderscheidt de organisatie? Wie vormen 'de rest'?
- Hoe zijn die doelgroepen te definiëren?
- Welke plaats hebben deze doelgroepen in de maatschappij?
- Hoe vindt, betreft en bindt de organisatie de achterban aan de eigen organisatie? Wat voor algemene leerervaringen zijn hieruit te halen?
- Waar hebben de doelgroepen behoefte aan op gebied van natuur en landschap en op gebied van natuur- en landschapsbeleid? Hoe weet de organisatie dat?
- Wat doet de organisatie voor de doelgroepen?
- Hoe verloopt de communicatie?
- Wat doen de doelgroepen voor natuur en landschap?
- Wat zouden ze kunnen doen?
- Welke groepen zou de organisatie graag 'erbij' willen? Zijn er concrete plannen om hiermee aan de slag te gaan?

Wat te doen?

- Hoe kunnen draagvlak en betrokkenheid worden vergroot bij natuur- en landschap(sbeleid)?
- Wat zou LNV moeten doen om draagvlak te vergroten?
- Wat zou LNV kunnen doen om draagvlak te vergroten?
- Wat zouden andere organisaties (zowel overheid als niet-overheid) kunnen/moeten doen om draagvlak te vergroten?

Bijlage 5 Inventarisatie draagvlakonderzoek

Inventarisatie van onderzoek en definities ten aanzien van draagvlak voor natuur en landschap(sbeleid);

Aanpalende begrippen op dit punt zijn: medeverantwoordelijkheid, betrokkenheid en burgerparticipatie

De inventarisatie is opgesteld door Birgit Elands (Universiteit van Wageningen), Frank Veeneklaas (Alterra) en Janneke Vader (PBL) en is voornamelijk gebaseerd op onderzoek van Wageningen UR.

Inleiding

Volgens Van Dale is maatschappelijk draagvlak “ondersteuning, goedkeuring door de gemeenschap”. Het uiten van deze ondersteuning of goedkeuring kan op verschillende wijzen. Een eerste manier om draagvlak te benaderen is door het inzichtelijk maken van normen, waarden en grondhoudingen van mensen tegenover natuur.

Draagvlak kan ook worden benaderd vanuit gedragspraktijken van mensen. Het gaat er dan niet zozeer om wat mensen vinden van natuur, maar hoe ze zich feitelijk gedragen ten opzichte van natuur. In dit verband wordt wel gesproken van “natuurbetrokken activiteiten” waarbij de mens drie rollen kan vervullen, de rol van mede-natuurbeschermer, de rol van gebruiker en de rol van beslisser. Deze benadering is ontleend aan het proefschrift van Van Koppen (2002).

Draagvlak: natuurbeelden en -opvattingen

Veel onderzoek is verricht naar de natuurbeelden die mensen hebben alsmede hun opvattingen met betrekking tot de relatie natuur(beheer). Natuurbeelden, cognitief van aard, variatuuurbeelden, cognitief van aard, variëren van tussen wildernisnatuurbeeld en een functioneel natuurbeeld (zie bv. Buijs en Filius, 1998; Buijs 2000, Buijs, 2008). Voorbeelden van natuurbeeldenonderzoek bij verschillende doelgroepen zijn: allochtonen vs. autochtonen en jongeren vs. volwassenen (Buijs *et al.*, 2006, 2007, 2008), sportvissers, jagers, vogelwerkgroepleden en vrijwilligers landschapsbeheer (Filius *et al.*, 2000, De Boer en Schulting, 2002). Internationaal vergelijkend natuurbeeldenonderzoek is o.a. verricht m.b.t. Amerikanen en Nederlanders (Gorlag & Schravessande-Gardei; 2005), sociale representaties met betrekking tot biodiversiteit tussen groepen Nederlanders, Engelsen en Duitsers (Buijs *et al.*, 2006; Buijs *et al.*, 2008).

Elands en Van Koppen (2007) hebben in hun meerjarige analyse van maatschappelijk besef van belang natuurbehoud gebaseerd op drie stellingen (*al die aandacht voor natuur is overdreven; we maken ons te veel zorgen over de toekomst van de natuur in Nederland; de natuur mag geen belemmering zijn voor economische vooruitgang*) laten zien dat het belang dat mensen hechten aan natuurbehoud lijkt te dalen: het percentage mensen met een hoog besef is gedaald van 42% in 2001 naar 30% in 2006.

Draagvlak: actieve betrokkenheid / gedragspraktijken

De eerste kwantitatieve studie die hiervan gebruikt maakt is die van De Bakker *et al.* (2007). Iedere rol hebben ze nader gespecificeerd in een meer “actieve” en een meer “passieve” vorm van betrokkenheid. De onderzoekers hebben met behulp van een clusteranalyse de respondenten nader gegroepeerd in: (i) actieven (18%), (ii) betrokkenen (19%), (iii) gemiddelden (37%), en (iv) passieven (26%).

In hun uitwerking van de Convention on Biological Diversity-indicator “public awareness and participation” maken Elands en Van Koppen (2007) ook gebruik van de rollen beschermer, gebruiker en beslisser alsmede het onderscheid actief-passief. Zij proberen echter zoveel mogelijk gebruik te maken van landelijke statistieken voor het meten van de toestand van hun indicatoren (i.p.v. survey onderzoek). De laatste kwantitatieve studie die gebruikt van de rollentyping is de studie naar de betrokkenheid van Nederlanders bij het landschap uitgevoerd door Overbeek en Vader (2008). In plaats van de actieve-passieve dimensie maken deze onderzoekers gebruik van het onderscheid “individuele – collectieve opbrengsten”.

Eerdere studies die ook naar de actieve betrokkenheid van mensen bij natuur hebben gekeken (iets minder uitgewerkt) zijn de eerdere draagvlakmetingen verricht in opdracht van het MNP door Buijs en Volker (1997) en De Boer en Schulting (2002).

Participatie van burgers bij en draagvlak voor natuur en landschap is een thema binnen diverse onderzoeken. Overbeek en Selnes (2002) laten zien dat lokale betrokkenheid bij landschapsontwikkeling zich veelal tot de planvorming beperkt.

De participatie van burgers bij landschap is kwantitatief onderzocht door Overbeek en Vader (2008) en kwalitatief door Overbeek *et al.* (2008). In deze studies is ook gebruik gemaakt van het onderscheid ‘beschermer – gebruiker – beslisser’, maar in plaats van een actieve dan wel passieve betrokkenheid is onderscheid gemaakt in individuele dan wel collectieve opbrengsten van betrokkenheid,

Verskillende studies zoomen in op een van de drie rollen: gebruiker, beschermer of beslisser. Die komen hier achtereenvolgens aan bod.

Gebruiker

Gebruik van natuurgebieden op grond van CBS-dagtochtenonderzoek (minimaal 2 uur van huis) ligt op ruim 110 miljoen bezoeken in het jaar 2001/2002 (Elands en Van Koppen, 2007). Daarvan kan ongeveer 50% worden toegewezen aan bos en heide, 25% aan kust, zee en strand en 25% aan recreatie op en rondom meren, rivieren, etc. De onderzoekers geven ook inzage in longitudinale ontwikkelingen. Het ContinuVrijeTijdsOnderzoek dat jaarlijks wordt verricht hanteert als ondergrens 1 uur. De WOT Natuur & Milieu is geabonneerd op het CVTO, dus gebruikcijfers van verschillende type natuurgebieden zijn in principe voorhanden.

Gebruik van de groene ruimte door jongeren werd onderzocht door Van Vuuren (2002) en onderzoek naar gebruik van stedelijk groen (stadsparken) versus buitenstedelijk groen (natuurgebieden) door allochtonen versus autochtonen door Buijs *et al.* (2006) en Peters *et al.* (2008) en onderzoek naar gebruik van groen door jongeren versus ouderen door Buijs *et al.* (2006). Onderzoek naar combinaties van stedelijke ontwikkelingen en stadsnatuur en natuur op bedrijventerreinen werd door Jókövi *et al.* onderzocht (2002 en 2003).

Het bezoek aan individuele natuurterreinen is in het verleden veelvuldig bestudeerd (onder andere bezoeken aan de Nationaal Park de Hoge Veluwe. Er is ook onderzoek gedaan naar bezoek aan stadsparken en andere stedelijke groengebieden. Bv. Amsterdamse Bos, andere Amsterdamse parken, Vondelpark (o.a. Gadet, 2003).

De vraag naar groen en landschap is in meerdere publiekenquêtes aan de orde gekomen (De Bakker *et al.*, 2007, De Boer en Schulting, 2002, Reneman, *et al.*, 1999, Buijs en Volker, 1997). Over het algemeen vindt de Nederlander dat er te weinig bos, heide en stadsnatuur is en voldoende akkers, weilanden, meren, plassen, recreatieterreinen, duinen en zandverstuivingen.

Beschermer

Er zijn verschillende studies verricht onder vrijwilligers en naar vrijwilligerswerk van natuur- en landschapsbeheer (o.a. Volker *et al.*, 1998; Van Woerkum, 2006, Overbeek *et al.*, 2008) en naar mogelijke nieuwe partners (Somers *et al.*, 2004-a) en doelgroepen zoals allochtonen (Somers *et al.*, 2004-b, 2005) en nieuwkomers (Overbeek *et al.*, 2007). Tevens naar bestaande partners, zoals boeren (o.a. Leneman *et al.*, 2004).

Vrijwilligerswerk en lidmaatschap komen ook in de eerder genoemde publiekenquêtes aan de orde. Hieruit blijkt er (nog) weinig vrijwilligerswerk wordt verricht op gebied van natuur en landschap (minder dan 10%) en dat er over het algemeen weinig interesse is om iets op gebied van natuur en landschapsbeheer te gaan ondernemen. Het bevolkingspercentage dat lid is van een natuur- of landschapsorganisatie blijft redelijk stabiel, rond de 30% (De Bakker *et al.*, 2007). Als milieuorganisaties worden meegerekend, ligt dit percentage hoger. Volgens het SCP zijn de tien grootste natuur- en milieuorganisaties tussen 1980 en 2006 met 444% gegroeid en waren daarmee de grootste groeiers in het maatschappelijk middenveld (Van den Berg en De Hart, 2008).

Van Koppen en Markham (2007) hebben gepubliceerd over het ontstaan en functioneren van natuurbeschermingsorganisaties in Europa (NL, FR, DE, PO, IT, NOR, SWE, UK) en de VS, ook in relatie tot maatschappelijk draagvlak van natuurbescherming.

Beslisser: burgerparticipatie in beleid

In de studie van Van Bommel *et al.* (2006) staat betrokkenheid van burgers bij natuurbeleid en natuur- en landschapsbescherming centraal (casus Drentsche Aa). Geïnterviewden zijn geselecteerd op grond van de rol die ze spelen in natuur- en landschapsbeleid/bescherming: vertegenwoordiger (actieve rol in beleid), toevoerder (passieve rol in beleid), vrijwilliger (actieve rol in bescherming) en supporter (passieve rol in bescherming). Ze onderscheiden drie soorten perspectieven op natuur en landschap: landschapsdiversiteitsperspectief, functionaliteitsperspectief en biodiversiteitsperspectief. De onderzoekers onderscheiden twee primaire drijfveren voor betrokkenheid tot natuur en landschap die gerelateerd zijn aan het perspectief van burgers: (i) vanwege een door burgers ervaren probleem omdat het natuur- en landschapsbeleid gevolgen heeft voor hun dagelijkse leefomgeving of dagelijks handelen (landschaps- en functionaliteitsperspectief) of (ii) vanwege hun liefde voor de natuur (biodiversiteitsperspectief).

In hun vervolgstudie van Van Bommel *et al.* (2008?) verdere verdieping van burgerbetrokkenheid bij beleidsprocessen, waarbij de volgende typen worden onderscheiden: representative, assimilated, disillusioned, disinterested en creative citizen.

Burgerparticipatie in beleid staat ook centraal in de studies van Aalbers en Bezemer (2005) en Aalbers *et al.* (2005) in de Amsterdamse wijken Osdorp en Deelgemeente Noord, de Ruiter en Aalbers (2005) in Rotterdam.

De betrokkenheid van burgers bij het gemeentelijke bomenbeleid, in de zin van behoud/aanplant van bomen dan wel kappen van bestaande bomen, is onderzocht in het project 'Mensen over bomen' (Wolthuis *et al.*, 2007). Tevens worden gemeentelijke participatieprojecten m.b.t. bomen geëvalueerd.

Samenwerkingvormen van particulieren, burgers, boeren, etc. voor inrichting en beheer landelijk gebied worden onderzocht door Floor en Salverda (2006). Zij concluderen dat het om een motievenmix van maatschappelijke motieven en eigenbelang gaat.

In de enquêtes van De Bakker *et al.* (2007) en Overbeek en Vader (2008) is onder andere gevraagd naar actiebereidheid, stemgedrag, of men deel wil nemen aan planvorming en uitvoering met betrekking tot natuur en of men meer belasting wil betalen voor natuur.

Steun natuur- en landschapsbeleid overheid

De drie publiekenquetes die in opdracht van het MNP zijn verricht doen uitspraken over de relatieve steun van de burgers voor overheidsbeleid met betrekking tot natuur en landschap. De longitudinale gegevens over prioritering van natuur in het rijksbeleid laten een daling zien. In de studie van Visser *et al.* (2007) is nagegaan welke prioriteit burgers geven aan natuur- en milieuthema's in relatie tot andere maatschappelijke thema's. Daaruit blijkt dat van de 64 thema's "minder vervuiling van oceanen, rivieren en meren" het hoogst geprioriteerde milieuthema is (nr. 7), terwijl het eerste natuurthema (overleven van planten en dieren dankzij verminderde ontbossing) op de 31^e plaats staat. In een vergelijkbare TNS-NIPO studie verricht door Mulder *et al.* (2005) wordt het politieke belang dat burgers hechten aan natuur en milieu gerelateerd aan zes burgersegmenten (onverschillig, sociaal, geëngageerd, behoudend, liberaal, nationalistisch). Het blijkt (wederom) dat burgers natuurthema's, zoals uitbreiden van natuur in Nederland en bescherming van het tropische regenwoud, laag prioriteren. Wel signaleren de onderzoekers een groot draagvlak voor een strenger milieubeleid, waaronder biodiversiteitsbescherming. De Bakker en Dagevos (2006) geven een verdere aanzet tot een natuurverhaal dat kan zorgen voor meer draagvlak voor het natuurbeleid.

Motieven, drijfveren tot betrokkenheid

Betrokkenheid bij natuur kan ook gedefinieerd worden in 'gehechtheid aan' of 'liefde voor' natuur (Lengkeek). Dan komen we dicht bij het terrein van de motieven, wat zijn de drijfveren van mensen om betrokken te zijn?

Uit de studie van Van Woerkum (2006) onder vrijwilligers bij Landschapsbeheer Nederland die actief zijn in het project Monitor Kleine Landschapselementen blijkt dat aan de verschillende typen vrijwilligersactiviteiten (tellers, doeners, gidsen) verschillende motieven ten grondslag liggen.

Beschouwing van De Bakker en Overbeek (2005:57) over drijfveren en contexten van particuliere medeverantwoordelijkheid en burgerlijke betrokkenheid bij natuur geven de volgende motieven: (i) *ideeel*, handelen op basis van kennis en ideële overtuiging, (ii) *traditioneel*, niet-bewuste of halfbewuste handelingsgewoonten, (iii) *economisch*, handelen gebaseerd op financieel-economische overwegingen, en (iv) *emotioneel*, handelen dat is verbonden met emotionele behoeften.

Overheidshandelen en overheidsinterventie

Natuur- en Milieueducatie

Sollart (2004) geeft in haar studie "Effectiviteit van het Natuur- en Milieu-Educatiebeleid" een overzicht van (i) het rijksbeleid voor NME, (ii) het werkveld van organisaties die zich inzetten voor NME, en (iii) de beschikbare beleidsinstrumenten. Tevens evalueert zij het NME-beleid op effectiviteit, effecten en beleidsprestaties. Ten slotte vergelijkt zij kort de Nederlandse situatie met andere (Europese) landen.

Hoe groot het draagvlak voor NME is onder burgers is bestudeerd door Van der Heijden en Smit (2006). Zij hebben daartoe allereerst dit besproken met twee panels (jongeren en ouders). Vervolgens zijn 1000 burgers ondervraagd uit het Motivaction internetpanel. Het langetermijn effect van NME op basisscholen is onderzocht door Smit *et al.* (2006). Zij constateren een significant positief verband tussen NME op scholen en kennis, houding en gedrag t.a.v. natuur en milieu van oud-leerlingen.

In de studie 'Van adoptie tot duurzame stadswijk' (Hubeek *et al.*, 2006) worden vier voorbeelden uit de NME-praktijk onderzocht op onder andere het bereik en draagvlak bij

burgers alsmede de relatie tot duurzame ontwikkeling. De voorbeelden zijn gekozen uit zowel instrumentale als emancipatoire NME-praktijken.

Sollart en Vreke (2008) hebben een studie verricht naar de invulling van NME in het basisonderwijs in alle Nederlandse provincies. Het blijkt dat er een grote diversiteit is in bijvoorbeeld binnen- en buitenactiviteiten, gebruikt lesmateriaal en aantal uren per week. De verschillen worden onder andere veroorzaakt door toevallige omstandigheden zoals kennis en enthousiasme voor het thema door de betrokken leraar. De onderzoekers signaleren dat de continuïteit van het NME-onderwijs zoals het nu is georganiseerd zeker niet is gewaarborgd.

Met betrekking tot baten

1. Algemeen

In het kader van GIOS is een inventarisatie gemaakt van de bijdrage die groen op allerlei stedelijke doelstellingen zou kunnen leveren. Er wordt niet zozeer over baten of diensten van groen (of natuur) gesproken maar - neutraler - over de 'positieve effecten' van groen.

Hoewel het rapport van Vreke *et al.* (2006) zich concentreert op twee effecten, geeft het in hst 2 een algemeen overzicht van denkbare positieve effecten op:

- Gezondheid en welzijn (stressvermindering; meer bewegen; vergemakkelijken sociale contacten; ontwikkeling van kinderen; persoonlijke ontwikkeling en zingeving bij volwassenen).
- Recreatie en vrijetijdsbesteding (beweging; ontspanning; educatie; groen als ontmoetingsplek).
- Sociale veiligheid.
- Sociale cohesie.
- Bevolkingssamenstelling, o.m. vasthouden midden- en hogere inkomens.
- Identiteit en oriëntatie.
- Economie (horeca-bedrijfstak; luxere uitstraling door pronk- of statusgroen; groen als vestigingsfactor voor bedrijven; waardevermeerdering woningen).
- Planologie (relatieve bestemmingszekerheid; bufferwerking)
- Milieu (luchtkwaliteit waaronder fijn stof; terugdringen automobilititeit; vermindering geluidhinder; waterretentie; grondwaterkwaliteit en -kwantiteit).

In meer essayistische vorm zijn de waarden van natuur en landschap op een rij gezet door Klijn *et al.* in het Jaarboek van het Staring Centrum (1999). Genoemd worden onder andere: waterafvoer en -berging, kustverdediging, oppervlaktedelfstoffen, waterwinning, koolstofvastlegging, windenergie, belevingswaarde, recreatieve en toeristische waarde, de waarde van afwezigheid, (Nationale) identiteit. Onder redactie van Klijn is in 1999 een rapport verschenen over de gebruikswaarde van biodiversiteit, onder andere op gebied van toerisme, de farmaceutische industrie, de bossector.

In, ook wat ouder, werk van Luttik *et al.* (1999) wordt de vervulling van immateriële behoeften centraal gesteld. Ook hier wordt niet gesproken over 'baten' of 'diensten' met betrekking tot de waarde van natuur voor mensen maar gebruikt men de aanduidingen als 'bron voor ...' en 'gebruik en beleving'. Onderscheiden zijn:

1. Schoonheid	7. Vrijheid	13. Existentiële ervaring
2. Fascinatie	8. Afleiding	14. Nadenken
3. Ontspanning	9. Herstel	15. Uitdaging
4. Intrigeren	10. Ontzag	16. Spanning en avontuur
5. Rust en privacy	11. Herkenning	17. Veiligheid
6. Educatie	12. Inspiratie	18. Spirituele ervaring

2. Economische betekenis

De laatste jaren is er een hausse waarneembaar in pogingen de economische betekenis van natuur, groen en/of landschap te kwantificeren. Er zijn hier drie stromingen te onderscheiden: a) de benadering via natuurfuncties, b) maatschappelijk kosten-baten analyses (MKBA) bij investeringen in natuur en landschap, en c) een restgroep die zich het best als pragmatisch (of eclecticisch) laat betitelen.

a) Natuurfuncties

Deze benadering grijpt terug op het Globaal Ecologisch Model, in de jaren zeventig ontwikkeld bij de Rijksplanologische Dienst (Van der Maarel en Dauvelier, 1978). Centraal staan daarin de diverse functies die natuur vervult, lopend van de productiefunctie (hout, vis en dergelijke), via de regulatiefunctie, draagfunctie enzovoorts tot de informatiefunctie: beleving, recreatief gebruik, wetenschappelijk inzicht, inspiratie etc. Het belangrijkste werk bestaat uit de functies te benoemen en de functievervulling onder verschillende omstandigheden te kwantificeren. Uiteindelijk hoopt men door die functievervulling in geld te waarderen de bijdrage van natuur aan de welvaart te bepalen. In het fameuze artikel van Costanza *et al.* in *Nature* (1997) is hier een poging toe gedaan voor de aarde als geheel. Met een weinig geloofwaardig resultaat overigens.

Het speerpunt Ecosystems and Landscape Services in het Kennisbasis onderzoekprogramma 1 (Groen-blauwe ruimte) van Wageningen UR is op deze benadering gestoeld, waarbij niet langer gezocht wordt naar de totale absolute waarde (al dan niet wereldwijd) van ecosystemen, maar naar bijv. veranderingen in het functioneren van ecosystemen op landschapsniveau voor het leveren van diensten. Ook wordt lang niet altijd gepoogd effecten te moneteriseren. Ook fysieke effecten, bijvoorbeeld natuurlijke plaagbestrijding of CO₂-vastlegging, van ecosystemen worden apart bekeken, zonder daar specifieke geldbedragen aan te hangen.

b) Maatschappelijke kosten-baten analyse (MKBA)

Maatschappelijk kosten-baten analyses worden toegepast bij grote (ruimtelijke) ingrepen om de effecten op de nationale welvaart te kwantificeren, uitgedrukt in geld. MKBA laat zich het best toepassen waar duidelijk omschreven, niet te ver uiteenlopende varianten van een groot project zijn en waarbij het project een overwegend economische doelstelling heeft (bijv. verschillende tracés van een spoorlijn). Maar het kan ook worden toegepast bij investeringen in natuur en/of landschap. Voorbeelden van het een MKBA voor een ingreep ten behoeve van natuur zijn te vinden bij Vreke en Veeneklaas (1997), Sijtsma en Strijker (1995) en Slangen (1994).

Omgekeerd zijn er pogingen gedaan de effecten op natuur en landschap op te nemen in de systematiek van de MKBA, de zg. natuur-inclusieve MKBA. Omdat effecten op natuurwaarden in geld moeten worden uitgedrukt, is dit een moeizame weg²². Twee pogingen daartoe, voor het Kuindermeer en Rondje Randstad (beide LEI-studies), zijn opgenomen in de WOt-studie 3 van Martijn van der Heide *et al.* (2006). Andere voorbeelden MKBA-studies van het LEI: Gaaff *et al.* (2003), Gaaff *et al.* (2004) Bos, (2003), De Blaeij en Reinhard, (2008), Bos *et al.*, 2008, De Blaeij² *et al.* (2008).

MKBA's zijn berucht om hun begripsmatige verwarring. Ervaring leert dat de toevoeging 'maatschappelijk' niet-economen op het verkeerde been zet. Er wordt vaak gedacht dat allerlei maatschappelijke effecten (bijvoorbeeld welzijn, sociale effecten zoals inkomensverdeling of werkgelegenheid) daarmee zijn opgenomen, terwijl wij weten dat dit alleen opgaat voor zover

---

²² Voor internationale literatuur over dit onderwerp zijn de boeken en artikelen van D. Pearce een goede ingang.

monetariseerbaar. 'Maatschappelijk' wordt in MKBA gebruikt om onderscheid te maken met een Project of Financiële KBA (dus micro- c.q. bedrijfsniveau). Duidelijker zou ook zijn te spreken van een Macro-economische KBA.

Voor natuurontwikkeling zijn er dus MKBA's uitgevoerd; MKBA's met betrekking tot landschap zijn zeldzamer. Voorlopig hoogtepunt is hier de in opdracht van LNV uitgevoerde studie van Witteveen + Bos (2007) (door Elizabeth Ruijgrok). In feite is deze omvattende aanpak een combinatie van a), b) en c): de methodiek is gebaseerd op de functiebenadering onder a), veel van de cijfers zijn gebaseerd op deelonderzoek onder c) en alles is in een gemonetariseerd MKBA-raamwerk gestopt.

Algemeen gesteld, kan men de economische waardering, dat wil zeggen in termen van geld maar correcter nog in termen van de bijdrage aan de welvaart, zien als laatste in de trits Benoemen, Kwantificeren en Monetariseren. Deze trits wordt vaak aangehouden bij het uitsplitsen van de maatschappelijke betekenis van natuur en landschap: eerst het benoemen van effecten, waar mogelijk het kwantificeren ervan (dosis -> effect relaties), en dan waar mogelijk monetariseren c.q. bijdrage aan de welvaart dan wel welzijn vaststellen. Een goed voorbeeld is te vinden het hierboven genoemde Kengetallenboek van Witteveen + Bos voor MKBA Landschap (2007) en in eerder werk van hetzelfde bureau (Witteveen en Bos en LEI, 2003).

In de publicatie LNV & Witteveen + Bos over MKBA Landschap uit 2007 worden de volgende baten van landschap worden onderscheiden (nummering aangehouden uit bijlage 2 van de publicatie).

Klimaat

- Vastleggen van koolstof.

Oppervlaktewater

- Minder nutriënten door opname via vegetatie.
- Minder bestrijdingsmiddelen en minder nutriënten door bredere (onbespoten) akkerranden.
- Reductie metalen en koolstof door riet.

Minder erosie, minder wind, luchtkwaliteit ten gevolge van (hoge) vegetatie

- Minder erosie door landschapselementen die het hele jaar door zijn begroeid.
- Schonere lucht door afvang van vegetatie van stofdeeltjes, stikstof- en zwaveldioxide.
- Besparing energiekosten door beschutting tegen wind.

Wonen, recreëren

- Woongenot door behoud historisch erfgoed.
- Verhoging woongenot door nabijheid groen en/of water.
- Recreatie
  - toename dagrecreatie;
  - hogere waardering dagtochten;
  - toename verblijfsrecreatie.

Natuur

- Uitgespaarde investeringskosten Rode Lijstsoorten.
- Biodiversiteit: Niet-gebruikswaarde natuur.

Landbouw

- Saldo opbrengsten gewassen van hoge elementen langs de akkers: windbescherming (+) minus schaduwwerking (-).
- Baten van schaduwwerking voor vee.
- Minder gebruik pesticiden door natuurlijke plaagonderdrukking.
- Rijkere bodemleven onder groen-blauwe elementen levert meer nutriënten langs natuurlijke weg en bespaart op kunstmest.

Natuurproducten

- Rietooft bij oeverbeplanting.
- Wild en vis

Overig

- Bereikbaarheid wordt vergroot door wandel- en fietspaden. Reductie van reistijden.
- Niet gebruikswaarde cultuurhistorie en landschap.
- Gezondheid door bewegen in het groen.

Niet opgevoerde baten

- Saldo uitgespaarde kosten bij slootonderhoud door schaduwwerking hoge elementen: minder waterplanten en algen (+) minus bladval (-).
- Uitgespaarde kosten bij de rioolwaterzuiveringsinstallaties door minder bestrijdingsmiddelen op gewassen.

Van deze baten zijn volgens Witteveen + Bos verreweg de grootste de posten woongenot door groen/blauw, niet-gebruikswaarde cultuurhistorie en landschap, tenminste in sommige gebieden, en hogere waardering dagtochten.

De algemene conclusie van het onderzoek is 'investeren in landschap loont'. Voordat Verburg deze boodschap durfde te omarmen heeft zij eerst het CPB er naar laten kijken. Die concluderen grofweg gezegd dat de methode op zich correct is toegepast, maar dat de numerieke invulling veel valt af te dingen. Het CPB stelt "de informatie die voorhanden is nogal 'optimistisch' geïnterpreteerd is" en "ook zijn sommige kostenposten onderschat en/of vergeten" (CPB notitie 2007/52, 2007).

De overschatting is er vooral bij de opwaardering van de huizenprijzen bij een mooier landschap, dat volgens het CPB gebaseerd is op een misinterpretatie van eerder genoemd Alterra-onderzoek (klopt). De 'vergeten' kosten zijn volgens het CPB vooral te vinden in de negatieve effecten op de toekomstige productiviteit van arbeid en kapitaal in de landbouw (vanwege de inrichting van het platteland als recreatie- en woongebied) en de effecten van het verlies van 100.000 ha landbouwgrond op de toeleverende en verwerkende landbouwindustrie. Het CPB concludeert dat "de kwaliteit en de aard van de gebruikte informatie onvoldoende is om er, in redelijkheid, de conclusie op te baseren dat 'investeren in landschap loont'".

c) Pragmatische aanpak

Beide voorgaande aanpakken hebben een theoretische basis en vaste protocollen, inclusief terminologie. Er zijn echter ook veel studies die een veel pragmatische aanpak volgen om de economische betekenis van natuur, groen of landschap op te sporen. Zij zijn ook zonder uitzondering partieel. Voorbeelden zijn te vinden in het waardeverhogend effect van de nabijheid van groen (en water) op de prijzen van woningen (diverse onderzoeken van Jan Vreke, Frank Veeneklaas, Joke Luttik en Jan Bervaes, Alterra en Van Leeuwen van het LEI), bij Alterra via *hedonic pricing* (bij het LEI door makelaars te bevragen) en van belang voor recreatie(bedrijven). Onder andere: Jongeneel *et al* (2005), Bade *et al.*, (2000), Wijnen *et al* (2002), Luttik *et al* (2007), & Berends en Vreke (2002). De laatste hebben een regionale input-output analyse toegepast

Inzet van de natuur voor waterbeheer (bijvoorbeeld vasthouden en zeewering) met kostenbesparende effecten is ook een veld waar economisch voordelen zijn te behalen. Traditioneel is de economische betekenis onderkend van de filtratiefunctie van natuur (en extensief beheerde landbouwgrond) ten behoeve van drinkwaterwinning uit grondwater (onder andere De Blaij en Reinhard, 2008).

3. Groen en gezondheid/welzijn

Zie Vreke *et al* (2006) voor een studie naar de relatie overgewicht bij kinderen en groen.

a) Lopend WOT-onderzoek

Sjerp de Vries en anderen zijn voor de WOT (OO) bezig met onderzoek naar relaties tussen de aanwezigheid van groen in de buurt enerzijds en (zelfgerapporteerde) gezondheid en zorgconsumptie anderzijds. Het gaat om de volgende zaken.

- Relatie groen en zelfgerapporteerde gezondheid;
- Relatie gezondheid en zorgconsumptie;
- Relatie gezondheid en uitval;
- Totale vermeden kosten zorgconsumptie en uitval.

Een tweede lopend onderzoek van Sjerp de Vries betreft de vraag of in hoe die relatie tussen de hoeveelheid groen in de woonomgeving en gezondheid precies tot stand komt en in welke mate zij oorzakelijk van aard is. In dit project gaat het om het nader specificeren van welk type groen voor welke bevolkingsgroep bepaalde gezondheids- en welzijnseffecten zou kunnen bewerkstelligen. Redenerend vanuit een aantal vrij algemeen veronderstelde mechanismen achter de relatie natuur – gezondheid worden hypothesen geformuleerd ten aanzien van het type groen dat, inclusief bijbehorende randvoorwaarden, met name relevant zou zijn. Waar mogelijk worden deze hypothesen middels secundaire data-analyse getoetst.

b) Vitamine G (=Groen) projecten

Op initiatief van de RMNO is een programma gestart over de invloed van groen op de gezondheid (Van Dillen *et al*, in voorbereiding). Het gaat om vijf projecten, zie www.nivel/projecten/vitaminag. Het programma loopt dit jaar af. Alterra doet in samenwerking met het gezondheidsonderzoeksinstituut NIVEL verschillende projecten (Sjerp de Vries, Agnes van den Berg, Sonja van Dillen, e.a.). Eén daarvan betreft een uitgebreid enquête-onderzoek in 80 buurten naar de relatie tussen groen en gezondheid, welzijn en veiligheid. In elk van de 80 buurten zijn 100 enquêtes uitgezet (bruikbare respons circa 20%) en is een bezoek afgelegd om de groen-situatie op te nemen.

Literatuuroverzicht, voornamelijk onderzoek van Wageningen UR

- Aalbers, C.B.E.M. (2003). Veel te winnen door samenwerking aan openbaar groen in de stad. Greenscom: veertien Europese ervaringen. Groen 59 (6), p. 32-41.
- Aalbers, C.B.E.M. en V. Bezemer (2005). Bewonersinbreng in groen; participatief onderzoek van buurtgroen in Osdorp en Deelgemeente Noord en de basis voor samenwerking met bewoners. Rapport 1187, Alterra, WUR, Wageningen.
- Aalbers, C.B.E.M., T. Ekamper, S. Tjallingii en M. van den Top (2002). The Utrecht Houten case study, Greenscom Workpackage 4, april 2002. Alterra, WUR, Wageningen, pp. 55-84.
- Aalbers, C.B.E.M., A. Haars en E.M.V. de Ruiter. (2006), Lessen in vertrouwen. Bewoners participeren in planvorming voor het Botteskerkpark, Amsterdam-Osdorp. Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte, Wageningen.
- Aarts, N. (2004), 'Communicatiewetenschappelijke kijk op verantwoordelijkheid voor natuur', in: Overbeek, G. en S. Lijmbach (red.), Medeverantwoordelijkheid voor natuur, Wageningen: Wageningen Academic Publishers p. 71-86.
- Bade, T., E.J., Bos, H. Koolen, C. Moritz, M. Mulder, P. de Putter, Geldstromen verbonden met natuur, bos en landschap: de Brabantse Biesbosch en de Utrechtse Heuvelrug, KPMG en LEI De Meern/Den Haag, 2000.
- Bakker, E. de en H. Dagevos Op weg naar een nieuw natuurverhaal, Den Haag, LEI, 2006, Rapport 7.06.08.

- Bakker, E. de en G. Overbeek (2005), Van passiviteit naar passie: een rijkdom aan drijfveren voor natuurbeleid, Den Haag: LEI, Wageningen UR.
- Becker, J.W., A. van de Broek, P. Dekker en M. Nas (1997). Publieke opinie en milieu. Een verkenning van het sociale draagvlak voor het milieubeleid op grond van survey-gegevens. SCP, Rijswijk.
- Berends, H. & F.R. Veeneklaas (2003), Mensen en natuur: kunnen we die relatie meten?, Planbureaustudies nr. 7. Natuurplanbureau, Wageningen: vestiging Wageningen.
- Berends, H. & J. Vreke (2002). De rol van bos en natuur in de Achterhoek en in de Kempen. Alterra rapport 487. Wageningen. 108 blz.
- Bervaes, J.C.A.M. & J. Vreke (2004). De invloed van groen en water op de transactieprizen van woningen. Alterra-rapport 959. Wageningen.
- Blaeij, A.T. de en A.J. Reinhard (2008). Een waterpark als alternatief; MKBA aanleg multifunctioneel helofytenfilter op Waterpark Het Lankheet Auteurs: Den Haag, LEI, 2008, Rapport 2008-061
- Blaeij, A. de, W. Geertsema en M. van der Heide (2008). Ecologie en economie in het Friese Merengebied; Een Ruimtelijke, Interactieve en Transdisciplinaire Afwegingsmethode (RITAM), Den Haag, LEI, 2008, Rapport 2008-012
- Borgstein, M.H. en H.C. Hofsink Landelijk gebied De Venen; Een verkenning van bewonerswensen Den Haag, LEI, 2003, Rapport 7.03.11
- Bos, E.J. (2003). De economische waardering van natuur en milieu in projectevaluaties; Naar een natuurinclusieve MKBA Den Haag, LEI, 2003, Rapport 4.03.07
- Bos, E.J. (2004). De economische waardering van de effecten van infrastructuur op natuur; Casestudie Rondje Den Haag, LEI, 2004, Rapport 4.04.02
- Bos, E.J. en M.G.A. van Leeuwen (2001). Ontwikkeling van een instrumentarium voor het bepalen van regionaal-economische effecten van landinrichtingsprojecten; Illustratie aan de hand van de case 'het Kuindermeer' Den Haag, LEI, 2001,
- Bos, E.J., P.J. Rijk, A.J. Reinhard en A. Gaaff (2008). Maatschappelijke kosten-batenanalyse van wandelen op boerenland; Met indicatieve cases 'Het Land van Wijk en Wouden' en 'de Hoeksche Waard' Auteurs: Den Haag, LEI, 2008, Rapport 4.07.01
- Bosch, N. ; Gadet, J. ; Montvoort, J. van (2003). Gemeente Amsterdam (Amsterdam) Dienst Ruimtelijke Ordening Planteam WVS, Recreatiewensen van Zaandammers en Oostzaners : een inventarisatie van de recreatiewensen en -mogelijkheden in de gebieden van Staatsbosbeheer rond Zaandam en Oostzaan 2003 Amsterdam : Dienst Ruimtelijke Ordening.
- Bosch, F. van den (2007). Draagvlak voor het Natura 2000 gebiedenbeleid. Onder relevante betrokkenen op regionaal niveau. WOT-werkdocument 55. WOT Natuur & Milieu, Wageningen.
- Boer, T. A. d. & R. Schulting (2002). Zorg(en) voor natuur. Draagvlak voor natuur en natuurbeleid in 2001. Alterra Research Instituut voor de Groene Ruimte. Wageningen.
- Bommel, S. van, M.N.C. Aarts en E. Turnhout (2006), Over betrokkenheid van burgers en hun perspectieven op natuu., WOT-rapport 21. WOT Natuur & Milieu, Wageningen.
- Bommel, S. van, E. Turnhout, M.N.C. Aarts en F.G. Boonstra (2008). Policy makers are from Saturn,...Citizens are from Uranus... ; Involving citizens in environmental governance in the Drentsche Aa area. WOT-rapport 78, WOT Natuur & Milieu, Wageningen.
- Buijs, A.E. (2000). Natuurbeelden van de Nederlandse bevolking. Landschap 17 (2000), 2, 97-112.
- Buijs, A.E. en P. Filius (1998), Natuurbeelden in de praktijk. De invloed van natuurbeelden en natuurvisies op gedrag en mening over het beleid, Wageningen: IBN-DLO.
- Buijs, A. E. & C. M. Volker (1997). Publiek draagvlak voor natuur en natuurbeleid. DLO-Staring Centrum. Wageningen.
- Buijs, A.E. (2009). Lay people's images of nature: comprehensive frameworks of values, beliefs, and value orientations. *Society & Natural Resources* 22 (5): 417 - 432.
- Buijs, A.E. M.H.G. Custers en F. Langers (2007). Natuur door andere ogen bekeken. De natuurbeleving van allochtonen en jongeren. WOT-studie 5. WOT Natuur & Milieu, Wageningen.

- Buijs, A.E., B.H.M. Elands en F. Langers (2009). No wilderness for immigrants: Cultural differences in images of nature and landscape preferences. *Landscape and Urban Planning* 91 (3). - p. 113 - 123.
- Buijs, A.E., A. Fischer, P. Lisievici, N. Marcelová, D. Rink, J. Sedláková, I. Tátrai & J. Young (2006). Deliberative events: approaches to assess public attitudes to biodiversity and biodiversity management. ALTER-Net Deliverable: 1.R5.D4.
- Buijs, A.E., F. Langers en S. de Vries (2006), Een andere kijk op groen. Beleving van natuur en landschap in Nederland door allochtonen en jongeren, Rapport 24, Wageningen: MNP, WOt Natuur & Milieu.
- Buizer, M. (2004), 'Bestuurskundige kijk op verantwoordelijkheid voor natuur', in: Overbeek, G. en S. Lijmbach (red.), *Medeverantwoordelijkheid voor natuur*, Wageningen: Wageningen Academic Publishers p. 87-100.
- Costanza, Robert *et al.*, "The value of the world's ecosystem services and natural capital." *Nature* 387, 253 - 260 (15 May 1997).
- CPB notitie 2007/52 (6 aug. 2007), Investeren in het Nederlandse landschap. Opbrengst: geluk en euro. Den Haag. 18 blz.
- Dagevos, H. en K. Breedveld (2004), 'Sociologische kijk op verantwoordelijkheid voor natuur', in: Overbeek, G. en S. Lijmbach (red.), *Medeverantwoordelijkheid voor natuur*, Wageningen: Wageningen Academic Publishers p. 101-120.
- Duineveld, M. en R. Beunen (2006). Draagvlak: 1.130.000 hits; een kritische beschouwing van een populair begrip. *Wageningen Studies in planning, analyse en ontwerp*, nr. 8. Wageningen Universiteit, Wageningen.
- Dillen, Sonja van (in prep.). Effecten van groen op gezondheid, welzijn en veiligheid. Post-doc onderzoek Alterra.
- Elands, B. (2004). 'Nature for people' policy: love of the common people. In: WSBV Sylvatica (ed.), *Political ecology: how can different nature perceptions reflect upon policy? Proceedings of the Symposium 'Political Ecology' Wageningen, the Netherlands, 17 november 2004*, p.48-55.
- Elands, B.H.M. & C.S.A. van Koppen (2007). Indicators for the 'Convention on biodiversity 2010'. Public awareness and participation. Werkdocument 53/12. Wageningen, WOT Natuur & Milieu.
- Elands, B.H.M., R. van Marwijk, R. Jochem, R. Pouwels, T.A. de Boer (2005). *Natuur in Nederland: recreatie en biodiversiteit in balans. Een modelstudie naar recreatiekwaliteit*. Alterra-rapport 1220. Wageningen.
- Filius, P., A.E. Buijs & C.M. Goosen (2000). *Natuurbeleving door doelgroepen. Waarden en wensen van jagers, sportvissers, vogelwerkgroepleden en vrijwilligers in het landschapsbeheer*. Rapport 104. Alterra, Wageningen.
- Floor, L. en I. Salverda (2006). *Zelforganisatie in het landelijk gebied: signalen uit de praktijk*. Wageningen UR, Wageningen.
- Gaaff, Aris, Marieke Strookman en Stijn Reinhard (2003). *Kosten en baten van inrichtingsvarianten van het Apeldoorns Kanaal*. LEI-rapport 4.03.08, Den Haag
- Gaaff, Aris, Marieke Strookman en Stijn Reinhard (2004). *Kosten en baten van alternatieve inrichtingen van de Horstermeerpolder*. LEI- Rapport 4.03.09, Den Haag
- Gonlag, M. & J. Schravasande-Gardei (2005). *Images of nature: a cultural analysis of nature images between New England (USA) and the Netherlands*. MSc Thesis, Wageningen University, Wageningen.
- Hart, E. de en J. de Hart, *Maatschappelijke organisaties in beeld* (2008). Grote ledenorganisaties over actuele ontwikkelingen op het maatschappelijk middenveld, SCP, Den Haag, 2008
- Heide, M. van der, E. Bos, J. Vreke (2006). *Analyseren en evalueren van beleidsmaatregelen met effect op natuur en milieu*. WOt studie 3. WOT Natuur & Milieu, Wageningen.
- Heijden, N. van der en W. Smit (2006). *Draagvlak Natuur- en Milieu Educatie; eindrapportage van een enquête onder 1000 burgers en twee panelbijeenkomsten*. Onderzoek en Adviesgroep QA+ Questions, Answers and More B.V., Den Haag

- Hubeek, F.B., F.A. Geerling-Eiff, S.M.A. van der Kroon, J. Vader en A.E.J. Wals (2006). Van adoptiekip tot duurzame stadswijk; Natuur- en milieueducatie in de praktijk. WOt-rapport 18. WOT Natuur & Milieu, Wageningen.
- Jacobs, M. (2004), 'Grenzeloos gruttogenoegen', in: Overbeek, G. en S. Lijmbach (red.), Medeverantwoordelijkheid voor natuur, Wageningen: Wageningen Academic Publishers p. 45-54.
- Jansen, M., J.W. te Kloeze, J.L.M. van der Voet (1996). Het recreatief gebruik van het Nationale Park De Hoge Veluwe. Rapport nr. 45 Werkgroep Recreatie en Toerisme. Wageningen: Landbouwwuniversiteit Wageningen
- Rood en groen : het combineren van verstedelijking en natuur in de praktijk. Wageningen: Werkdocument/Planbureau-werk in uitvoering (2003/12) Natuurplan-bureau, Wageningen.
- Jökövi, E.M. ; Bervaes, J. ; Böttcher, S. (2002). Recreatief gebruik van groene bedrijventerreinen : een onderzoek onder werknemers en omwonenden. Wageningen : Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte
- Jongeneel, R., Slangen, L., Bos, E., Koning, M., Ponsioen, T., Vader, J (2005)., De effecten van natuurprojecten op d economie: financiele en economische analyse van kosten en baten, Wageningen UR, Leerstoelgroep Agrarische Economie en Plattelandbeleid, LEI, Wageningen, juni 2005
- Keulartz, J. en C. van der Weele (2004), 'Hé, jij daar, met dat rode jack', in: Overbeek, G. en S. Lijmbach (red.), Medeverantwoordelijkheid voor natuur, Wageningen: Wageningen Academic Publishers p. 121-142.
- Klijn, J.A., A.E. Buijs, H. Dijkstra, J. Luttik en F.R. Veeneklaas (2000). De vergeten waarden van natuur en landschap. Gebruik en beleving in geld en gevoel. Essay Jaarboek 1999 Staring Centrum. 47 blz.
- Klijn, J.A. (red.) (1999). De gebruikswaarde van biodiversiteit. De betekenis van biodiversiteit voor een aantal gebruiksfunctie en economische sectoren in Nederland. Staring Centrum rapport 672, Wageningen. 161 blz.
- Klundert, B. van de (2004). 'Medeverantwoordelijkheid tussen zelfdiscipline en zelfsturing, tussen verheven en triviaal, tussen middel en doel', in: Overbeek, G. en S. Lijmbach (red.), Medeverantwoordelijkheid voor natuur, Wageningen: Wageningen Academic Publishers p. 55-70.
- Klundert, B. van der (2007). Draagvlak kan geen doel van natuurbeleid zijn. In: Buijs, A.E., M.H.G. Custers & F. Langers (2007). Natuur door andere ogen bekeken. WOt-studie 5. Wageningen: WOt Natuur & Milieu, pp. 17-22.
- Koppen, C.S.A. (2002). Echte natuur: een sociaaltheoretisch onderzoek naar natuurwaardering en natuurbescherming in de moderne samenleving. Wageningen: Proefschrift Wageningen Universiteit.
- Koppen, K. [C.S.A.] van (2007). Jongeren en allochtonen als uitdaging voor NME. In: Buijs, A.E., M.H.G. Custers & F. Langers (2007). Natuur door andere ogen bekeken. WOt-studie 5. Wageningen: WOt Natuur & Milieu, pp. 63-66.
- Protecting nature : organizations and networks in Europe and the USA Cheltenham [etc.] : Elgar 2007.
- Koppen, K. [C.S.A.] van en G. Spaargaren (2004). 'Natuurgebruik; medeverantwoordelijkheid voor natuur via productie- en consumptieketens', in: Overbeek, G. en S. Lijmbach (red.), Medeverantwoor-delijkheid voor natuur, Wageningen: Wageningen Academic Publishers p. 165-178.
- Leeuwen, M. van (1997). De meerwaarde van groen voor wonen. Een regionale analyse. LEI mededeling 576, Den Haag.
- Leneman, H., M.A.H.J. van Bavel, H. van Blitterswijk, M. van Wijk en G.S. Venema (2004). Functieverandering van landbouw naar natuur; Naar een grotere deelnamebereidheid van particulieren Den Haag, LEI, 2004, Rapport 7.04.07
- Leroy, P. en J. Gersie (2004), 'Een historisch tegendraadse ambitie: de vermaatschappelijk van het natuurbeleid in Nederland', in: Overbeek, G. en S. Lijmbach (red.), Medeverantwoordelijkheid voor natuur, Wageningen: Wageningen Academic Publishers p. 23-44.

- Levelink, P. en P. Nijhoff (2004), 'Markt voor natuur', in: Overbeek, G. en S. Lijmbach (red.), Medeverantwoordelijkheid voor natuur, Wageningen: Wageningen Academic Publishers p. 143-164.
- LNV (2007). Investeren in het Nederlandse Landschap. Opbrengst: geluk en euro's.
- LNV (2007). Kengetallen Waardering Natuur, Water, Bodem en Landschap. Hulpmiddel bij MKBA's, eerste editie.
- Luttik, J. & M. Zijlstra (1997). Woongenot heeft een prijs. Staring Centrum rapport 562. Wageningen.
- Luttik, J., F.R. Veeneklaas, A.E. Buijs, J.A. Klijn (1999). Natuur als Consumptiegoed. Natuur als bron van fascinatie, ontspanning, schoonheid, rust, vrijheid en andere immateriële behoeften. Alterra-rapport 673, Wageningen.
- Luttik J., F.R. Veeneklaas, J. Vreke, T.A. de Boer, L.M. van den Berg, P. Luttik (dec. 2007). Investeren in landschap. De toekomstige vraag naar mooie landschappen om in te wonen, te werken en te ontspannen WOt-werkdocument 75. WOT Natuur & Milieu, Wageningen. 64 blz.
- Maarel, E. van der & P.L. Dauvelier (1978). Naar een Globaal Ecologisch Model voor de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland. Min. van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, Den Haag.
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. 2000. Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur. Nota natuur, bos en landschap in de 21e eeuw. Den Haag: Ministerie van LNV.
- Mulder, S., D. Verhue en M. Adriaansen (2005) Wat is het milieu ons waard? De acceptatie van milieubeleid en milieumaatregelen, TNS NIPO.
- Nas, M., P. Dekker en C. Hemmers (1997). Maatschappelijke organisaties, publieke opinie en milieu. SCP, Rijswijk.
- Overbeek, G. [M.M.M.] en S. Lijmbach (red.) (2004), Medeverantwoordelijkheid voor natuur, Wageningen: Wageningen Academic Publishers.
- Overbeek, M.M.M. en T.A. Selnes (2002). Maatschappelijk en bestuurlijk draagvlak voor landschapsontwikkeling op lokaal niveau. Den Haag, LEI, 2002, Rapport 7.02.12
- Overbeek, M.M.M., B.N. Somers & J. Vader (2008). Landschap en burgerparticipatie. Rapport 65, Wageningen: WOt Natuur & Milieu
- Overbeek, G. [M.M.M.] & J. Vader (2008). Genieten van landschap en ervoor zorgen. Rapport 7.08.01. Den Haag: LEI.
- Overbeek, M.M.M., J. Vader en M. van der Elst Nieuwkomers in het landelijk gebied, Den Haag, LEI, 2007, Rapport 7.07.03
- Overbeek, M.M.M., S. vd. Kroon, H. Leneman & N. Somers Landeigenaren in Nationale Landschappen, Den Haag, LEI, 2006, Rapport 7.06.07
- Reneman, D., M. Visser, E. Edelmann en B. Mors (1999). Mensenwensen. De wensen van Nederlanders ten aanzien van natuur en groen in de leefomgeving. Hilversum, Intomart, Reeks Operatie Boomhut, nummer 6.
- Ruiter, E.M.V. de & C.B.E.M. Aalbers (2005); 10 Rotterdammers, 118 foto's, onderzoek naar de waardering en beleving van groen onder bewonersgroepen in de deelgemeente Rotterdam-Noord. In opdracht van de Dienst Sport en Recreatie, Gemeente Rotterdam. Rapport 1221, Alterra, WUR, Wageningen.
- Slangen, L. (1994). De financiële en economische aspecten van het NBP. Wageningen Universiteit.
- Smit, W. P. Jansen, C.S.A. van Koppen, M. Bulten, M.L.C. Damen en C. Custers (2006). Hoe duurzaam is NME? Een explorerend kwantitatief onderzoek naar langetermijneffecten van Natuur- en Milieueductatie op basisscholen. Stichting Veldwerk Nederland en Universiteit Utrecht
- Sollart, K. (2004). Effectiviteit van het Natuur- en Milieu-Educatiebeleid. Planbureau-rapport 17, Natuurplanbureau, Wageningen.
- Sollart, K.M. en J. Vreke (2008). Het faciliteren van natuur- en milieueducatie in het basisonderwijs. NME-ondersteuning in de provincies. WOt-werkdocument 102. WOT Natuur & Milieu, Wageningen.

- Somers, N., S. van der Kroon en G. Overbeek (2004), Nieuwe natuurlijke partners: Partners voor het natuurbeleid?, Den Haag: LEI, Wageningen UR
- Somers, N., S. van der Kroon, G. Overbeek (2004). Hoe vreemd is natuur in Nederland. Natuurbeelden van allochtonen. LEI, Den Haag.
- Somers, N., S. van der Kroon en G. Overbeek (2005). Hoe vertrouwd wordt natuur in Nederland?; Allochtonen actief in en met natuur Auteurs Den Haag, LEI, 2005, Rapport 7.05.04
- Sijtsma, S. & D. Strijker (1995). Effectanalyse EHS, Stichting REG, RUG, Groningen.
- Veeneklaas, F.R., N. van den Eeden, H.J. Hekhuis, J. Luttik, C.M. Volker & G.J. Zweegman (projectgroep EENDD) (1997). Draagvlak en doeltreffendheid van het natuurbeleid. Syntheserapport. Wageningen: DLO-Staring Centrum. Rapport 593.
- Volker, C.M., A.E. Buijs en M. Pleijte (1998). Vrijwilligerswerk voor natuur en landschap. SC-DLO rapportnr. 625, Wageningen.
- Volker, C.M., A.E. Buijs, P. Filius, N. van den Eeden, H.J.W. Oosterveld (1998). Draagvlak voor de natuur. Beelden, context en instrumenten. Wageningen: IBN-DLO / LEI-DLO / SC-DLO.
- Vreke, J. & F.R.Veeneklaas (1997). Economische kosten-batenanalyse van de Ecologische Hoofdstructuur, Staring Centrum rapport 554, Wageningen.
- Vreke J., J.L. Donders, F. Langers, I.E. Salverda, F.R. Veeneklaas (2006). Potenties van groen! De invloed van groen in en om de stad op overgewicht bij kinderen en op het bonden van huishoudens met midden- en hoge inkomens aan de stad, Alterra rapport 1356, Wageningen.
- Vries, S. de, J. Maas, H. Kramer (2009). Effecten van nabije natuur op menselijk welzijn. Mogelijke mechanismen achter de relatie tussen groen in de woonomgeving en gezondheid. WOT-rapport 91. WOT Natuur & Milieu, Wageningen.
- Vries, S. de, J. Vreke & J. Maas (in prep.), Groen, gezondheid en geld. De economische betekenis van de gezondheidsbaten van natuur in de woonomgeving; een verkenning.
- Wijnen, W. J. Hofsink, E. Bos, C. van der Hamsvoort & L. de Svoornin Lohman (2002). Baten en kosten van natuur: Een regionale analyse van het Roerdal. rapport nr. 4.02.09. LEI, Den Haag, 2002.
- Witt, A. de (2005), Van vervreemding naar verantwoordelijkheid. Over jongeren en natuur, Nijmegen: Radboud universiteit.
- Witteveen+Bos i.s.m. de Stichting Recreatie (2007). Maatschappelijke Kosten-batenanalyse Investeren in Landschap.
- Witteveen+Bos en LEI (2003). De blauwe, groene en agrarische kosten en baten van de deltametropool - bijdrage aan de MKBA Deltametropool. Concept 2 dd 14 nov. 2003
- Wolthuis, M., D.J. Stobbelaar, K. van Koppen (2007). Mensen over bomen. Rapport 234. Wageningen: Wetenschapswinkel Wageningen UR.
- Woerkum, M. van (2006). Al doende telt men; vrijwilligers in de Monitor Kleine Landschapselementen. AV-scriptie Bos- en Natuurbeheer, Wageningen Universiteit.

Bijlage 6 Missies volgens de 47 organisaties

Om een beeld te krijgen van de organisaties wat de aard van de betrokkenheid bij natuur en landschap betreft, is de deelnemers aan de enquête gevraagd kort de eigen missie of doelstelling te omschrijven. De antwoorden op deze vraag zijn gerubriceerd aan de hand van thema's of trefwoorden die worden genoemd (zie tabel B 6.1). Aangezien deze vraag soms heel kort met één zin, soms heel uitgebreid is beantwoord, is ook de naam van de organisatie meegenomen in de analyse.

Tabel B 6.1 Missie volgens de 47 organisaties gerubriceerd aan de hand van trefwoorden

Missie/naam	aantal organisaties*
natuur / ecologie	27
agrarische natuur	8
specifiek deel van natuur: n het wild levende zoogdieren / reptielen. amfibieën, en vissen / entomologie / vlinders en libellen / weidevogels / in het wild levende vogels	6
(cultuur/agrarisch)landschap	24
milieu: / duurzaam / leefomgeving	15
cultuurhistorie / cultuurhistorisch erfgoed / cultuurhistorische objecten	10
behoud	19
beheer / onderhoud / natuurbeheer / faunabeheer	17
agrarisch beheer	4
herstel	7
ontwikkeling	10
inrichting	3
verwerven / aankoop	4
exploitatie	1
recreatieve (ontsluiting)	4
samenwerken met/steunen:	
– (collega)organisaties	6
– lokale gemeenschappen en burgers / bedrijven / overheden/gemeenten en/of boeren	3 / 2 / 4 / 1 3
– samen met/ondersteunen onderwijs/kindercentra	1 / 1
– ondersteunen/trainen zorginstellingen / recreatiebedrijven	5 / 1
– samen met/ondersteunen/trainen vrijwilligers / beroepskrachten	
lobbyen/beïnvloeden:	
– publieke opinie/belangengroeperingen	2
– overheden/gemeenten en beleid / politiek	4
– bedrijven	2
– publieke opinie/pers/onder de aandacht brengen	5

draagvlak /kennis houding en gedrag/ handelingsperspectieven/ bewustwording publiek/ betrekken mensen/ betrokkenheid bewoners/ betrekken allochtonen/bevorderen besef van verantwoordelijkheid/belangstelling en begrip/stimulering waardering/op positieve manier onder de aandacht brengen/mens en natuur met elkaar in contact brengen	13
beleving: beleven (kamperen)	6
educatie / voorlichting / communicatie	6
belangenbehartiging: - belangenbehartiging (economisch, maatschappelijk) / leefbaarheid/inkomsten / economie	7 / 4
koepelorganisaties	3
onderzoek / kennis (vermeerdering/overdracht)	9
overig: acties/juridische procedures / compacte steden / kamperen / stilte / duurzame bron van inkomsten/leefbaarheid/maatschappelijke doelen (2) / geestelijk en lichamelijk welzijn mens / openstellen gebied, recreatieve ontsluiting / (42: naar beleving?) / recreatie / allochtonen betrekken (naar draagvlak?) / integratieproces	

* de vraag is door 47 organisaties beantwoord

Bijlage 7 Overzicht van de Vroege Vogels Parade in 2007, 2008 en 2009

(Aantal leden zijn tot 1000 vermeld, daarna alleen de namen van de organisaties. In 2009 zijn de leden van de 12 landschappen bij elkaar opgeteld)

Naam	Aantal leden 2009	aantal leden 2008	aantal leden 2007
Wereld Natuur Fonds	910 000	927 000	935 000
Natuurmonumenten	830 000	882 000	881 000
Greenpeace	520 000	547 475	570 000
De 12 landschappen*	302 937		
Dierenbescherming	202 366	195 368	197 383
International Fund for Animal Welfare (NL)	174 461	194 361	193 755
Vogelbescherming	152 007	147 485	137 350
Stichting AAP	119 847	108 782	89 109
World Society Protection Animals (NL)	113 128	94 869	97 122
Milieudefensie	78 767	88 139	94 384
Zeehondencreche Pieterburen	62 549	61 413	59 614
Zuid-Hollands Landschap	*	57 575	56 439
Proefdiervrij	53 499	54 483	53 527
Landschap Noord-Holland	*	47 842	44 397
Waddenvereniging	44 350	43 900	44 300
Geldersch Landschap & Kastelen	*	41 936	42 664
Brabants Landschap	*	33 228	33 520
Fietsersbond	33 032	30 608	30 678
NIVON	29 023	31 020	31 168
Bont Voor Dieren	28 902	28 300	28 021
Bond Friese Vogelbesch. Wachten	24 429	25 278	26 125
Biologica *	24 291	26 632	26 930
It Fryske Gea	*	23 021	24 075
Utrechts Landschap	*	22 841	23 155
Wakker Dier	19 651	19 821	19 655
IVN	18 890	18 794	16 997
Limburgs Landschap	*	18 164	17 888
Groninger Landschap	*	17 565	16 964
Drents Landschap	*	15 069	15 010
Varkens In Nood	16 946	13 931	12 222
PeTA (NL)	15 459	15 727	15 282
Comité AntiStierenvechten (CAS Int.)	12 732	13 124	14 836
Een Dier Een Vriend	12 352	13 512	12 874
Zeeuws Landschap	*	11 313	11 369
Landschap Overijssel	*	10 353	10 528
Flevo-landschap	*	9 777	9 702

Naam	Aantal leden 2009	aantal leden 2008	aantal leden 2007
Ecomare	9 703	8 821	8 070
Partij voor de Dieren	9 585	7 999	6 693
KNNV	8 541	8 560	8 466
Organisatie voor Duurzame Energie **	8 432	7 594	7 594
Wildzoekers	7 581	6 878	5 812
SOVON Vogelonderzoek	7 167	7 042	6 693
Goois Natuur Reservaat	6 575	6 653	6 787
De Kleine Aarde	6 813	7 608	6 978
Vlinderstichting	5 761	5 547	5 354
Stichting Natuur & Milieu	5 540	4 943	6 259
Faunabescherming	5 296	5 371	5.308
A.V. Natuurbescherming 's Gravenhage	5 200	5 421	5 500
Vrienden van de Olifant	4 923	5 019	6 876
Ver. Nederlands Cultuurlandschap	4 768	5 006	5 139
Otterstation & Vrienden v.d. Otter	4 459	4 631	4 822
Nederlandse Vegetariërsbond	4 118	4 045	3 866
Hondenbescherming	3 584	3 998	4 031
Alertis	3 947	3 854	3 942
Stichting WereldAsielen	3 853	3 571	2 589
Bomenstichting	3 458	3 787	3 800
Compassion In World Farming	3 304	3 398	3 571
Gered Gereedschap	3 220	2 971	2 690
Zoogdiervereniging VZZ	3 002	2 600	2 400
SBNL Part. en Agr. Natuurbeheer ***	2 936	3 328	3 390
Goede Waar & Co	2 833	3 216	3 340
Kustvereniging EUCC	2 731	3 081	3 062
Politie Dieren- en Milieubescherming	2 320	2 359	2 554
Vereniging van Milieuprofessionals	1 979	2 031	2 056
Biologisch-Dynamische Vereniging	1 959	1 900	1 969
IJsselmeervereniging	1 818	1 889	1 988
Stichting Stro	1 645	1 780	2 250
St. Schildpaddencentrum Nederland	1 888	1 739	1 622
RAVON Reptielen, Amfibieën & Vissen Onderzoek	1 755	1 559	1 247
Stichting Zeldzame Huisdierrassen	1 704	1 710	1 762
Het Veluws Hert	1 675	1 600	1 600
Sophia Vereniging tot Besch. van Dieren	1 618	1 258	1 332
Omslag	1 591	1 420	1 408
Club van Tien Miljoen	1 499	1 545	1 575
Werkgroep Roofvogels Nederland	1 391	1 407	1 435
FLORON	1 380	1 400	1 340
Stichting Duinbehoud	1 350	1 547	1 547
Stichting Bos	1 311	1 548	9 783
Natuurhistorisch Genootschap in Limburg	1 327	1 306	1.585

Naam	Aantal leden 2009	aantal leden 2008	aantal leden 2007
European Invertebrate Survey	1 323	1 299	1 292
Ned. Ver. Natuurtoezicht	1 219	1 242	1 239
WISE	1 141	1 241	1 085
Ver. Ecologische Leef- en Teeltwijze	1 091	1 150	1 114
Ned. Jeugdbond voor Natuurstudie	1 042	1 032	1 060
Ver. Beleggers Duurzame Ontwikkeling			
Eur. Centrum voor Eko Agro Toerisme (ECEAT)			
Rechten Voor Al Wat Leeft			
Mycologische (Paddestoelen) Vereniging			
Jongeren Milieu Aktief			
Bring the Elephant Home			
Ned. Entomologische Vereniging			
Ned. Dendrologische Vereniging			
St. Monkey Business			
Stichting Anemoon			
Nederlandse Malacologische Vereniging			
NecoV Ecologische Vereniging NL-Vlaanderen			
Heimans & Thijssse Stichting			
Ned. Vereniging voor Libellenstudie			
BLWG mossen en korstmossen			
Stichting Robinia			
St. Reinwater			
Gierzwaluwbescherming Nederland			
Jeugdbond Natuur en Milieustudie			
GreenWish			
Milieukontakt International			
Mondiaal Alternatief			
Koninklijke Ned. Botanische Vereniging			
Bomen Over Leven			
A Rocha			
Primates Helping Primates			
Werkgroep Slechtvalk Nederland			
Vereniging Integrale Bio-Logische Architectuur			
Vrienden van de Galápagos Eilanden			
Artists For Nature Foundation			
Vissenbescherming			
De Noordzee			
Nederlandse Milieugroep Alpen			
TOTAAL	4,01 mln	4,07 mln	4,08 mln

Bron: www.vroegevogels.vara.nl, 2009, 2010

* In 2009 zijn alle Landschappen samengenomen

Bijlage 8 Beleid voor verschillende doelgroepen

Agrariërs niet agrarische grondeigenaren	adviezen kennisoverdracht menskracht opknappen landschapselementen PR projecten (subsidie)regeling
Recreanten	activiteiten bezoekerscentra, netwerken ommetjes in het buitengebied; bootjes routes (routeboekjes), stimuleren projecten
Gezinnen	activiteiten excursies, wandelingen, evenementen pilots in Nederland
Allochtonen	activiteiten mailing benaderen via bestaande netwerken pilots in Nederland en resultaten pilots doortrekken naar andere groepen project klimaatcrisis publiciteit/televisieprogramma's
Jongeren	activiteiten adoptie van gebied rondom school blad lespakketten (aparte) media werkdagen maatschappelijke stages. mailing via methodiek scholen van duurzaamheid (benaderen via bestaande) netwerken NME opzoeken pilots in Nederland projecten publiciteit/televisieprogramma's
Ouderen	werkdagen met nadruk op aspect gezondheid en bewegen netwerken pilots in Nederland projecten

Stedelingen	<p>excursies werkdagen, in natuur en landschap</p> <p>activiteiten</p> <p>mailing</p> <p>benaderen via bestaande netwerken</p> <p>publiciteit/televisieprogramma's</p>
Onderwijs	<p>adoptie van gebied rondom school</p> <p>activiteiten</p> <p>begeleiden, coachen, trainen, bijscholing</p> <p>cursussen en trainingen</p> <p>educatieve programma's</p> <p>kennisoverdracht</p> <p>maatschappelijke stages.</p> <p>NME</p> <p>ontwikkelen van lessen,</p> <p>ontwikkelen van lesmateriaal,</p> <p>organiseren van werkweken.</p> <p>stages</p> <p>via methodiek scholen van duurzaamheid</p> <p>NME</p> <p>werkdagen</p>
Overheid	<p>lobbyen</p> <p>PR</p> <p>kennisoverdracht</p> <p>projecten</p>
Collega-organisaties/ecologen	<p>Als een campagne of idee goed loopt doorschuiven naar</p> <p>betrekken bij het soortenbeleid</p> <p>Kenniscentrum weidevogels</p> <p>kennisoverdracht</p> <p>netwerken</p> <p>projecten</p>

(vraag 32 en 31; output 15; <data doelgroepen.doc>)

Bijlage 9 Uitgevoerde correcties in data vragenlijst

Aantal leden/donateurs niet beantwoord	Respons?	Na correctie
	3	nee
	6	nee
	26	nee
	33	nee
aantal abonnees niet beantwoord	3	nee
	6	nee
	18	nee
	25	nee
	28	nee
	30	nee
	31	nee
	32	nee
	33	nee
	34	nee
	35	nee
	47	nee
aantal sponsors niet beantwoord	2	ja
	6	nee
	15	nee
	18	nee
	25	ja
	26	nee
	28	ja
	30	nee
	32	nee
	35	ja
	36	ja
	47	nee
aantal vrijwilligers niet beantwoord	32	nee
tegenstrijdig beantwoord: sponsors v 25 1a en c t/m g	27	mist
v25 1b		ja
v29		nee
n4	op basis van website	ja
		landelijk
vraag 31 en 32	1, 5, 7, 16, 18, 24, 26, 36, 37, 45	gecombineerd in die gevallen dat een respondent geen doelgroepen aangekruist in vraag 31 maar deze wel benoemd bij het beantwoorden van vraag 32
31_01	37	aangekruist op basis van vraag 32
31_12	37, 47	aangekruist
vraag 14	13, 21, 24, 32	hebben wel karakterisering van abonnees gegeven maar hebben geen abonnees. Deze karakterisering is niet meegenomen in de analyse
	13	idem mbt sponsors

Verschenen documenten in de reeks Werkdocumenten van de Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu vanaf 2007

Werkdocumenten zijn verkrijgbaar bij het secretariaat van Unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, te Wageningen. T 0317 – 48 54 71; F 0317 – 41 90 00; E info.wnm@wur.nl

De werkdocumenten zijn ook te downloaden via de WOT-website www.wotnatuurenmilieu.wur.nl

2007

- 47** *Ten Berge, H.F.M., A.M. van Dam, B.H. Janssen & G.L. Velthof.* Mestbeleid en bodemvruchtbaarheid in de Duin- en Bollenstreek; Advies van de CDM-werkgroep Mestbeleid en Bodemvruchtbaarheid in de Duin- en Bollenstreek
- 48** *Kruit, J. & I.E. Salverda.* Spiegeltje, spiegeltje aan de muur, valt er iets te leren van een andere planningscultuur?
- 49** *Rijk, P.J., E.J. Bos & E.S. van Leeuwen.* Nieuwe activiteiten in het landelijk gebied. Een verkennende studie naar natuur en landschap als vestigingsfactor
- 50** *Ligthart, S.S.H.* Natuurbeleid met kwaliteit. Het Milieu- en Natuurplanbureau en natuurbeleidsevaluatie in de periode 1998-2006
- 51** *Kennismarkt 22 maart 2007; van onderbouwend onderzoek Wageningen UR naar producten MNP in 27 posters*
- 52** *Kuindersma, W., R.I. van Dam & J. Vreke.* Sturen op niveau. Perversies tussen nationaal natuurbeleid en besluitvorming op gebiedsniveau.
- 53.1** *Reijnen, M.J.S.M.* Indicators for the 'Convention on Biodiversity 2010'. National Capital Index version 2.0
- 53.3** *Windig, J.J., M.G.P. van Veller & S.J. Hiemstra.* Indicatoren voor 'Convention on Biodiversity 2010'. Biodiversiteit Nederlandse landbouwhuisdieren en gewassen
- 53.4** *Melman, Th.C.P. & J.P.M. Willemen.* Indicators for the 'Convention on Biodiversity 2010'. Coverage protected areas.
- 53.6** *Weijden, W.J. van der, R. Lewis & P. Bol.* Indicatoren voor 'Convention on Biodiversity 2010'. Indicatoren voor het invasieproces van exotische organismen in Nederland
- 53.7 a** *Nijhof, B.S.J., C.C. Vos & A.J. van Strien.* Indicators for the 'Convention on Biodiversity 2010'. Influence of climate change on biodiversity.
- 53.7 b** *Moraal, L.G.* Indicatoren voor 'Convention on Biodiversity 2010'. Effecten van klimaatverandering op insectenplagen bij bomen.
- 53.8** *Fey-Hofstede, F.E. & H.W.G. Meesters.* Indicators for the 'Convention on Biodiversity 2010'. Exploration of the usefulness of the Marine Trophic Index (MTI) as an indicator for sustainability of marine fisheries in the Dutch part of the North Sea.
- 53.9** *Reijnen, M.J.S.M.* Indicators for the 'Convention on Biodiversity 2010'. Connectivity/fragmentation of ecosystems: spatial conditions for sustainable biodiversity
- 53.11** *Gaaff, A. & R.W. Verburg.* Indicators for the 'Convention on Biodiversity 2010' Government expenditure on land acquisition and nature development for the National Ecological Network (EHS) and expenditure for international biodiversity projects
- 53.12** *Elands, B.H.M. & C.S.A. van Koppen.* Indicators for the 'Convention on Biodiversity 2010'. Public awareness and participation
- 54** *Broekmeyer, M.E.A. & E.P.A.G. Schouwenberg & M.E. Sanders & R. Pouwels.* Synergie Ecologische Hoofdstructuur en Natura 2000-gebieden. Wat stuurt het beheer?
- 55** *Bosch, F.J.P. van den.* Draagvlak voor het Natura 2000-gebiedenbeleid. Onder relevante betrokkenen op regionaal niveau
- 56** *Jong, J.J. & M.N. van Wijk, I.M. Bouwma.* Beheerskosten van Natura 2000-gebieden
- 57** *Pouwels, R. & M.J.S.M. Reijnen & M. van Adrichem & H. Kuipers.* Ruimtelijke condities voor VHR-soorten
- 58** Niet verschenen/ vervallen
- 59** *Schouwenberg, E.P.A.G.* Huidige en toekomstige stikstofbelasting op Natura 2000-gebieden
- 60** Niet verschenen/ vervallen
- 61** *Jaarrapportage 2006.* WOT-04-001 – ME-AVP
- 62** *Jaarrapportage 2006.* WOT-04-002 – Onderbouwend Onderzoek
- 63** *Jaarrapportage 2006.* WOT-04-003 – Advisering Natuur & Milieu
- 64** *Jaarrapportage 2006.* WOT-04-385 – Milieuplanbureaufunctie
- 65** *Jaarrapportage 2006.* WOT-04-394 – Natuurplanbureaufunctie
- 66** *Brasser E.A., M.F. van de Kerkhof, A.M.E. Groot, L. Bos-Gorter, M.H. Borgstein, H. Leneman* Verslag van de Dialogen over Duurzame Landbouw in 2006
- 67** *Hinssen, P.J.W.* Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu. Werkplan 2007
- 68** *Nieuwenhuizen, W. & J. Roos Klein Lankhorst.* Landschap in Natuurbalans 2006; Landschap in verandering tussen 1990 en 2005; Achtergronddocument bij Natuurbalans 2006.
- 69** *Geelen, J. & H. Leneman.* Belangstelling, motieven en knelpunten van natuuraanleg door grondeigenaren. Uitkomsten van een marktonderzoek.
- 70** *Didderen, K., P.F.M. Verdonschot, M. Bleeker.* Basiskaart Natuur aquatisch. Deel 1: Beleidskaarten en prototype
- 71** *Boesten, J.J.T.I., A. Tiktak & R.C. van Leerdam.* Manual of PEARLNEQ v4
- 72** *Grashof-Bokdam, C.J., J. Frissel, H.A.M. Meeuwssen & M.J.S.M. Reijnen.* Aanpassing graadmeter natuurwaarde voor het agrarisch gebied
- 73** *Bosch, F.J.P. van den.* Functionele agrobiodiversiteit. Inventarisatie van nut, noodzaak en haalbaarheid van het ontwikkelen van een indicator voor het MNP
- 74** *Kistenkas, F.H. en M.E.A. Broekmeyer.* Natuur, landschap en de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht
- 75** *Luttik, J., F.R. Veeneklaas, J. Vreke, T.A. de Boer, L.M. van den Berg & P. Luttik.* Investeren in landschapskwaliteit; De toekomstige vraag naar landschappen om in te wonen, te werken en te ontspannen
- 76** *Vreke, J.* Evaluatie van natuurbeleidsprocessen
- 77** *Apeldoorn, R.C. van,* Working with biodiversity goals in European directives. A comparison of the implementation of the Birds and Habitats Directives and the Water Framework Directive in the Netherlands, Belgium, France and Germany
- 78** *Hinssen, P.J.W.* Werkprogramma 2008; Unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu (WOT-04). Onderdeel Planbureaufuncties Natuur en Milieu.
- 79** *Custers, M.H.G.* Betekenissen van Landschap in onderzoek voor het Milieu- en Natuurplanbureau; een bibliografisch overzicht
- 80** *Vreke, J., J.L.M. Donders, B.H.M. Elands, C.M. Goossen, F. Langers, R. de Niet & S. de Vries.* Natuur en landschap voor mensen Achtergronddocument bij Natuurbalans 2007
- 81** *Bakel, P.J.T. van, T. Kroon, J.G. Kroes, J. Hoogewoud, R. Pastoors, H.Th.L. Massop, D.J.J. Walvoort.* Reparatie Hydrologie voor STONE 2.1. Beschrijving reparatie-acties, analyse resultaten en beoordeling plausibiliteit.

2008

- 82 *Kistenkas, F.H. & W. Kuindersma.* Jurisprudentie-monitor natuur 2005-2007; Rechtsontwikkelingen Natura 2000 en Ecologische Hoofdstructuur
- 83 *Berg, F. van den, P.I. Adriaanse, J. A. te Roller, V.C. Vulto & J.G. Groenwold.* SWASH Manual 2.1; User's Guide version 2
- 84 *Smits, M.J., M.J. Bogaardt, D. Eaton, P. Roza & T. Selnes.* Tussen de bomen het geld zien. Programma Beheer en vergelijkbare regelingen in het buitenland (een quick-scan)
- 85 *Dijk, T.A. van, J.J.M. Driessen, P.A.I. Ehlert, P.H. Hotsma, M.H.M.M. Montforts, S.F. Plessius & O. Oenema.* Protocol beoordeling stoffen Meststoffenwet; versie 1.0
- 86 *Goossen, C.M., H.A.M. Meeuwse, G.J. Franke & M.C. Kuypers.* Verkenning Europese versie van de website www.daarmoetikzijn.nl.
- 87 *Helming, J.F.M. & R.A.M. Schrijver.* Economische effecten van inzet van landbouwsubsidies voor milieu, natuur en landschap in Nederland; Achtergrond bij het MNP-rapport 'Opties voor Europese landbouw-subsidies
- 88 *Hinssen, P.J.W.* Werkprogramma 2008; Unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu (WOT-04). Programma 001/003/005
- 90 *Kramer, H.* Geografisch Informatiesysteem Bestaande Natuur; Beschrijving IBN1990t en pilot ontwikkeling BN2004
- 92 *Jaarrapportage 2007.* WOT-04-001 – Koepel
- 93 *Jaarrapportage 2007.* WOT-04-002 – Onderbouwend Onderzoek
- 94 *Jaarrapportage 2007.* WOT-04-003 – Advisering Natuur & Milieu
- 95 *Jaarrapportage 2007.* WOT-04-005 – M-AVP
- 96 *Jaarrapportage 2007.* WOT-04-006 – Natuurplanbureaufunctie
- 97 *Jaarrapportage 2007.* WOT-04-007 – Milieuplanbureaufunctie
- 98 *Wamelink, G.W.W.* Gevoeligheds- en onzekerheids-analyse van SUMO
- 99 *Hoogeveen, M.W., H.H. Luesink, L.J. Mokveld & J.H. Wisman.* Ammoniakemissies uit de landbouw in Milieubalans 2006: uitgangspunten en berekeningen
- 100 *Kennismarkt 3 april 2008; Van onderbouwend onderzoek Wageningen UR naar producten MNP*
- 101 *Mansfeld, M.J.M. van & J.A. Klijn.* "Balansen op de weegschaal". Terugblik op acht jaar Natuurbalansen (1996-2005)
- 102 *Sollart, K.M. & J. Vreke.* Het faciliteren van natuur- en milieueducatie in het basisonderwijs; NME-ondersteuning in de provincies
- 103 *Berg, F. van den, A. Tiktak, J.G. Groenwold, D.W.G. van Kraalingen, A.M.A. van der Linden & J.J.T.I. Boesten.* Documentation update for GeoPEARL 3.3.3
- 104 *Wijk, M.N., van (redactie).* Aansturing en kosten van het natuurbeheer. Ecologische effectiviteit regelingen natuurbeheer
- 105 *Selnes, T. & P. van der Wielen.* Tot elkaar veroordeeld? Het belang van gebiedsprocessen voor de natuur
- 106 *Annual reports for 2007; Programme WOT-04*
- 107 *Pouwels, R. J.G.M. van der Gref, M.H.C. van Adrichem, H. Kuiper, R. Jochem & M.J.S.M. Reijnen.* LARCH Status A
- 108 *Wamelink, G.W.W.* Technical Documentation for SUMO2 v. 3.2.1,
- 109 *Wamelink, G.W.W., J.P. MolDijkstra & G.J. Reinds.* Herprogrammeren van SUMO2. Verbetering in het kader van de modelkwaliteitslag
- 110 *Salm, C. van der, T. Hoogland & D.J.J. Walvoort.* Verkenning van de mogelijkheden voor de ontwikkeling van een metamodel voor de uitspoeling van stikstof uit landbouwgronden
- 111 *Dobben H.F. van & R.M.A. Wegman.* Relatie tussen bodem, atmosfeer en vegetatie in het Landelijk Meetnet Flora (LMF)
- 112 *Smits, M.J.W. & M.J. Bogaardt.* Kennis over de effecten van EU-beleid op natuur en landschap
- 113 *Maas, G.J. & H. van Reuler.* Boomkwekerij en aardkunde in Nederland,
- 114 *Lindeboom, H.J., R. Witbaard, O.G. Bos & H.W.G. Meesters.* Gebiedsbescherming Noordzee, habitattypen, instandhoudingdoelen en beheermaatregelen
- 115 *Leneman, H., J. Vader, L.H.G. Slangen, K.H.M. Bommel, N.B.P. Polman, M.W.M. van der Elst & C. Mijnders.* Groene diensten in Nationale Landschappen- Potenties bij een veranderende landbouw,
- 116 *Groeneveld, R.A. & D.P. Rudrum.* Habitat Allocation to Maximize Biodiversity, A technical description of the HAMBO model
- 117 *Kruit, J., M. Brinkhuijzen & H. van Blerck.* Ontwikkelen met kwaliteit. Indicatoren voor culturele vernieuwing en architectonische vormgeving
- 118 *Roos-Klein Lankhorst, J.* Beheers- en Ontwikkelingsplan 2007: Kennismodel Effecten Landschap Kwaliteit; Monitoring Schaal; BelevingsGIS
- 119 *Henkens, R.J.H.G.* Kwalitatieve analyse van knelpunten tussen Natura 2000-gebieden en waterrecreatie
- 120 *Verburg, R.W., I.M. Jorritsma & G.H.P. Dirckx.* Quick scan naar de processen bij het opstellen van beheerplannen van Natura 2000-gebieden. Een eerste verkenning bij provincies, Rijkswaterstaat en Dienst Landelijk Gebied
- 121 *Daamen, W.P.* Kaart van de oudste bossen in Nederland; Kansen op hot spots voor biodiversiteit
- 122 *Lange de, H.J., G.H.P. Arts & W.C.E.P. Verberk.* Verkenning CBD 2010-indicatoren zoetwater. Inventarisatie en uitwerking relevante indicatoren voor Nederland
- 123 *Vreke, J., N.Y. van der Wulp, J.L.M. Donders, C.M. Goossen, T.A. de Boer & R. Henkens.* Recreatief gebruik van water. Achtergronddocument Natuurbalans 2008
- 124 *Oenema, O. & J.W.H. van der Kolk.* Moet het eenvoudiger? Een essay over de complexiteit van het milieubeleid
- 125 *Oenema, O. & A. Tiktak.* Niets is zonder grond; Een essay over de manier waarop samenlevingen met hun grond omgaan

2009

- 126 *Kamphorst, D.A.* Keuzes in het internationale biodiversiteitsbeleid; Verkenning van de beleidstheorie achter de internationale aspecten van het Beleidsprogramma Biodiversiteit (2008-2011)
- 127 *Dirckx, G.H.P. & F.J.P. van den Bosch.* Quick scan gebruik Catalogus groenblauwe diensten
- 128 *Loeb, R. & P.F.M. Verdonschot.* Complexiteit van nutriëntenlimitaties in oppervlaktewateren
- 129 *Kruit, J. & P.M. Veer.* Herfotografie van landschappen; Landschapsfoto's van de 'Collectie de Boer' als uitgangspunt voor het in beeld brengen van ontwikkelingen in het landschap in de periode 1976-2008
- 130 *Oenema, O., A. Smit & J.W.H. van der Kolk.* Indicatoren Landelijk Gebied; werkwijze en eerste resultaten
- 131 *Agricola, H.J.A.J. van Strien, J.A. Boone, M.A. Dolman, C.M. Goossen, S. de Vries, N.Y. van der Wulp, L.M.G. Groenemeijer, W.F. Lukey & R.J. van Til.* Achtergrond-document Nulmeting Effectindicatoren Monitor Agenda Vitaal Platteland
- 132 *Jaarrapportage 2008.* WOT-04-001 – Koepel
- 133 *Jaarrapportage 2008.* WOT-04-002 – Onderbouwend Onderzoek
- 134 *Jaarrapportage 2008.* WOT-04-003 – Advisering Natuur & Milieu
- 135 *Jaarrapportage 2008.* WOT-04-005 – M-AVP

- 136 *Jaarrapportage 2008*. WOT-04-006 – Natuurplanbureauafunctie
- 137 *Jaarrapportage 2008*. WOT-04-007 – Milieuplanbureauafunctie
- 138 *Jong de, J.J., J. van Os & R.A. Smidt*. Inventarisatie en beheerskosten van landschapselementen
- 139 *Dirkx, G.H.P., R.W. Verburg & P. van der Wielen*. Tegenkrachten Natuur. Korte verkenning van de weerstand tegen aankopen van landbouwgrond voor natuur
- 140 *Annual reports for 2008; Programme WOT-04*
- 141 *Vullings, L.A.E., C. Blok, G. Vonk, M. van Heusden, A. Huisman, J.M. van Linge, S. Keijzer, J. Oldengarm & J.D. Bulens*. Omgaan met digitale nationale beleidskaarten
- 142 *Vreke, J., A.L. Gerritsen, R.P. Kranendonk, M. Pleijte, P.H. Kersten & F.J.P. van den Bosch*. Maatlat Government – Governance
- 143 *Gerritsen, A.L., R.P. Kranendonk, J. Vreke, F.J.P. van den Bosch & M. Pleijte*. Verdrogingsbestrijding in het tijdperk van het Investeringsbudget Landelijk Gebied. Een verslag van casuonderzoek in de provincies Drenthe, Noord-Brabant en Noord-Holland.
- 144 *Luesink, H.H., P.W. Blokland, M.W. Hoogeveen & J.H. Wisman*. Ammoniakemissie uit de landbouw in 2006 en 2007
- 145 *Bakker de, H.C.M. & C.S.A. van Koppen*. Draagvlakonderzoek in de steigers. Een voorstudie naar indicatoren om maatschappelijk draagvlak voor natuur en landschap te meten
- 146 *Goossen, C.M.*, Monitoring recreatiegedrag van Nederlanders in landelijke gebieden. Jaar 2006/2007
- 147 *Hoefs, R.M.A., J. van Os & T.J.A. Gies*. Kavelruil en Landschap. Een korte verkenning naar ruimtelijke effecten van kavelruil.
- 148 *Klok, T.L., R. Hille Ris Lambers, P. de Vries, J.E. Tamis & J.W.M. Wijsman*. Quick scan model instruments for marine biodiversity policy.
- 149 *Spruijt, J., P. Spoorenberg & R. Schreuder*. Milieueffectiviteit en kosten van maatregelen gewasbescherming.
- 150 *Ehlert, P.A.I. (rapporteur)*. Advies Bemonstering bodem voor differentiatie van fosfaatgebruiksnormen.
- 151 *Wulp van der, N.Y.* Storende elementen in het landschap: welke, waar en voor wie? Bijlage bij WOT-papier 1 – Krassen op het landschap
- 152 *Oltmer, K., K.H.M. van Bommel, J. Clement, J.J. de Jong, D.P. Rudrum & E.P.A.G. Schouwenberg*. Kosten voor habitattypen in Natura 2000-gebieden. Toepassing van de methode Kosteneffectiviteit natuurbeleid.
- 153 *Adrichem van, M.H.C., F.G. Wortelboer & G.W.W. Wamelink*. MOVE. Model for terrestrial Vegetation. Version 4.0
- 154 *Wamelink, G.W.W., R.M. Winkler & F.G. Wortelboer*. User documentation MOVE4 v 1.0
- 155 *Gies de, T.J.A., L.J.J. Jeurissen, I. Staritsky & A. Bleeker*. Leefomgevingsindicatoren Landelijk gebied. Inventarisatie naar stand van zaken over geurhinder, lichthinder en fijn stof.
- 156 *Tamminga, S., A.W. Jongbloed, P. Bikker, L. Sebek, C. van Bruggen & O. Oenema*. Actualisatie excretiecijfers landbouwhuisdieren voor forfaits regeling Meststoffenwet
- 157 *Van der Salm, C., L. M. Boumans, G.B.M. Heuvelink & T.C. van Leeuwen*. Protocol voor validatie van het nutriëntenemissiemodel STONE op meetgegevens uit het Landelijk Meetnet effecten Mestbeleid
- 158 *Bouwma, I.M.* Quickscan Natura 2000 en Programma Beheer. Een vergelijking van Programma Beheer met de soorten en habitats van Natura 2000
- 159 *Gerritsen, A.L., D.A. Kamphorst, T.A. Selnes, M. van Veen, F.J.P. van den Bosch, L. van den Broek, M.E.A. Broekmeyer, J.L.M. Donders, R.J. Fontein, S. van Tol, G.W.W. Wamelink & P. van der Wielen*. Dilemma's en barrières in de praktijk van het natuur- en landschapsbeleid; Achtergronddocument bij Natuurbalans 2009.
- 160 *Fontein R.J., T.A. de Boer, B. Breman, C.M. Goossen, R.J.H.G. Henkens, J. Luttik & S. de Vries*. Relatie recreatie en natuur; Achtergronddocument bij Natuurbalans 2009
- 161 *Deneer, J.W. & R. Kruijine. (2010)*. Atmosferische depositie van gewasbeschermingsmiddelen. Een verkenning van de literatuur verschenen na 2003.
- 162 *Verburg, R.W., M.E. Sanders, G.H.P. Dirkx, B. de Knecht & J.W. Kuhlman*. Natuur, landschap en landelijk gebied. Achtergronddocument bij Natuurbalans 2009.
- 163 *Doorn van, A.M. & M.P.C.P. Paulissen*. Natuurgericht milieubeleid voor Natura 2000-gebieden in Europees perspectief: een verkenning.
- 164 *Smidt, R.A., J. van Os & I. Staritsky*. Samenstellen van landelijke kaarten met landschapselementen, grondeigendom en beheer. Technisch achtergronddocument bij de opgeleverde bestanden.
- 165 *Pouwels, R., R.P.B. Foppen, M.F. Wallis de Vries, R. Jochem, M.J.S.M. Reijnen & A. van Kleunen*. Verkenning LARCH: omgaan met kwaliteit binnen ecologische netwerken.
- 166 *Born van den, G.J., H.H. Luesink, H.A.C. Verkerk, H.J. Mulder, J.N. Bosma, M.J.C. de Bode & O. Oenema*. Protocol voor monitoring landelijke mestmarkt onder een stelsel van gebruiksnormen, versie 2009.
- 167 *Dijk, T.A. van, J.J.M. Driessen, P.A.I. Ehlert, P.H. Hotsma, M.H.M.M. Montforts, S.F. Plessius & O. Oenema*. Protocol beoordeling stoffen Meststoffenwet- Versie 2.1
- 168 *Smits, M.J., M.J. Bogaardt, D. Eaton, A. Karbauskas & P. Roza*. De vermaatschappelijking van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid. Een inventarisatie van visies in Brussel en diverse EU-lidstaten.
- 169 *Vreke, J. & I.E. Salverda*. Kwaliteit leefomgeving en stedelijk groen.
- 170 *Hengsdijk, H. & J.W.A. Langeveld*. Yield trends and yield gap analysis of major crops in the World.
- 171 *Horst, M.M.S. ter & J.G. Groenwold*. Tool to determine the coefficient of variation of DegT50 values of plant protection products in water-sediment systems for different values of the sorption coefficient
- 172 *Boons-Prins, E., P. Leffelaar, L. Bouman & E. Stehfest (2010)*. Grassland simulation with the LPJmL model
- 173 *Smit, A., O. Oenema & J.W.H. van der Kolk*. Indicatoren Kwaliteit Landelijk Gebied
- 2010**
- 174 *Boer de, S., M.J. Bogaardt, P.H. Kersten, F.H. Kistenkas, M.G.G. Neven & M. van der Zouwen*. Zoektocht naar nationale beleidsruimte in de EU-richtlijnen voor het milieu- en natuurbeleid. Een vergelijking van de implementatie van de Vogel- en Habitatrichtlijn, de Kaderrichtlijn Water en de Nitraatrichtlijn in Nederland, Engeland en Noordrijn-Westfalen
- 175 *Jaarrapportage 2009*. WOT-04-001 – Koepel
- 176 *Jaarrapportage 2009*. WOT-04-002 – Onderbouwend Onderzoek
- 177 *Jaarrapportage 2009*. WOT-04-003 – Advisering Natuur & Milieu
- 178 *Jaarrapportage 2009*. WOT-04-005 – M-AVP
- 179 *Jaarrapportage 2009*. WOT-04-006 – Natuurplanbureauafunctie
- 180 *Jaarrapportage 2009*. WOT-04-007 – Milieuplanbureauafunctie
- 181 *Annual reports for 2009; Programme WOT-04*
- 182 *Oenema, O., P. Bikker, J. van Harn, E.A.A. Smolders, L.B. Sebek, M. van den Berg, E. Stehfest & H. Westhoek*. Quickscan opbrengsten en efficiëntie in

- de gangbare en biologische akkerbouw, melkveehouderij, varkenshouderij en pluimveehouderij. Deelstudie van project 'Duurzame Eiwitvoorziening'.
- 183 *Smits, M.J.W., N.B.P. Polman & J. Westerink.* Uitbreidingsmogelijkheden voor groene en blauwe diensten in Nederland; Ervaringen uit het buitenland
- 184 *Dirkx, G.H.P. (red.)* Quick responsefunctie 2009. Verslag van de werkzaamheden.
- 185 *Kuhlman, J.W., J. Luijt, J. van Dijk, A.D. Schouten & M.J. Voskuilen.* Grondprij斯卡arten 1998-2008
- 186 *Slangen, L.H.G., R.A. Jongeneel, N.B.P. Polman, E. Lianouridis, H. Leneman & M.P.W. Sonneveld.* Rol en betekenis van commissies voor gebiedsgericht beleid.
- 187 *Temme, A.J.A.M. & P.H. Verburg.* Modelling of intensive and extensive farming in CLUE
- 188 *Vreke, J.* Financieringsconstructies voor landschap
- 189 *Slangen, L.H.G.* Economische concepten voor beleidsanalyse van milieu, natuur en landschap
- 190 *Knotters, M., G.B.M. Heuvelink, T. Hoogland & D.J.J. Walvoort.* A disposition of interpolation techniques
- 191 *Hoogeveen, M.W., P.W. Blokland, H. van Kernebeek, H.H. Luesink & J.H. Wisman.* Ammoniakemissie uit de landbouw in 1990 en 2005-2008
- 192 *Beekman, V., A. Pronk & A. de Smet.* De consumptie van dierlijke producten. Ontwikkeling, determinanten, actoren en interventies.
- 193 *Polman, N.B.P., L.H.G. Slangen, A.T. de Blaeij, J. Vader & J. van Dijk.* Baten van de EHS; De locatie van recreatiebedrijven
- 194 *Veeneklaas, F.R. & J. Vader.* Demografie in de Natuurverkenning 2011; Bijlage bij WOT-paper 3
- 195 *Wascher, D.M., M. van Eupen, C.A. Mûcher & I.R. Geijzendorffer.* Biodiversity of European Agricultural landscapes. Enhancing a High Nature Value Farmland Indicator
- 196 *Apeldoorn van, R.C., I.M. Bouwma, A.M. van Doorn, H.S.D. Naeff, R.M.A. Hoefs, B.S. Elbersen & B.J.R. van Rooij.* Natuurgebieden in Europa: bescherming en financiering
- 197 *Brus, D.J., R. Vasat, G. B. M. Heuvelink, M. Knotters, F. de Vries & D. J. J. Walvoort.* Towards a Soil Information System with quantified accuracy; A prototype for mapping continuous soil properties
- 198 *Groot, A.M.E. & A.L. Gerritsen, m.m.v. M.H. Borgstein, E.J. Bos & P. van der Wielen.* Verantwoording van de methodiek Achtergronddocument bij 'Kwalitatieve monitor Systeeminnovaties verduurzaming landbouw'
- 199 *Bos, E.J. & M.H. Borgstein.* Monitoring Gesloten voer-mest kringlopen. Achtergronddocument bij 'Kwalitatieve monitor Systeeminnovaties verduurzaming landbouw'
- 200 *Kennismarkt 27 april 2010;* Van onderbouwend onderzoek Wageningen UR naar producten Planbureau voor de Leefomgeving.
- 201 *Wielen van der, P.* Monitoring Integrale duurzame stallen. Achtergronddocument bij 'Kwalitatieve monitor Systeeminnovaties verduurzaming landbouw'
- 202 *Groot, A.M.E. & A.L. Gerritsen.* Monitoring Functionele agrobiodiversiteit. Achtergrond-document bij 'Kwalitatieve monitor Systeeminnovaties verduurzaming landbouw'
- 203 *Jongeneel, R.A. & L. Ge.* Farmers' behavior and the provision of public goods: Towards an analytical framework.
- 204 *Vries, S. de, M.H.G. Custers & J. Boers.* Storende elementen in beeld; de impact van menselijke artefacten op de landschapsbeleving nader onderzocht.
- 205 *Vader, J. J.L.M. Donders & H.W.B. Bredenoord.* Zicht op natuur- en landschapsorganisaties; Achtergronddocument bij Natuurverkenning 2011.